

Programkomiteens 2. utkast

Stortingsprogram 2025-2029

**PARTIET
SENTRUM**

1	Innholdsfortegnelse	
2	1. Innledende perspektiv og verdigrunnlag.....	5
3	1.1 Prolog.....	5
4	Politikkens betydning.....	5
5	En verden i forandring krever nye løsninger	5
6	1.2 Utsikt mot 2050.....	5
7	1.3 Vår verdiplattform.....	6
8	Det universelle og ukrenkelige menneskeverdet	6
9	Menneskerettighetene og bærekraftsmålene	7
10	Et mer rettferdig samfunn	7
11	En framtid for jorden	7
12	Verdien av mangfold	8
13	1.4 FNs bærekraftsmål	8
14	2. Mennesker og bærekraft først. Sosial beskyttelse, inkludering og like muligheter	
15	10
16	2.1 Kamp for demokratiet	10
17	Ytringsfrihet og -ansvar	10
18	Bekjempe polarisering og radikalisering	11
19	Frie medier og samfunnsoppdrag.....	11
20	2.2 En velferd vi skaper sammen.....	12
21	En forsterket frivillig og ideell sektor	13
22	2.3 Fremme verdien av mangfold	14
23	Likestilling mellom kjønnene.....	14
24	LHBTI+	15
25	Rasisme	15
26	Religiøse minoriteter	16
27	Urfolk og nasjonale minoriteter	16
28	2.4 Skape et universelt utformet samfunn som er funksjonsfremmende.....	17
29	Brukerstyrt personlig assistanse (BPA)	19
30	2.5 En inntekt å leve av	20
31	Sosial ulikhet	20
32	Arbeidslinja.....	21
33	En folketrygd med bedre basisrettigheter	21
34	Inkluderende arbeidsliv.....	22
35	Universelt utformet arbeidsliv	23
36	Arbeid som helsefremmende tiltak	23
37	2.6 Flere eldre med erfaring og innsikt	24
38	Eldre i helse- og omsorgstjenesten	24
39	2.7 En kulturpolitikk som fremmer respekt og forståelse.....	25

1	Kulturens egenverdi	25
2	Økt verdiskaping og sysselsetting i kreative næringer	26
3	Dataspillkulturen og e-sport	27
4	Kultur på scene	27
5	Kultur på skjerm og lerret	27
6	Friluftsliv og idrett	28
7	2.8 Det livssynsåpne samfunn	28
8	Den norske kirke	29
9	2.9 Lære hele livet	30
10	Dannelse for en bærekraftig fremtid	30
11	En skole og en barnehage for alle	31
12	Mobbing og ufrivillig skolefravær	34
13	Skolehelsetjenesten	36
14	Kompetanse	36
15	Barnehagen	37
16	Grunnskolen	38
17	Videregående opplæring	40
18	Privatskoler	41
19	Studentvelferd, forskning og høyere utdanning	42
20	Lære mer, i jobb, på fritid, som pensjonist	44
21	2.10 Oppvekst og familie	45
22	Foreldrepermisjon	45
23	Barn i lavinntektshusholdninger	46
24	Barnevernet	47
25	Fosterhjem	48
26	Institusjonsbarnevernet	49
27	2.11 Rom for alle: Boligpolitikk	49
28	2.12 Fremme en god psykisk helse hele livet	51
29	Barn og unges psykiske helse	52
30	Psykisk helsevern	53
31	Rus og psykisk sykdom	55
32	Selvmondsforebygging	55
33	2.13 En likeverdig offentlig helsetjeneste	56
34	Fastlegeordningen	56
35	Kommunehelsetjenesten	57
36	Spesialisthelsetjenesten	58
37	Helseorganisering og finansiering	59
38	Digitalisering	59
39	Rekruttering	60
40	Human ruspolitikk	60
41	Alkohol og tobakk	62
42	Folkehelse	62
43	Ettervern, habilitering og rehabilitering	63
44	Reproduktiv helse, svangerskap, fødsel og barsel	64
45	Legemidler, smittevern og beredskap	65

1	Pårørende som ressurs	66
2	Tannhelse	66
3	Bioteknologi	67
4	Aktiv dødshjelp	67
5	3. Vår grønne vekst- og utviklingsstrategi	69
6	3.1 Ren og fornybar energi	69
7	Styrt avvikling av olje og gass	69
8	Vindkraft på land	70
9	Havvind	71
10	Vannkraft	71
11	Solenergi	72
12	Andre fornybare energikilder, energiøkonomisering og smart energibruk	72
13	Kjernekraft	73
14	3.2 Klimakutt og miljø	73
15	Naturlig karbonlagring	74
16	Miljøgifter, forurensing og avfall	74
17	Klimabelønning og klimafinansiering	75
18	Internasjonalt bærekraftig samarbeid	75
19	Klimaforskning	76
20	3.3 Natur og biologisk mangfold	77
21	Vern om livet i havet	78
22	Plast i havet	79
23	3.4 Grønn konkurransekraft	80
24	Et grønt innenlands investeringsfond	80
25	Skipsfart og maritim sektor	81
26	Klimanøytrale industrieventyr	81
27	Bærekraftig reiseliv og turistnæring	82
28	Nye, grønne arbeidsplasser i byggesektoren	82
29	Grønne innkjøp	82
30	Sirkulærøkonomi	83
31	Gründerskap	84
32	Klimarisiko og finansiering	84
33	3.5 Økonomisk politikk	84
34	Handlingsregelen og Statens pensjonsfond utland	84
35	Skatter og avgifter	85
36	3.6 Grønn fremkommelighet	87
37	Skinnegående transport	88
38	Kollektivtransport	89
39	Veitransport	89
40	Sykkel og gange	90
41	Sjøtransport	90
42	Fly	91
43	3.7 Landbruk og bioøkonomi	91
44	Jordbruk	92

1	Bioøkonomi.....	95
2	Skogbruk.....	95
3	Reindrift	96
4	Dyrevelvelferd	97
5	Rovdyr.....	98
6	3.8 Marine næringer	98
7	Havbruk og oppdrett	99
8	3.9 Bærekraftige byer og levende lokalsamfunn	100
9	Velfungerende byer	101
10	Kultur- og naturarv, nærnatur og sosiale møteplasser	102
11	3.10 Levende distrikter	102
12	Kompetanse, utdanning og arbeidsmarked	103
13	Næringsutvikling og kommunikasjon.....	104
14	4. En fredelig, rettferdig og bærekraftig verden	106
15	4.1 En langsiktig og samstemt utviklingspolitikk	106
16	4.2 Utrydde sult i verden	108
17	4.3 En fredelig, rettferdig og velfungerende verden.....	109
18	Israel-Palestina -konflikten	110
19	Krigen i Ukraina	111
20	4.4 Sikre likhet for loven, rettssikkerhet og rettsvern for alle	111
21	Politiet	112
22	Vold og overgrep	112
23	Forebygging av kriminalitet.....	113
24	Ungdomskriminalitet	114
25	Hatkriminalitet.....	115
26	Arbeidslivskriminalitet	115
27	Kriminalomsorgen.....	116
28	Fri rettshjelp.....	117
29	Sikre juridisk identitet for alle	117
30	Barns rettigheter	117
31	4.5 Innvandring, integrering og inkludering.....	118
32	En verdig og human asyl- og innvandringspolitikk.....	118
33	Barn på flukt.....	120
34	Enklere og raskere familiegjenforening.....	121
35	Utlendingsforvaltningen	122
36	Klimaflyktninger	122
37	Konvertitter	122
38	LHBTI+ -personer	122
39	Flyktninger med nedsatt funksjonsevne	123
40	Integrering og inkludering.....	123
41	Papirløse og ureturnerbare.....	124
42	4.6 Forsvars- og sikkerhetspolitikk	125
43		

1. Innledende perspektiv og verdigrunnlag

1.1 Prolog

Politikkens betydning

Politikk er avledet av ordet polis, som er gresk og betyr by. Politikk er derfor noe som angår alle “byens”, det vil for oss si samfunnets, borgere. Det handler om hva vi gjør i fellesskap for å gi rom for at det som er godt, sant og vakkert kan vise seg i våre liv.

Politikk er å delta i det som er felles, altså i det offentlige rommet. Dette skjer på mange nivåer, fra det lokale initiativet om å lage skøytebane på lekeplassen til nasjonale og internasjonale arenaer hvor det tas beslutninger som angår mange.

Når politikk forstås som å være med og forme det samfunnet man er en del av, å kunne høre og bli hørt, og å kjenne seg som del av en større helhet – da blir politikk ikke bare et middel for å oppnå noe annet, men også et mål i seg selv. Slik forstått kan man til og med si at politikk er blant livets mål, nemlig det å få være et menneske blant mennesker.

En verden i forandring krever nye løsninger

Verden endrer seg raskere enn noen gang. Det er ikke bare en klisjé, det er en fysisk realitet. Partipolitikkens klassiske ideologier holder ikke nødvendigvis følge med måten verden endrer seg på og tempoet det skjer med. Mer enn noen gang behøves det en form for politikk som åpner for en fornyet tenkning og samtale om hvordan det som er godt, sant og vakkert kan skje i vår egen tid.

1.2 Utsikt mot 2050

I 2050 er Norge fortsatt et godt land å bo i. Vi har trygg økonomi som bygger på at vi ikke produserer eller bruker mer enn naturens økosystem fornyer hvert år. Vi har et velferdssamfunn som fungerer godt fordi vi har ført en politikk som bygger kapasitet i mennesker, og har tatt utgangspunkt i den ressursen ethvert menneske er.

I 2050 har vi et samfunn med små sosiale forskjeller der ingen barn vokser opp i fattigdom, fordi vi har gitt gode muligheter for utdanning og arbeid for alle. Vi har fortsatt en høy levealder fordi vi har ført en god folkehelsepolitikk og satset på forebyggende arbeid.

Vårt land preges av levende lokalsamfunn, med rike naturgitte ressurser og kunnskapsbygging. Folk ønsker å bo i hele landet, på steder med hver sin unike identitet. I 2050 fordeler vi inntektene slik at muligheter til et godt liv ligger åpne for enhver.

I 2050 har vi gått bort fra et samfunn basert på bruk-og-kast, og vi har fokus på gjenbruk og sirkulær økonomi. Det grønne skiftet har ikke gitt oss redusert livskvalitet. Vi bruker ressurser som er fornybare, slik at de ikke tar slutt. Olje og gass er en begrenset ressurs, forbruket er minimert. Verdens energibehov er dekket av andre, mer bærekraftige kilder. Vi

1 ser at vi lærte mye av oljealderen, og at kompetansen vi bygget opp var avgjørende for at vi
2 mestret den grønne omstillingen.

3 Vi har tatt vare på naturens mangfold. Vi har vernet og forvaltet jorda, havet og skogen for
4 generasjonene som kommer etter oss. Vi har ikke bygget ned naturen. Norge har basert sin
5 politikk på FNs bærekraftsmål, allerede i 2030 var klimaendringene bremsset vesentlig, og
6 fattigdommen på god vei til å bli bekjempet.

7 I 2050 klarer vi oss med den jorda vi har, og er i balanse. Vi bruker ressursene smart, så de
8 ikke blir brukt opp.

9 I 2050 er alle med, ingen er utelatt. Vi lever gode liv i et rettferdig samfunn.

10 1.3 Vår verdiplattform

11 Det universelle og ukrenkelige menneskeverdet

12 Partiet Sentrums verdigrunnlag kan oppsummeres i én setning: Vi har alle fått livet i gave –
13 og jorden til låns. Vårt politiske arbeid bygger på humanistisk tradisjon og den moderne
14 tanken om bærekraft.

15 Den humanistiske tanken om det universelle og ukrenkelige menneskeverdet går som en
16 tråd av gull gjennom historien. Grunnloven utdyper dette i sin paragraf 2: «Verdigrunnlaget
17 forblir vår kristne og humanistiske arv. Denne grunnlov skal sikre demokratiet, rettsstaten og
18 menneskerettighetene.» Sentrum tar disse grunntankene på alvor, og utdyper videre: I kraft
19 av å være til, er vi alle like mye verdt, uavhengig av sosiale kategorier som for eksempel
20 kjønn, alder, etnisitet, religion, seksuell orientering, kjønnsidentitet, funksjonsevne, bosted
21 og sosial- og økonomisk situasjon.

22 Den europeiske humanismen tok først form i det kristne Europa på 14-1500-tallet, og har
23 siden utviklet seg til en idé om likeverd og ubetinget nestekjærlighet. Den er et ideal som
24 flere religioner og livssyn strekker seg etter, og som ingen kan ta patent på eller hevde å
25 forvalte alene.

26 En av humanismens arvtagere i vår egen tid er den danske filosofen Knut Løgstrup. Han slår
27 fast at nøkkelen til å forstå menneskelivet er at vi alle bærer en flik av den andres liv i våre
28 hender. Vi er slett ikke uavhengige individer, men knyttet sammen gjennom et ansvar for
29 hverandre.

30 Arven fra den europeiske humanismen har gjennom historien vært forvaltet i ulik grad og på
31 ulike måter av ulike politiske strømninger. Både konservatismen, liberalismen, sosialismen,
32 kristendemokratiet og sosialdemokratiet har på sitt beste hatt islett av den.

33 Partiet Sentrum tilhører i utgangspunktet ingen av disse strømningene, men tar mål av seg
34 til å være en trofast fanebærer for idealet selv; et ideal som har vært der i et halvt årtusen,
35 men aldri blitt gjort til plattformen for et politisk parti.

1 Det er en plattform som forplikter. Den legger til grunn at fordi vi alle har fått livet i gave er vi
2 like mye verdt og har en like selvfølgelig plass i verden og livet. Sosiale kategorier splitter og
3 lager kunstige skiller i det menneskelige samfunnet. Vi har alle lik verdi uansett. Lik rett til å
4 leve, lik rett til å elske og lik rett til å være en del av fellesskapet - som enkeltmennesker,
5 medmennesker og medborgere. Vi, og de som kommer etter oss.

6 Menneskerettighetene og bærekraftsmålene

7 Året 1948 er et høydepunkt i humanismens historie, da den for alvor ble anerkjent som en
8 global forpliktelse. De mørke erfaringene fra verdenskrigen like før skapte et behov for å
9 systematisere ideene om menneskenes grunnleggende likeverd og gjøre dem forpliktende
10 for verdenssamfunnet – uavhengig av kulturelle og religiøse tradisjoner. Resultatet var FNs
11 erklæring om de universelle menneskerettighetene.

12 FNs bærekraftsmål, fremforhandlet av alle FN-landene, er verdens felles arbeidsplan for å
13 utrydde fattigdom, bekjempe ulikhet og stoppe klimaendringene innen 2030. Vår politikk skal
14 bygge på sosial-, økonomisk- og miljømessig bærekraft.

15 Et mer rettferdig samfunn

16 Partiet Sentrum setter mennesket først. Vårt mål er å skape et mer rettferdig samfunn, med
17 plass til alle.

18 Vi skal arbeide utrettelig for utjevning og rettferdighet internasjonalt og vi skal påvirke andre
19 land til å gjøre det samme. Dette skal skje innenfor rammen av FN, rettferdige
20 handelsavtaler og visjonen om en inkluderende økonomi. I et langsiktig bærekraftperspektiv
21 er det ingen motsetning mellom norske økonomiske interesser og andre lands utvikling.
22 Verdensøkonomien blir stadig mer sammenvevd og skillet mellom «vi» og «dem» blir stadig
23 mer kunstig. At det går bra for alle er i virkeligheten bra for alle.

24 På samme måte tror vi at sosial utjevning også i det enkelte land kommer alle til gode,
25 gjennom å skape mer trygghet og et sterkere samfunn. I siste instans truer sosial ulikhet
26 demokratiet, gjennom å undergrave fellesskapsfølelsen og svekke tilliten mellom mennesker
27 og den enkeltes tro på fellesskapet og staten.

28 Menneskets verdi er viktigere enn penger og lønnsomhet, og det siste kan aldri få overstyre
29 det første når målet er et bærekraftig og mer rettferdig samfunn, med plass til alle. Dette vil
30 bety at vi som lever i den rike delen av verden må gi avkall på økonomisk kjøpekraft til fordel
31 for verdens fattige. Dette ansvaret øker i takt med formue og kjøpekraft.

32 En framtid for jorden

33 Vi alle har fått jorden til låns, sammen. Det er også bare sammen at vi kan redde den. Mens
34 en politikk for rettferdighet dreier seg om å bry seg om alle mennesker som lever i dag,
35 dreier kampen for klima og miljø seg om å bry seg også om de som lever i morgen.
36 Klimakampen er intet mindre enn å sikre menneskenes og jordas overlevelse. Kampen mot
37 klimaendringene er derfor ikke bare en av mange politiske saker, men den viktigste av dem
38 alle.

1 Vi har alle et ansvar for å redde jorda vår og menneskeheten slik vi kjenner den. Og vi må
2 hjelpe hverandre til å gjøre det så fort som mulig. Vi skal ikke bare velte klima, arts mangfold,
3 forurensning og naturvern over på enkeltmennesker uten å gjøre strukturelle endringer.
4 Politikk er å ville – og å velge.

5 Verdien av mangfold

6 Mennesker er mangfoldige og alle har noe å bidra med. Samfunnet må bygge på styrken i
7 det at vi er forskjellige, at vi har ulike evner og egenskaper. Samfunnet kan ikke basere seg
8 på at alle skal være mest mulig like, men at vi ønsker det beste for hverandre, uansett hvem
9 vi er og hvordan vi velger å leve. Fellesskapet må være et rom der alle kan være seg selv.
10 I et åpent og fritt samfunn står respekt og anerkjennelse av annerledeshet sentralt. Partiet
11 Sentrum vil stå opp mot all diskriminering. Kampen for like rettigheter og muligheter for alle
12 er vår felles kamp.

13 1.4 FNs bærekraftsmål

14 Partiet Sentrum bygger politikken på FNs menneskerettigheter og de 17 bærekraftsmålene.

15 FNs bærekraftsmål er verdens felles arbeidsplan for å utrydde fattigdom, bekjempe ulikhet
16 og stoppe klimaendringene innen 2030. De består av 17 mål og 169 delmål. Målene skal
17 fungere som en felles global retning for land, næringsliv og sivilsamfunn.

18 Målene forplikter alle land til felles ansvar for å nå dem, men det mangler mye på at målene
19 blir operasjonalisert og innarbeidet i løpende planer og politikk, også i Norge.

20 Vi trenger et strukturert kart som viser ansvarsfordelingen i samfunnet for å nå målene. Vi
21 må involvere næringsliv, frivilligheten og det politiske Norge på mer systematisk vis. Det må
22 utarbeides nasjonale delmål som innarbeides i perspektivmeldinger og statsbudsjetter.

23 Dette er bærekraftsmålene i kortform

- 24 1: Utrydde alle former for fattigdom i hele verden.
- 25 2: Utrydde sult, oppnå matsikkerhet og bedre ernæring og fremme bærekraftig landbruk.
- 26 3: Sikre god helse og fremme livskvalitet for alle, uansett alder.
- 27 4: Sikre inkluderende, rettferdig og god utdanning og fremme muligheter for livslang læring
- 28 for alle.
- 29 5: Oppnå likestilling og styrke jenters og kvinners stilling i samfunnet.
- 30 6: Sikre bærekraftig vannforvaltning og tilgang til vann og gode sanitærforhold for alle.
- 31 7: Sikre tilgang til pålitelig, bærekraftig og moderne energi til en overkommelig pris.
- 32 8: Fremme varig, inkluderende og bærekraftig økonomisk vekst, full sysselsetting og
- 33 anstendig arbeid for alle.
- 34 9: Bygge robust infrastruktur, fremme inkluderende og bærekraftig industrialisering og bidra
- 35 til innovasjon.
- 36 10: Redusert ulikhet i og mellom land.
- 37 11: Gjøre byer og bosettinger inkluderende, trygge, motstandsdyktige og bærekraftige.
- 38 12: Sikre bærekraftig forbruks- og produksjonsmønstre.
- 39 13: Handle umiddelbart for å bekjempe klimaendringene og konsekvensene av dem.

- 1 14: Bevare og bruke hav og marine ressurser på en måte som fremmer bærekraftig utvikling.
2 15: Beskytte, gjenopprette og fremme bærekraftig bruk av økosystemer, sikre bærekraftig
3 skogforvaltning, bekjempe ørkenspredning, stanse og reversere landforringelse samt stanse
4 tap av artsmangfold.
5 16: Fremme fredelige og inkluderende samfunn for bærekraftig utvikling, sørge for tilgang til
6 rettsvern for alle og bygge velfungerende, ansvarlige og inkluderende institusjoner på alle
7 nivåer.
8 17: Styrke virkemidlene som trengs for å gjennomføre arbeidet, og fornye globale
9 partnerskap for bærekraftig utvikling.
10

2. Mennesker og bærekraft først. Sosial beskyttelse, inkludering og like muligheter

Kampen mot utenforskap er vår sak nummer én. Vi vil bygge kapasitet i mennesker.

Den sosiale delen av en bærekraftig utvikling handler om å sikre at alle mennesker får et godt og rettferdig grunnlag for et anstendig liv. Menneskerettighetene er det viktigste utgangspunktet for dette. Sosiale forhold forteller oss noe om hvordan mennesker har det i et samfunn, om de får oppfylt rettighetene sine, og om de har mulighet til å påvirke egne liv og samfunnet de lever i.

2.1 Kamp for demokratiet

Demokratiet står sterkt i Norge, men kan aldri tas for gitt. I verden bor et flertall i land med autoritære styresett, og demokratiet trues på flere fronter. Dels av angrep og undergraving utenfra, fra autoritære stater, men også av krefter innenlands i demokratiske land. Demokratiet tilhører oss alle, og det er et felles ansvar å bidra til at det opprettholdes og styrkes gjennom engasjement og deltagelse. Det krever kontinuerlig innsats å opprettholde det høye tillitsnivået i befolkningen og å vedlikeholde og videreutvikle demokratiet.

Frie, rettferdige valg, ytringsfrihet, organisasjonsfrihet, frie medier og uavhengige domstoler er grunnsteinene i et demokrati. Disse angripes av autoritære krefter som ønsker å svekke demokratiet for å konsolidere egen makt. Deling og kontroll av makt er grunnleggende. De grunnleggende menneskerettighetene forutsetter en samfunnsstruktur som fremmer, og ikke undertrykker dem. Partiet Sentrum holder fast på det liberale demokratiets fundament, og vil styrke institusjoner og rettigheter som sikrer det.

Sosiale medier har bidratt til å utvide ytringsfriheten, men gir også muligheter for manipulasjon og undergraving av sannhetssøken. Også kunstig intelligens (KI) kan misbrukes til å fremme falsk informasjon. Kildekritikk og forståelse for demokratiets grunnprinsipper må gjennomsyre skoleverket.

Et sterkt demokrati er avhengig av tillit, og at alle samfunnsgrupper føler seg representert og inkludert. Ved å gi barn og unge en følelse av medborgerskap og ved å ta dem på alvor, kan vi sammen bygge et mer inkluderende og rettferdig samfunn.

Ytringsfrihet og -ansvar

Partiet Sentrum står opp for ytringsfriheten. Ytringsfrihet innebærer også et ytringsansvar. I et opplyst og livssynsåpent samfunn er kritikk og fritt meningsmangfold en forutsetning.

Ekstremistiske aktører og strømninger som undergraver tillit og fellesskap, er reelle trusler mot samfunnet og enkeltmennesker. Ekstreme utsagn kan forsterkes av algoritmer og av krefter fra utlandet som ønsker å undergrave tillit og demokrati.

Partiet Sentrum vil:

- vektlegge ytringsansvarets betydning for et anstendig ordskifte

- sikre tiltak som fremmer dialog og forståelse på tvers av grupper, gjennom interkulturelt arbeid og arenaer der en kan bli kjent med andre med annen bakgrunn
- ikke innvilge statsstøtte til organisasjoner som aktivt motarbeider inkludering og bidrar til hatefulle ytringer og hatkriminalitet
- utrede og opprette et eget algoritmetilsyn, som kan bidra til at mer kontroll over algoritmer som forsterker hat og polarisering, og bidra til mer forskning på algoritmenes effekt på våre holdninger og meninger
- styrke evnen til kildekritikk og evnen til å skille fakta og informasjon fra propaganda, konspirasjoner og fiksjon gjennom styrket innsats i skolen

Bekjempe polarisering og radikalisering

Det er avgjørende for et demokratisk samfunn å forebygge radikalisering og ekstremisme. Partiet Sentrum mener at et trygt og inkluderende samfunn, der mennesker fra ulike bakgrunner og med ulike meninger respekterer hverandre, er essensielt for å redusere risikoen for polarisering og radikalisering.

Bekjempelse av utenforskap er det mest sentrale i forebygging av radikalisering og voldelig ekstremisme. Ekstremismekommisjonen bekreftet at mange som radikaliseres til voldelig ekstremisme ikke mestrer skolen, har løs tilknytning til arbeidslivet og sliter med andre sosiale og økonomiske utfordringer. Partiet Sentrum vil styrke hjelpetiltak for dem som vil bryte med radikale miljøer.

Partiet Sentrum vil:

- Etablere et nytt nasjonalt senter mot radikalisering og voldelig ekstremisme
- Styrke forebyggende arbeid mot utenforskap
- sikre et høykompetent nasjonalt avhopperprogram for personer som ønsker å bryte med radikale og ekstremistiske miljøer, i samarbeid med frivilligheten

Frie medier og samfunnsoppdrag

Redaktørstyrte journalistiske massemedier er blant grunnsteinene i et fritt og demokratisk samfunn. Vi må sikre økonomiske forutsetninger for å produsere et mangfold av journalistikk.

NRK er vår viktigste allmennkringkaster og har et viktig samfunnsoppdrag som kommer hele befolkningen til gode. Det er en viktig verdi for et demokratisk samfunn at vi har en statlig finansiert, uavhengig og ikke-kommersiell allmennkringkaster som tilbyr undersøkende journalistikk og et bredt og mangfoldig programtilbud.

Demokratiet forutsetter åpenhet og transparens. Det er uheldig hvis innflytelse betalt gjennom kommunikasjons- og PR-byråer får uforholdsmessig styrke.

Partiet Sentrum vil:

- styrke NRK og videreføre avtalen med en kommersiell allmenkringkaster med samfunnsoppdrag
- opprettholde pressestøtten for å sikre mediemangfold og fri journalistikk

- introdusere etiske retningslinjer for kommunikasjonsbransjen som håndheves av et eget organ etter modellen til f.eks. PFU
- innføre et lobbyregister for Stortinget for åpenhet om påvirkning av politiske prosesser
- legge sterke begrensninger på, og ha full åpenhet om, stortingsrepresentanters, statsråders og statssekretærers kjøp og salg av aksjer i børsnoterte selskaper, også gjennom investeringsselskaper
- stramme inn regelverket om partifinansiering slik at ingen kan donere anonymt, heller ikke via interessegrupper

2.2 En velferd vi skaper sammen

Velferd er noe langt mer enn velferdstjenester. Velferd er noe vi skaper og verner om sammen, som deltakere i samfunnets fellesskap. Velferdssamfunnet er avhengig av en velferdsstat, der det offentlige sammen med private aktører, organisasjoner og innbyggerne bygger det gode samfunn.

Velferdssamfunnet er viktig for vår livskvalitet. Sosial rettferdighet har stor innvirkning på livskvaliteten, sammen med styrken i familieforhold, sosiale nettverk, tillit til institusjoner og samfunnsdeltakelse. Det å skape livskvalitet for alle handler grunnleggende sett om menneskerettigheter og sosial rettferdighet, og hvordan velferdsløsninger kan gjøres mer bærekraftige.

I våre lokalsamfunn vil vi bringe offentlige, private og sivilsamfunnsaktører sammen om å skape velferd. Private, ideelle og frivillige kan og bør utfylle hverandre og supplere de offentlige velferdstjenestene. Samskaping og relasjonelle velferdsløsninger kan utfylle og avlaste et offentlig velferdssystem under press.

Det handler om å flytte fokus fra å se på bærekraft og velferd som bare offentlige organisasjoners oppdrag, atskilt mellom sektorer og profesjoner, til å se på det som et felles oppdrag på tvers av sektorer, organisasjoner og aktører i samfunnet som helhet.

Den nordiske samfunnsmodellen bygger på en kombinasjon av ansvarlig økonomistyring, sterke parter i arbeidslivet, og universell velferd for alle gjennom velferdsstaten. Når livskvalitet er målet fremfor økonomisk vekst, trenger vi å utvikle et mål for brutto nasjonal livskvalitet som et supplement til brutto nasjonalprodukt.

Partiet Sentrum vil gjennomføre en tillitsreform innen organisering og ledelse av offentlig sektor. En tillitsreform må vektlegge ansattes fagkompetanse og skjønnsutøvelse, sikre tilstrekkelige økonomiske rammer og redusere bruken av prosjektf finansiering og søknadsbasert tilskudd som finansieringsform. En tillitsreform for offentlig sektor må bygge på styring etter grunnleggende verdier, og vil innebære mindre bruk av markedsorientert ledelse og organisering og et brudd med New Public Management.

Mennesker som oppsøker velferdstjenester må bli møtt med tillit og respekt.

Det er nødvendig å sikre en god forvaltning av fellesskapets midler. Det er viktig i stille høye krav til ansatte i offentlig sektor som forvalter offentlige velferdsgoder.

1 Partiet Sentrum vil:

- 2 • utvikle et mål for brutto nasjonal livskvalitet som et supplement til brutto
- 3 nasjonalprodukt
- 4 • redusere bruk av prosjektf finansiering og kortsiktige tilskudd til velferdstiltak
- 5 • begrense bruk av anbudsutsetting av sentrale velferdstjenester
- 6 • lovfeste kravet om sosialfaglige kompetanse i kommunene for å sikre bedre kvalitet i
- 7 tjenestene
- 8 • bedre forebyggende arbeid mot livsstilssykdommer ved å videreføre og styrke
- 9 frisklivssentralene
- 10 • utrede hvordan fysisk og digital tilgjengelighet til Nav slår ut for ulike brukergrupper
- 11 • få mer kunnskap om brukerreisen i Nav for å styrke brukeropplevelsen og
- 12 servicetilbudet

13 En forsterket frivillig og ideell sektor

14 Frivilligheten i Norge har lange tradisjoner og står sterkt. De ideelle og frivillige
15 organisasjonene fyller viktige funksjoner og bidrar til utvikling av demokratiet. Frivilligheten
16 har en egenverdi, er dessuten en viktig arena for læring, mestring og inkludering. Det å være
17 frivillig gir sterkere fellesskap mellom mennesker og skaper større tillit mellom oss, noe som
18 er spesielt viktig i en tid hvor vi er vitne til økt polarisering i samfunnet.

19 Ideelle virksomheter skiller seg fra kommersielle virksomheter ved at de ikke har profitt som
20 formål, eventuelt at overskudd utelukkende benyttes til å drifte og tilby samfunnsnyttige og
21 veldedige formål.

22 Ideelle aktører bør inviteres til dialog om hvordan kommunens samfunnsutfordringer kan
23 møtes, og lage egne strategier med målsettinger om ideell vekst.

24 Vi ønsker at frivilligheten og organisasjoner skal få forutsigbare rammebetingelser og minst
25 mulig byråkrati, slik at de kan få mer tid til verdifulle aktiviteter. Frivilligheten gir rom for
26 mangfold, gir tilhørighet, den inkluderer og er en arena hvor alle slipper til, hvor alle er
27 likeverdige, og alle er velkomne.

28 Partiet Sentrum vil:

- 29 • etablere et register for ideelle virksomheter
- 30 • at offentlige organer må få krav om jevnlig dialog med ideelle aktører om vekst og
- 31 etablering av nye tjenester
- 32 • sikre at avtaler med ideelle aktører får lengre løpetid enn i dag
- 33 • at en del av rammen for Husbankens tilskudd øremerkes til formålsbygg for ideelle
- 34 aktører
- 35 • bruke hele handlingsrommet for å reservere konkurranser til ideelle aktører og ta
- 36 hensyn til ideelle aktørers særtrekk og merverdi
- 37 • utrede avtaleformer for samarbeid mellom myndighetene og ideelle aktører og lage
- 38 veiledere som kan minimere prosessrisiko ved inngåelse av slike samarbeid
- 39 • videreføre avtalene til de 12 sykehusene med løpende avtaler, inkludere dem i
- 40 helsefellesskapene og utvide oppgaveporteføljene deres

- 1 • at Stortinget etablerer en kompensasjonsordning for historiske pensjonsforpliktelser
- 2 for ideelle aktører som har drevet tilbud på vegne av kommuner
- 3 • ha økt satsing på frivillighetssentraler
- 4 • full og regelstyrt momskompensasjon for frivillige organisasjoner
- 5 • at det blir en økning i tildeling av frie midler, fremfor kun prosjektmidler
- 6 • legge til rette for at det finnes koordinatorene i kommune og fylkeskommune som bistår
- 7 frivillig sektor
- 8 • gi organisasjoner som er avhengig av tilskudd over statsbudsjettet en mer forutsigbar
- 9 økonomi, ved at eventuelle kutt i tilskudd ikke skal inntre før andre halvår neste
- 10 budsjettår

11 2.3 Fremme verdien av mangfold¹

12 Partiet Sentrum vil fremme verdien av mangfold i vårt samfunn. Alle mennesker har behov
13 for anerkjennelse, respekt og tilhørighet. Mennesker er mangfoldige og alle har noe å bidra
14 med. Som samfunn må vi møte hverandre med respekt og åpenhet. Alle skal ha rom til å
15 være seg selv. Vi må bygge mer mangfoldskompetanse på alle plan i samfunnet.

16 Noen tilhører flere minoriteter og diskrimineringsgrunnlag samtidig (interseksjonalitet).
17 Partiet Sentrum vil at alle skal ha like muligheter og rettigheter i samfunnet vårt uavhengig
18 av minoritetstilhørighet. Det innebærer at kjønn, etnisitet, seksuell orientering,
19 funksjonsvariasjon, religiøs tilhørighet, urfolksbakgrunn, kjønnsidentitet og flerkulturell
20 bakgrunn ikke skal begrense hvilke muligheter storsamfunnet gir enkeltmennesker.

21 Partiet Sentrum tror på kraften i åpenhet og forståelse. Et inkluderende samfunn fritt for
22 diskriminering skaper rom for alle til å være seg selv og bidra til fellesskapet.

23 **Partiet Sentrum vil:**

- 24 • at de av oss som tilhører en eller flere minoriteter ikke blir utsatt for diskriminering
- 25 • at det offentlige er med på å synliggjøre minoriteters høytider og merkedager, og
- 26 tilhørende solidaritetsmarkeringer
- 27 • sikre mangfoldskompetanse i alle offentlige etater, råd, utvalg og selskaper

28 Likestilling mellom kjønnene

29 Like rettigheter for alle, uavhengig av kjønn, er et grunnleggende prinsipp. Det er dessverre
30 fremdeles et betydelig lønnsgap og stor forskjell i yrkesdeltakelse mellom kvinner og menn.
31 Kvinner opplever i større grad at fødselspermisjon og familiesituasjon rammer mulighetene i
32 yrkeslivet. Kvinners helseutfordringer har ikke vært prioritert på linje med helseutfordringer
33 som rammer menn. Kvinner er oftere utsatt for vold og overgrep. Vi har fortsatt langt igjen til
34 et likestilt samfunn.

¹ Funksjonshemmede er Norges største minoritet, og en av de mest diskriminerte gruppene i samfunnet vårt. Se eget kapittel: 2.4 *Et universelt utformet samfunn som er funksjonsfremmende*, s. 18.

Flere gutter og menn opplever at likestilling ikke handler om eller er til for dem. Partiet Sentrum mener likestillingspolitikken også skal ha fokus på å inkludere gutter og menns utfordringer, i tråd med funnene i Mannsutvalgets rapport.

Partiet Sentrum vil:

- arbeide for et likestilt samfunn hvor alle kjønn har like rettigheter og muligheter
- sette inn politiske tiltak for å redusere lønnsgapet mellom kjønnene
- bekjempe vold i nære relasjoner
- i større grad inkludere gutter og menns utfordringer i likestillingspolitikken

LHBTI+

LHBTI+-personer omfatter lesbiske, homofile, bifile, transpersoner, interkjønn og andre skeive. Partiet Sentrum mener at Norge skal være et trygt land for alle, uavhengig av seksuell orientering eller kjønnsidentitet. Det er behov for styrket innsats for å beskytte LHBTI+-personer og sikre deres rettigheter.

Partiet Sentrum vil spesielt arbeide for å styrke helsetjenester for transpersoner og fremme likestillingsarbeid rettet mot LHBTI+-personer, særlig de som også tilhører andre minoriteter. Styrket kompetanse i helsesektoren, særlig innen psykisk helsevern, vil også være et fokusområde for å sikre at LHBTI+-personer får den støtten de trenger.

Partiet Sentrum vil:

- sikre likestilling for LHBTI+-personer
- styrke helsetilbud for transpersoner
- desentralisere behandlingstilbudet for personer med kjønnsinkongruens
- innføre et tredje juridisk kjønn
- innføre kjønnsnøytral formålsparagraf i likestillings- og diskrimineringsloven
- sikre tilgang til kjønnsnøytrale toaletter i alle offentlige nybygg
- støtte organisasjoner som arbeider med LHBTI+, dette inkluderer å legge til rette for lokale skeive organisasjoner sitt arbeid og de som tilhører flere minoriteter
- sikre lovverk som beskytter LHBTI+-personer mot diskriminering
- styrke LHBTI+ kompetanse i offentlige etater, råd og utvalg, samt offentlige selskaper

Rasisme

Rasisme innebærer at en blir diskriminert på bakgrunn av hudfarge, etnisitet, religion eller nasjonalitet. Rasisme kommer til uttrykk på ulike måter, både gjennom ekstreme ideologier som bygger på at etnisitet og hudfarge skaper uoverkommelige skiller mellom mennesker eller hverdagslige holdninger og handlinger der mennesker med en gitt hudfarge eller etnisitet tillegges bestemte egenskaper. Slike fordommer fører til diskriminering.

Mange barn og unge opplever i skolen at rasistisk motiverte handlinger og holdninger ikke tas tak i. Flere arbeidssøkere opplever rasisme i rekrutteringsprosesser. Mennesker med synlig flerkulturell bakgrunn opplever oftere enn andre at de stoppes uten grunn av politi og vektere. Rasisme er stigmatiserende og skaper mistillit i samfunnet.

1 Partiet Sentrum vil:

- 2 • motarbeide rasisme i alle former og på alle samfunnsplan
- 3 • sikre skolen kompetanse og virkemidler til å bekjempe rasisme
- 4 • øke bruken av anonymiserte søknadsprosesser i det offentlige fram til første intervju
- 5 • innføre kvitteringsordning som registrerer hver gang en person blir stoppet av politiet
- 6 • styrke diskrimineringsvernet mot rasistiske ytringer og handlinger
- 7 • utvikle en nasjonal veileder til kommunene om hvordan forebygge og håndtere
- 8 rasisme i lokalsamfunnet
- 9 • sikre forutsigbar offentlig støtte til organisasjoner som arbeider med antirasisme
- 10 • opprette et nasjonalt ressurscenter for personer som utsettes for rasisme i
- 11 samfunnet, som gir tilgang til juridisk veiledning og psykologisk bistand, og som kan
- 12 samle faglig kompetanse og innhente mer kunnskap om omfang av og former for
- 13 rasisme

14 Religiøse minoriteter²

15 I Norge ser vi at mange som tilhører religiøse grupperinger, uansett religion, opplever
16 negative holdninger. Islamofobi og antisemittisme er for utbredt og et alvorlig
17 samfunnsproblem. Det skaper utrygghet og undergraver trosfriheten.

18 Hataksjoner med brenning/skjending av hellige skrifter og trakassering av religiøse
19 minoriteter begrenser menneskers religionsfrihet, og er uttrykk for en form for rasisme.
20 Partiet Sentrum vil innføre et lovforbud mot dette. Det begrenser ikke ytringsfriheten eller
21 retten til religionskritikk, og er heller ikke en gjeninnføring av en blasfemiparagraf.

22 Partiet Sentrum vil:

- 23 • styrke arbeidet for å bekjempe hat mot religiøse minoriteter
- 24 • bekjempe antisemittisme, Holocaustbenektelse og islamofobi
- 25 • forby brenning og skjending av hellige skrifter

26 Urfolk og nasjonale minoriteter

27 Urfolk og nasjonale minoriteter har rett til å bevare og videreutvikle sin kultur, sitt språk og
28 sine tradisjoner. Det samiske folk og nasjonale minoriteter som kvener/norskfinner,
29 skogfinner, romanifolk/tatere, romfolk og jøder har gjennom historien opplevd diskriminering
30 og undertrykkelse. Dette er uakseptabelt, og noe vi må arbeide aktivt for å rette opp i.

31 Sannhets- og forsoningskommisjonens rapport har dokumentert urettferdigheten som urfolk
32 og nasjonale minoriteter har blitt utsatt for gjennom fornorskingspolitikken. Partiet Sentrum
33 vil ta rapportens anbefalinger på alvor og jobbe for å rette opp i historiske overgrep, samtidig
34 som vi sikrer at slik systematisk undertrykkelse aldri skjer igjen.

35 Det er avgjørende å styrke innsatsen for å bevare språklig og kulturelt mangfold, og sikre at
36 alle barn og unge med urfolks- og nasjonal minoritetsbakgrunn har mulighet til å lære om sin
37 kultur og sitt språk. Urfolks og nasjonale minoriteters rettigheter er nedfelt i internasjonale

² Se for øvrig kapittel 2.8 *Det livssynsåpne samfunnet*, s. 29.

avtaler som Norge har forpliktet seg til, og det må settes i verk konkrete tiltak for å oppfylle disse forpliktelsene fullt ut.

Partiet Sentrum vil:

- sikre at urfolk og nasjonale minoriteter kan bevare og videreutvikle sitt språk, sin kultur og sine tradisjoner
- Støtte og videreutvikle Sametinget som det viktigste verktøyet for selvbestemmelse for det samiske folket
- følge opp Sannhets- og forsoningskommisjonens anbefalinger, og pålegge Regjeringen å årlig rapportere til Stortinget om oppfølgingen av rapporten
- styrke opplæringstilbudet i samisk språk og kultur i hele landet
- styrke arbeidet for å bekjempe diskriminering av urfolk og nasjonale minoriteter
- sikre at Norge etterlever internasjonale avtaler og konvensjoner om urfolks rettigheter
- øke støtten til organisasjoner som fremmer urfolk og nasjonale minoriteters rettigheter og kultur
- gi reindriften stabile økonomiske rammevilkår, samt sikre god dyrevelferd og forvaltning av beiteområder

2.4 Skape et universelt utformet samfunn som er funksjonsfremmende

Når vi omtaler mennesker med nedsatt funksjonsevne mener vi alle former for funksjonsnedsettelse. Definisjoner lyder: "funksjonshemming oppstår når det foreligger et gap mellom individets forutsetninger og omgivelsenes utforming eller krav til funksjon." Når vi skriver funksjonsnedsettelse eller funksjonsvariasjon mener vi alt som omfavnes av denne store paraplyen. Uavhengig av om det er sansemessige funksjonsvariasjoner, psykiske lidelser, kognitive funksjonsnedsettelser eller utviklingshemming, bevegelseshemming, nevroutviklingsforstyrrelser eller annen somatisk sykdom. Gjennom programmet omtaler vi gruppen vår på ulike måter, men alle disse måtene omfavner alle som kjenner seg igjen i definisjonen.

Mennesker med nedsatt funksjonsevne er Norges største minoritet og en av de mest diskriminerte gruppene i samfunnet vårt. Partiet Sentrum arbeider for et universelt utformet og funksjonsfremmende samfunn hvor alle får menneskerettighetene sine oppfylt uansett funksjonsvariasjon. Alle må sikres muligheten til å bidra med sine ressurser.

FN-konvensjonen om rettighetene til mennesker med nedsatt funksjonsevne (CRPD) skal motvirke diskriminering og sikre at de av oss med nedsatt funksjonsevne får grunnleggende rettigheter innfridd. Partiet Sentrum mener at CRPD må inkorporeres i menneskerettsloven, slik at CRPD går foran øvrig norsk lovverk dersom det er motstrid.

Funksjonshemmedes rettigheter er ikke et separat saksfelt, men må gjennomsyre all politikk. Bestemmelsene i CRPD må følges i alle politiske beslutninger og vedtak. Prinsippene om selvbestemmelse, mulighet for deltagelse i samfunnet og likestilling må alltid ligge til grunn.

1 Utviklingshemmede er særlig utsatt for diskriminering. Mange mennesker med
2 utviklingshemming opplever å bli umyndiggjort, og fratatt selvbestemmelsen over eget liv.
3 Det er stor mangel på tilgang på både boliger og arbeid for utviklingshemmede. Partiet
4 Sentrum vil legge vekt på beslutningsstøtte for utviklingshemmede.

5 Nevrodivergente er også en gruppe som ofte neglisjeres og diskrimineres av storsamfunnet.
6 Det må ta slutt. Storsamfunnet har et ansvar for å skape aksept og legge til rette for hjerner
7 som fungerer annerledes, slik at nevrodivergente får brukt sine ressurser på lik linje med
8 nevrotypiske. Slik det er nå, blir funksjonsvariasjoner til funksjonsnedsettelse, og
9 nevrodivergente blir ekskludert fra viktige samfunnsarenaer.

10 **Partiet Sentrum vil:**

- 11 • inkorporere CRPD i Menneskerettsloven, og fjerne tolkningserklæringene mot
- 12 artikkel 12, 14 og 25
- 13 • ratifisere tilleggsprotokollen til CRPD, som gir enkeltpersoner mulighet til å klage til
- 14 CRPD-komiteen dersom en opplever rettighetsbrudd
- 15 • sørge for at både politikere og administrasjon på alle nivåer får god opplæring i
- 16 CRPD og hva konvensjonen innebærer i praksis
- 17 • sikre at alle, uansett funksjonsvariasjon og utviklingshemming, får oppfylt retten til
- 18 utdanning, arbeid og øvrig samfunnsdeltagelse
- 19 • sørge for at universell utforming er et ufravikelig krav i all samfunnsutvikling, blant
- 20 annet gjennom å styrke lovverket og sette lovkrav om at Norge skal være universelt
- 21 utformet innen 2035
- 22 • at lovverket også omfatter arbeidslivet gjennom å ta ut bestemmelsen om
- 23 uforholdsmessig byrde
- 24 • reversere svekkelsene i lovverket som kom som en følge av ny Tek 17
- 25 • utdanne flere tegnspråktolker, og gi dem en anstendig lønn
- 26 • sikre at alle som trenger det får hjelpemidler på alle livsområder
- 27 • forenkle søkeprosessen til hjelpemidler, og sikre en effektiv og tilgjengelig
- 28 hjelpemiddelordning som leverer hjelpemidler raskt når de trengs
- 29 • at seksuelle rettigheter, assistanse og hjelpemidler skal bli lettere tilgjengelig, særlig
- 30 for skeive funksjoner
- 31 • anerkjenne og legge til rette for den viktige rollen pårørende har, dette må inkludere
- 32 å styrke de økonomiske støtteordningene
- 33 • gjeninnføre et særfradrag på inntil kr 100 000 for alle med nedsatt funksjonsevne
- 34 eller deres pårørende, for å kompensere for høyere levekostnader
- 35 • gjøre det enklere å søke om relevante fradrag, slik som foreldrefradrag for barn med
- 36 særskilte behov over 12 år
- 37 • at kommunene blir aktive medlemmer i Solsikkeprogrammet og at alle ansatte
- 38 gjennomfører den nødvendige opplæringen for å være klar til å møte en
- 39 Solsikkebærer. Hver kommune kan selv avgjøre hvilket medlemskap de går for. På
- 40 denne måten kan bærere av Solsikkemerket vite at alle ansatte i kommunen kjenner
- 41 til hva Solsikkemerket betyr, og at kommunene har tilrettelagt så langt det er mulig
- 42 for de med usynlige funksjonsnedsettelse der Solsikkemerket er synlig
- 43 • gjennomføre en holdnings- og synlighetskampanje for å skape større forståelse for
- 44 de med usynlige funksjonsnedsettelse i samfunnet

- ha tilgjengelige Solsikkesnorer og andre produkter i hele Norge, slik at de som ønsker å være Solsikkebærer lett kan være synlig ved behov
- arbeide for mer forebyggende arbeid, ytterligere tiltak mot og forskning på trakassering, hatkriminalitet, vold og overgrep rettet mot personer med nedsatt funksjonsevne
- betydelig styrke nasjonale og lokale organisasjoner som jobber for likestilling for mennesker med nedsatt funksjonsevne, også gjennom kraftig økte økonomiske bevilgninger, for å sikre organisasjonenes reelle mulighetsrom til å oppfylle rollen som medvirker og pådriver
- at ASK anerkjennes som et eget språk i Språkloven, samt at ASK-paragrafen styrkes i Opplæringsloven
- at alle som bruker ASK eller er pårørende sikres god opplæring
- øke støtten til organisasjoner som arbeider mot mobbing som rammer de av oss med fysiske og psykiske funksjonsnedsettelse
- Partiet Sentrum vil utvikle offentlige virksomheters bruk av adferdsanalytiske programmer som eibi og aba
- sørge for at ingen unge mennesker plasseres på sykehjem eller annen institusjonslignende bolig mot sin egen vilje

Brukerstyrt personlig assistanse (BPA)

BPA er et viktig likestillingsverktøy for de av oss som har assistansebehov. BPA skal sikre like muligheter for samfunnsdeltagelse. Det er i dag store kommunale forskjeller på tjenesten, og rettighetsfestingen har ikke fungert etter intensjonen. BPA-ordningen bør flyttes til nasjonalt nivå og forankres i en lov som sikrer BPA som et reelt likestillingsverktøy. Samtidig må helsehjelp sikres som en rett i BPA-ordningen. Dette er spesielt viktig for alvorlig syke barn og deres familier.

Partiet Sentrum vil:

- styrke og sikre BPA-ordningen som et reelt likestillingsverktøy
- sørge for at saksbehandlere som innvilger BPA får tilstrekkelig opplæring om CRPD
- flytte BPA-ordning til statlig nivå
- fjerne egenandelen på BPA, slik at ikke de av oss med et assistansebehov må betale en ekstra "skatt" fordi man har nedsatt funksjonsevne og behov for assistanse
- forankre BPA-ordningen i en lov som sikrer BPA som et reelt likestillingsverktøy, samtidig som også helsehjelp sikres som en rett i BPA-ordningen
- utvide retten til BPA, slik at den gjelder for alle med et langvarig assistansebehov uavhengig av hvilket timeantall en har behov for
- sikre barns rett til BPA og at ordningen kan brukes både hjemme og på skolen

2.5 En inntekt å leve av

Sosial ulikhet

Fattigdom er vår største sosialpolitiske utfordring. Levestandarden i Norge er generelt høy. De siste årene har imidlertid andelen lavinntektshusholdninger økt, og forskjellen mellom de fattigste og de som har det greit blir stadig større.

Levekårsutfordringer er komplekst og handler om mer enn inntektssituasjonen. Utdanning, tilknytning til arbeidslivet, boforhold, fysiske og psykiske helse og rus kan påvirke den enkeltes levekår.

Innvandrerfamilier med flyktningbakgrunn og kort botid i Norge har ofte lavere inntekt, dårligere boforhold, er mer sosialt isolert og svakere tilknytning til arbeidsmarkedet enn resten av befolkningen.

Mangfoldet av offentlige støtteordninger, hjelpetiltak og medfølgende plikter kan være vanskelig å navigere i. Mange av de som trenger dem, står allerede i en krevende situasjon, og har ofte ikke kapasitet eller kunnskap til å navigere gjennom systemet. Partiet Sentrum mener det bør opprettes en ordning, for eksempel en rettighetslos, som sørger for at alle får vite om sine rettigheter og muligheter i riktig tid.

En av fem husholdninger i Norge består av én person. I tillegg har 110 000 husstander med barn under 18 år kun én forsørger. Prisnivået generelt, og boligmarkedet spesielt, gjør levekårene så krevende for husstander med en inntekt at vi trenger eget politisk fokus på alle disse. Partiet Sentrum vil utjevne disse økonomiske ulikhetene med skattefordeler og trygdetillegg for enslige.

Renteøkning og en energikrise som skyldes krig i Europa, har ført til økte priser og fallende kjøpekraft. Dette rammer særlig de av oss som har minst fra før. Når matutdelingsstasjonene også besøkes av folk i fullt arbeid, er det et symptom på at samfunnet ikke fungerer som det skal.

Partiet Sentrum vil:

- jobbe for å utjevne forskjeller og for sosial og økonomisk trygghet for alle
- utarbeide en ny nasjonal handlingsplan for sosialhjelpsmottakere, styrke rettighetsperspektivet i NAV og sikre en statlig, forpliktende normering av økonomisk sosialhjelp etter SIFOs referansebudsjett.
- innføre et NAV-ombud
- trygge pårørendes inntektsgrunnlag i perioder med økt omsorgsbehov i familien
- gjeninnføre et særfradrag på inntil kr 100 000 for alle med nedsatt funksjonsevne eller deres pårørende
- gjøre overgangsstønden for enslige forsørgere mer fleksibel, og øke beløpet.
- at barnetillegg for uføre skal opprettholdes når uføre foreldre klarer å jobbe i tillegg til trygd
- at omsorgslønn skal komme i tillegg til trygd for uføre foreldre

- at nav må rette opp egne feil like raskt som de krever at brukere skal rette opp sine feil
- at Nav og andre relevante instanser skal overholde råd- og veiledningsplikten om støtteordninger og hjelpetiltak for klienter som kan ha rett på dem

Arbeidslinja

Det er tverrpolitisk enighet om at det skal lønne seg å jobbe. Den såkalte arbeidslinja er styrende for de lave trygdeytelsene, fordi det skal stimulere til arbeid. Dagens arbeidslinja og trygdesystem opprettholder fattigdom, når satsene ikke er til å leve av. Ideen om at mennesker uten eller med delvis arbeidsevne har et valg, er stigmatiserende, nedverdiggende og diskriminerende.

Tap av arbeidskapasitet innebærer tap av livskvalitet i form av manglende tilhørighet, fellesskap, mening, selvforsørgelse, status og egenutvikling. For Partiet Sentrum er det viktig at velferdssystemene kombinerer forutsigbare og rettferdige fordelingsprinsipper og tjenestetilbud med tilpassede og skreddersydde løsninger for den enkelte. Alle skal ha en inntekt som sikrer verdighet i alle livets faser.

Partiet Sentrum vil:

- gå bort fra en arbeidslinja som rettferdiggjør lave trygdeytelser
- at personer med restarbeidsevne ikke blir diskriminert i rekrutteringsprosessen i offentlige virksomheter
- ha en mer utjevnende skattepolitikk for å løfte lavinntektsgrupper
- øke trygdeytelser for å sikre forsvarlige levekår ved sykdom og uførhet
- øke inntektsgrensen for arbeidsinntekt ved siden av trygdeytelser
- styrke oppfølgingen av unge uføre i form av støtte til å studere og arbeide etter kapasitet
- arbeidsavklaringspenger må følge lønnsøkningen så ingen blir stående på samme inntektsnivå de årene avklaringen tar
- at husholdninger med én forsørger skal kompenseres skattemessig og gjennom økte trygdeytelser
- øke bostøtten
- gi mulighet for forbrukere med begrenset digital tilgang til å betale for varer og tjenester uten å bli belastet med urimelig høye fakturagebyrer og andre betalingsgebyrer
- ikke heve den nedre aldersgrense på uføretrygd

En folketrygd med bedre basisrettigheter

Folketrygdens ytelser er knyttet opp mot Grunnbeløpet i folketrygden - G. Når pensjoner og andre ytelser skal reguleres - "pensjonistenes lønnsoppgjør" - reguleres grunnbeløpet. Ordningen innebærer at pensjoner alltid reguleres prosentvis - og at de med best opptjening får mest. Det er ønskelig at innsats, yrkesaktivitet og tilhørende innbetaling til folketrygden skal gi uttelling i form av en bedre pensjon. Samtidig er det en svakhet at systemet ikke legger til rette for å velge mellom eller kombinere prosenttillegg og kronetillegg, slik det ofte gjøres i lønnsoppjøret.

Partiet sentrum ønsker en omlegging av folketrygden som åpner for både kronetillegg og prosenttillegg. Det kan gjøres ved å skille mellom det første grunnbeløpet og rettigheter ut over det første grunnbeløpet. Økes kun det første grunnbeløpet (G-1) med 10000 kr - får alle et tillegg med 10000 kr. Økes det ordinære grunnbeløpet (G-ordinær) med 5% får alle 5% økning. En slik omlegging vil åpne for å løfte alle med rettigheter knyttet til G med samme kronebeløp, ved å øke G-1.

Mange ildsjeler aksepterer lavt inntektsnivå og høy nøysomhet mens de gjør svært samfunnsnyttige oppgaver som har liten omsetning (besøksgårder, enkelte kulturelle tiltak, med videre). Det bør utredes å opprette en mulighet til å innvilge eget sikkerhetsnett som gjør at disse menneskene ikke også mister mulighet til brukbar pensjon, sykelønn, og et sikkerhetsnett som gjør at de ikke risikerer for mye ved å gjøre en tjeneste for lokalsamfunnet.

Partiet Sentrum vil:

- endre folketrygden slik at det åpnes for både kronetillegg og prosenttillegg ved å skille mellom det første Grunnbeløpet (G-1) og rettighetene ut over dette.
- øke det første Grunnbeløpet (G-1) til 200.000 - uten at G nr 2, 3, 4 osv økes, jfr tekst over og kulepunktet foran.

Inkluderende arbeidsliv

Partiet Sentrum vil opprettholde og styrke den norske samfunnsmodellen, med arbeid for alle, partssamarbeid, små forskjeller og der alle skal kunne leve av sin inntekt.

Arbeidsmarkedet har lav ledighet og et stort behov for arbeidskraft. Samtidig står over 600 000 mennesker i arbeidsfør alder utenfor arbeidslivet. Arbeidsinkludering er et samspill mellom ulike aktører i ulike sektorer. Om lag halvparten av arbeidskraftreserven oppgir helseproblemer som den største barrieren mot å komme i jobb. Nesten like mange oppgir lav utdanning.

Partiet Sentrum vil:

- lovfestet rett til arbeid og arbeidsrettet aktivitet
- sikre retten til arbeid for de ureturnerbare asylsøkerne fram til retur blir mulig
- fortsette trepartssamarbeidet om lønnsoppgjør og andre arbeidsvilkår
- vektlegge kvalitet i anbudskonkurranser, og legge til rette for flere mindre kontrakter slik at en bredde av virksomheter kan delta
- øke andelen heltidsstillinger i helse og omsorgstjenesten. Jobbe mot ufrivillig deltid.
- legge til rette for at flere eldre kan stå lenger i jobb
- hindre løsarbeid og sosial dumping som skjer ved at reelle lønnstakere defineres som selvstendige
- sikre at det offentlige stiller krav om at ansatte hos leverandører og underleverandører skal ha anstendige lønns- og arbeidsvilkår
- stille tydelige krav til mangfold i alle offentlige rekrutteringsprosesser
- styrke tilskuddet til arbeidsgivere som rekrutterer fra grupper uten tilknytning til arbeidslivet
- at lønnstilskudd til arbeidsgivere må opprettholdes og styrkes

- sikre arbeidsplasser, arbeidsrettede aktiviteter og dagtilbud for alle

Universelt utformet arbeidsliv

Over 100.000 mennesker med nedsatt funksjonsevne står ufrivillig utenfor arbeidslivet selv om de både vil og kan jobbe. Dette er tapte ressurser og arbeidskraft for samfunnet vårt. Samfunnsskapte barrierer som mangel på universell utforming og mangel på kunnskap hos arbeidsgiver gjør at kvalifiserte mennesker ikke får jobb. Å ta fra unge mennesker uføretrygd vil ikke få flere ut i jobb. Partiet Sentrum ønsker heller fokus på hvordan vi kan skape et mer inkluderende arbeidsliv.

Partiet Sentrum vil:

- lovfeste ordningen med funksjonsassistanse i arbeidslivet i folketrygdloven
- bevilge midler til funksjonsassistanse som en overslagsbevilgning og ikke en begrenset pott hvert år, slik at budsjettensyn ikke kan sette rettigheter eller behov til side
- innføre en jobbgaranti for utviklingshemmede som kan og vil jobbe etter endt skolegang
- stimulere til å øke antall VTAO- og VTO- plasser og dekke behovet
- at lærekandidatordningen må forbeholdes utviklingshemmede og andre med vedtak om spesialundervisning
- arbeide for at døve skal ha likeverdig tilgang til arbeidslivet
- sikre tilgang til deltidsstillinger når det er nødvendig ut fra den enkelte ansattes funksjonsnivå og behov
- stille strengere krav til større bedrifter om rekrutteringsstrategier for å ansette mennesker med nedsatt funksjonsevne
- gjøre informasjon om den økonomiske støtten arbeidsgivere kan få ved tilrettelegging mer tilgjengelig

Arbeid som helsefremmende tiltak

Arbeid og aktivitet har en helsefremmende effekt og er et viktig utgangspunkt for å for å oppleve mestring og en meningsfull hverdag. Det er behov for lavterskeltilbud uten ventetider i alle kommuner som gir muligheter for en gradvis tilknytning til arbeidslivet, som for eksempel Fontenehus.

Partiet Sentrum mener det er viktig at Norge prioriterer innsats for å redusere andelen unge som verken er i arbeid, under utdanning eller opplæring. Vi må ha et særskilt fokus på unge med helseutfordringer og uten videregående opplæring.

Partiet Sentrum vil:

- øke rammen til tilskuddsordningen til lavterskeltilbud som Fontenehuset og Fontenehus Norge
- øke rammen for tilskuddsordningen for sosiale entreprenører
- sikre mer forutsigbare rammevilkår og lengre rammeavtaler for tiltaksarrangører
- integrere arbeid i behandlings- og oppfølgingstilbud
- sikre tilstrekkelig tilgang til arbeidsforberedende trening (AFT)
- øke satsen en kan tjene som ufør fra 0,4 G inntil 0,8 G

2.6 Flere eldre med erfaring og innsikt

Partiet Sentrum vil fremme en aldersvennlig politikk der eldres egne ressurser i større grad tas i bruk. Det vil fremme bedre helse, og utsette behovet for profesjonelle helse- og omsorgstjenester som det vil bli en knapphet på fremover.

En aldersvennlig politikk handler om å legge til rette for at eldre kan leve gode liv, mestre hverdagen og få bidra så lenge det er et ønske. Seniorene er en ressurs med verdifull erfaring og kompetanse som arbeidslivet trenger. Å rekruttere, utvikle og beholde seniormedarbeidere og deres kompetanse, er til beste for virksomheten, den enkelte og samfunnet. Seniorene utgjør en viktig del av arbeidsstyrken. Summen av sysselsatte og arbeidsledige i alderen 55-74 år utgjør ca. 20 prosent av landets samlede arbeidsstyrke.

Sentrum vil arbeide for et demensvennlig samfunn. Mennesker som lider av demens skal bli møtt med forståelse, respekt og støtte fra dem de trenger hjelp fra. Helsepersonell må få opplæring i hvordan møte og behandle mennesker med demens. Det må tilbys nok skjermede enheter i eldreinstitusjoner og omsorgssenter, slik at personer med demens får tilpasset pleie og omsorg fra helsepersonell som har kunnskaper i demensomsorg.

Partiet Sentrum vil:

- forebygge uønsket tidligpensjonering og gjøre det mer attraktivt for seniorer å fortsette lenger i arbeid
- stimulere til innovativ boligutvikling og sosiale møteplasser som ivaretar grunnleggende menneskelige behov
- sikre tilstrekkelig ramme for heistilskuddet i Husbanken, slik at eksisterende boliger blir oppgradert
- bekjempe aldersdiskriminering og skape muligheter for at de som ønsker det kan jobbe lenger
- styrke karriereveiledning i arbeidslivet fra fylte 50 år
- gjennomgå lovbestemte aldersgrenser i arbeidslivet i samråd med partene
- forebygge digitalt utenforskap blant seniorer og eldre
- sikre rett til grunnleggende analoge tjenester for de som ikke har forutsetninger til å bruke digitale tjenester
- arbeide for et rettferdig pensjonssystem som gjør at eldre sikres økonomisk trygghet i alderdommen

Eldre i helse- og omsorgstjenesten

Eldre som har behov for helse- og omsorgstjenester i kommunene, skal ha de riktige tjenestene i tilstrekkelig omfang og til rett tid. Siden antallet eldre vil øke i årene framover, må både stat og kommunene forberede seg bedre med analyser, planer og tiltak. Det er store utfordringer med pasientsikkerheten i eldreomsorgen, blant annet når det gjelder ernæring, legemidler og fall. Sårbare eldre tåler dårlig å bli flyttet på, og bør få behandlingen der de er.

Det er stor mangel på tegnspråklig kompetanse og miljø på eldre- og sykehjem. Eldre døve i offentlig omsorg blir derigjennom understimulert, ensomme og fratas mulighet for

kommunikasjon og samhandling med omverdenen. Dette er brudd på menneskerettighetene. Det er sterkt behov for en holdningsendring og kompetanseheving i helsesektoren for å forstå døves behov og rettigheter til et likeverdig omsorgstilbud.

Kunnskapen om velferdsteknologi og nytten eldre kan ha av slik teknologi bør styrkes gjennom kompetansetiltak og informasjonsspredning. Eldre som ønsker det må få tilgang til velferdsteknologiske løsninger.

Kultur har en egen evne til å fremme god helse og forebygge sykdom, den kan også spille en viktig rolle i behandling. Kultur kan bidra til å tilby en helhetlig, integrert menneskesentrert omsorg. Den kan sette mennesker i stand til å takle komplekse utfordringer som det ikke er noen aktuelle helse- omsorgsløsninger for.

Partiet Sentrum vil:

- sette kommunene i stand til å forberede seg på konsekvensene av den forventede økningen i antall eldre, og vurdere hvordan statlige virkemidler best kan brukes for å bistå kommunene i arbeidet
- sikre at statlige virkemidler bidrar til at kommunene kartlegger og tar hensyn til de eldres behov og ønsker, før de tildeler helse- og omsorgstjenester
- sikre ivaretagelse av de eldres klagerettigheter både i kommunene og gjennom Statsforvalterens behandling
- redusere det høye sykefraværet og den omfattende bruken av deltid i eldreomsorgen
- arbeide for at flere institusjoner kan sertifiseres som Livsgledehem
- styrke eldres tilgang og muligheter til å delta i meningsfull aktivitet og kulturtilbud
- revitalisere sentre for dagaktivitet og skape nye møteplasser på tvers av generasjoner
- tilrettelegge for at ansatte i helsetjenesten må ha kompetanse til å ivareta eldre pasienter med flere kroniske sykdommer slik at den eldre kan bli ivaretatt ved akutt og alvorlig sykdom
- stimulere til økt videreutdanning av helsepersonell innen geriatri
- fremme forskning på god ivaretagelse av eldre
- sikre en helse- og omsorgstjeneste som ivaretar minoriteter, herunder mennesker med ulike funksjonsnedsettelse
- styrke den akuttmedisinske kompetansen i eldreomsorgen
- styrke en profesjonell samhandling med frivilligheten
- jobbe for å skape flere varierte botilbud som en mellomting mellom å være hjemmeboende og en sykehjemsplass

2.7 En kulturpolitikk som fremmer respekt og forståelse

Kulturens egenverdi

Kunst og kultur er viktig for å skape et godt samfunn. Kunst og kultur kan skape farge i hverdagen. Det kan utvikle vår selvforståelse, styrke vår psykiske helse, utfordre oss til å forstå livet og samfunnet vi lever i, og hjelpe mennesker å finne mening.

1 Å utøve kultur er viktig for mange, enten det er som levevei eller kun for rekreasjon. For
2 noen er første time på kulturskolen, i korpset eller på barneteater starten på en lang karriere,
3 for andre blir det en viktig hobby gjennom livet. Kulturpolitikken må legge til rette for begge
4 deler.

5 Kultursektoren er en viktig arena for frivillighet. På steder som korpssbevegelsen, speideren,
6 idrettslag og mange andre kulturarenaer, legges det ned en enorm mengde årsverk i frivillig
7 arbeid hvert år. Denne innsatsen er viktig for lokalsamfunn over hele landet, og forholdene
8 bør legges mest mulig til rette for at frivilligheten ikke skal møte motstand.

9 Tilgangen til kulturelle opplevelser må sikres for alle. Festivaler, konsertarenaer, kinoer,
10 teatre, gallerier og liknende må være universelt utformet. Inngang med ledsagerbevis må
11 være gratis, og for mennesker bosatt på institusjon må det vektlegges tilgjengelighet og et
12 mangfoldig kulturtilbud på stedet. Den kulturelle spaserstokken må opprettholdes som et
13 landsdekkende tilbud.

14 **Partiet Sentrum vil:**

- 15 • styrke kulturskolene
- 16 • sikre at den kulturelle spaserstokken prioriteres i fylkeskommunene
- 17 • kreve universell utforming av viktige kulturarenaer og arrangementer, og sikre at alle
- 18 bestemmelser i CRPD oppfylles
- 19 • styrke arenaer for lavterskel kultur for både barn og voksne

20 **Økt verdiskaping og sysselsetting i kreative næringer**

21 Kreative næringer og innovasjon kan skape mange nye inntekter og arbeidsplasser, og
22 kulturfeltet er en viktig del av fremtidens arbeidsliv. Staten skal fortsatt gi rammeverk og ta et
23 finansielt hovedansvar for sektoren. Det er viktig med offentlig finansiering og gode og
24 forutsigbare støtteordninger i kultursektoren. Det skal skapes nye partnerskap og hentes ut
25 mer samarbeid mellom privat og offentlig engasjement. Kunsten har en viktig egenverdi.
26 Tallet på publikummere eller produksjoner må derfor ikke være den eneste indikatoren for
27 måloppnåelse på kulturområdet.

28 **Partiet Sentrum vil:**

- 29 • ha en nasjonal strategi for kreative næringer og iverksette tiltakene i denne
- 30 • gjennomgå virkemiddelapparatet med tanke på å styrke økonomisk verdiskaping og
- 31 sysselsetting
- 32 • iverksette tiltak og lovverk som sikrer at immaterielle verdier og rettigheter kan bli hos
- 33 norske selskaper
- 34 • følge opp og iverksette tiltakene i strategi for dataspill og trappe opp satsingen på
- 35 dataspill som næring
- 36 • styrke tilskudd til norsk kultureksport og utrede tiltak for å motvirke utflagging.
- 37 • etablere økonomiske incentiver som kan bidra til mer investeringskapital i kreative
- 38 næringer, f.eks. offentlig-private samarbeidsprosjekter, investeringsprogrammer og
- 39 fond

1 Dataspillkulturen og e-sport

2 Dataspill er utbredt blant barn og unge, med 96% av aldersgruppen 7-14 år som spillere. Det
3 er viktig å anerkjenne dataspill som fritidsaktivitet, næring, kunst og kultur. For mange er
4 dette en viktig sosial arena, men samtidig må samfunnet adressere potensielle negative
5 konsekvenser som sosial isolasjon ved å etablere fysiske møteplasser for spillinteresserte.
6 Den norske dataspillindustrien har stort vekstpotensial, både som en bærekraftig industri,
7 eksportvare og kilde for etterspurte ferdigheter i arbeidsmarkedet. Å støtte denne industrien
8 vil ikke bare gagne den selv, men også bidra til positiv innvirkning på samfunnet.

9 **Partiet Sentrum vil:**

- 10 • ha en ny handlingsplan på dataspill området som fokuserer på barn og unges behov
- 11 • styrke og løfte norsk dataspill-industri som en verdiskapende og grønn industri
- 12 • styrke frivillige og ideelle aktører som skaper trygge møteplasser for unge og en
- 13 inkluderende dataspillkultur
- 14 • styrke norskproduksjon av musikk, film, dataspill, teater og andre kulturuttrykk

15 Kultur på scene

16 Norge er i stadig større grad en viktig musikk eksportør, både innen brede og smalere
17 sjangere. Vi skal ivareta det mangfoldet vi har, og arbeide for at nasjonale støtteordninger
18 kan treffe bredere også for personer som faller utenfor frifond-ordningen.

19 Den kulturelle skolesekken og den kulturelle spaserstokken skaper viktige inntektskilder som
20 gjør det mulig å satse på musikk som levevei. På samme måte er mangfoldet av mindre
21 festivaler med mange lokale navn på plakaten en viktig arena for å skape bredde i musikk-
22 Norge.

23 Festivaler og konserter er avhengig av langt flere enn de man ser på scenen. Lydteknikere,
24 lysteknikere og andre grupper trenger mulighet til en forutsigbar tilknytning til arbeidslivet.

25 Norge har fostret mange kjente dramatikere, og vi skal videreføre denne arven. Mangfoldet
26 av små og større teatre og kulturhus skal ivaretas.

27 **Partiet Sentrum vil:**

- 28 • opprette en ordning for statsstøtte til enkeltfestivaler over en treårsperiode, etter
- 29 modell av knutepunkt festivalordningen. Ordningen bør særlig treffe mellomstore
- 30 festivaler med stort innslag av lokale artister.
- 31 • ivareta Riksteateret

32 Kultur på skjerm og lerret

33 Det lages både film og serie på høyt nivå i Norge, og mye av det får internasjonal
34 oppmerksomhet. Det er viktig at vi fortsetter å tørre å satse på smale prosjekter, som
35 sammen kan være med å skape bredde i tilbudet.

36 I en globalisert verden er det mange prosjekt som går på tvers av landegrensene. Partiet
37 Sentrum ser verdien av samarbeid, men mener samtidig at norsk kulturstøtte må prioritere

prosjekter med norsk eierskap, fremfor utenlandske storfilmer som vil bruke norsk natur som kulisser.

Partiet Sentrum vil:

- trappe opp insentivordningen for film- og serieproduksjon, og gjøre ordningen regelstyrt
- avslutte incentivordningen for utenlandsk filmproduksjon i Norge
- trappe opp regional filmsatsing over hele landet.

Friluftsliv og idrett

I paraplyorganisasjonen Norges idrettsforbund er det registrert over to millioner medlemskap. I kraft av sin posisjon er idretten en viktig samfunnsaktør som fremmer mangfold og inkludering. Idretten kan og bør være en arena der folk møtes på tvers av sosial klasse, yrker, alder, etnisk tilhørighet og andre interesser. Idrettsdeltakelse er gunstig for både fysisk og psykisk helse.

Friluftslivet har sin unike egenart og egenverdi. Gode naturopplevelser er også bra for helsen. Et aktivt friluftsliv skaper større forståelse for vårt ansvar for å ta vare på naturen.

Partiet Sentrum vil:

- sikre tilgang til ordninger med utstyrlån i hele landet
- ta i bruk virkemidler som reduserer økonomiske, sosiale og kulturelle barrierer for å delta i idrett og friluftsliv
- legge mer til rette for egenorganisert idrett, blant annet ved å etablere ordninger for at flerbrukshaller også kan brukes til uorganisert idrett og fritidstilbud for barn og unge
- bygge flere idrettsanlegg, spesielt der dekningen er lav
- stimulere til fysisk aktivitet gjennom å bygge ut nærmiljøanlegg, turløyper og utendørs treningsanlegg som er universelt utformet og tilgjengelig for alle
- likestille paraidrettsutøvere økonomisk med andre idrettsutøvere
- styrke ordningen med aktivitetshjelpemidler for personer over 26 år og gjøre ordningen til en del av trygdens ordinære overslagsbevilgning
- sørge for at alle har rett til å delta på fritidsaktiviteter (idrett eller annet) selv om man bor i kommunal bolig. Dette inkluderer også retten til transport
- legge til rette for at alle kommuner tar i bruk ordningen med digitalt ledsagerbevis, uten nedre aldersgrense
- grunnlovfeste allemannsretten
- bevare og opprette grønne lunger i nærmiljøet
- verne om naturen på populære turiststeder

2.8 Det livssynsåpne samfunn

Norge har fått et stadig større tros- og livssynsmangfold. Vi vil ha et livssynsåpent samfunn, der enkeltmennesker og grupper behandles som likeverdige.

Trosfriheten gjelder for alle. Partiet Sentrum anerkjenner at religion og livssyn betyr mye for den enkelte. Vi tror på dialog mellom mennesker av ulike overbevisninger. Målet behøver ikke være å oppnå enighet, men at vi forstår hverandre, bygger åpenhet og respekt. Det er mulig å oppnå samhold i mangfold. Vi må fortsette samarbeidet på tvers av tros- og livssynsskiller, minoriteter og majoritet. Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn (STL) spiller en nøkkelrolle. Det skal være godt å tilhøre en livssynsminoritet i Norge, også i fremtiden.

Partiet Sentrum mener at den norske fellesskolen er en naturlig og selvfølgelig arena for å skape forståelse og la barn og ungdom bli kjent med mangfoldet. Religion og livssyn må ikke begrenses til teori og boklig kunnskap, det må gis rom i skolen til å besøke tros- og livssynssamfunn, stille spørsmål til religiøse ledere, og å oppleve deres ritualer.

Et livssynsåpent Norge har et selvsagt rom for religionskritikk og kritikk av kulturelle fenomener som diskriminering og negativ sosial kontroll. Dette står ikke i motsetning til det å føre en samtale preget av respekt og toleranse. Men ytringsfriheten har også her en grense, den skal ikke misbrukes til å sette ulike religiøse grupper opp mot hverandre.

Religion- og livssynsorganisasjoner spiller en viktig rolle i samfunnsveven. De skaper tilhørighet og mening.

Vi vil ha en stabil og forutsigbar finansiering av tros- og livssynssamfunnene. En forutsetning for en livssynsåpen politikk er at den baseres på likebehandling mellom tros- og livssynssamfunnene og er i overensstemmelse med menneskerettighetene.

Partiet Sentrum vil:

- arbeide for at tilstedeværelse under trossamfunns ritualer og samlinger inngår som en naturlig del av skolens allmenndannelse
- sikre tiltak som fremmer tros- og livssynsdialog
- videreføre trossamfunnsloven med dagens støtteordninger til tros- og livssynssamfunn
- sikre likeverdige tilbud på tros- og livssynsområdet i alle sektorer
- stille krav til universell utforming av trossamfunnenes bygninger, og opprette et fond for å dekke noe av utgiftene knyttet til dette
- støtte felles seremonirom som enkelt kan tilpasses forskjellige tros- og livssynssamfunn ved gravlunder
- understreke betydningen av å ha bredt sammensatt og lett tilgjengelig livssynsbetjening på viktige samfunnsinstitusjoner, som sykehjem, sykehus, forsvar og høyere utdanning
- vedta en norsk norm for halal, i tråd med vedtak i FN og WTO, slik at Mattilsynet kan kontrollere at det som merkes som halal faktisk er halal
- tilrettelegge for stillerom på skoler og enkelte andre offentlige bygg

Den norske kirke

Den norske kirke er landets største trossamfunn og medlemsorganisasjon, og er en samfunnsinstitusjon som går utover rollen som trossamfunn. Den norske kirke er en viktig del av landets kulturarv.

Den har oppgaver de andre trossamfunnene ikke har. Den har et grunnlovsfestet nærvær over hele landet, forvalter størsteparten av landets middelalderbygninger, og den inngår i beredskap og kriseteam de fleste steder. I enkelte sammenhenger utgjør også Den norske kirke et bindeledd mellom mennesker av annen trostilhørighet og deres respektive livssynsbetjening på offentlige institusjoner. Partiet Sentrum vil utrede muligheten for egne offentlige støtteordninger spesifikt knyttet til enkeltoppgaver, særlig knyttet til vedlikehold av verneverdige kirkebygg.

Sjømannskirken møter nordmenn i utlandet og skaper sosiale og kulturelle møtesteder der folk er. Også i dag bidrar kirken med samfunnsbyggende innsats på mange områder innenfor familievern, samtalehjelp, barnehager, eldreomsorg og rusomsorg.

Partiet Sentrum vil:

- videreføre Den norske kirke som en grunnlovsforankret folkekirke
- sikre en forutsigbar finansiering som oppfyller statens forpliktelser til å understøtte Den norske kirkes mulighet til å være en landsdekkende folkekirke
- utrede med sikte på å innføre særskilte støtteordninger for vedlikehold av kirkebygg med vernestatus
- sikre en forutsigbar tildeling til Sjømannskirken

2.9 Lære hele livet

Dannelse for en bærekraftig fremtid

Partiet Sentrum vil sette mennesker og bærekraft først, også i utdanningssystemet. Vi skal ha et utdanningssystem som bidrar til mestring og inkluderende fellesskap. Barn og unge skal oppleve å leke, lære, mestre og utvikle seg i trygge rammer. Barnehager og skoler skal fremme menneskerettigheter, likestilling, og en freds- og ikkevoldskultur, både i hverdagen, og som sentrale temaer i opplæringen.

Utdanning er en grunnleggende menneskerettighet og en av de viktigste faktorene for å forebygge utenforskap. Alle barn og unge skal ha like rettigheter og muligheter til utvikling og læring, uavhengig av funksjonsevne, forutsetninger og bakgrunn.

Partiet Sentrum vil arbeide for at oppvekst og opplæring skal være i tråd med barns grunnlovsfestede rettigheter, og etter FNs Barnekonvensjon. Barnekonvensjonen stiller krav til innholdet i utdanningen og om at den skal finne sted i trygge rammer, og understreker videre barn og unges rett til medvirkning.

Barn og unge er både lokale, nasjonale og globale borgere, og må utdannes til å kjenne både rettighetene og pliktene dette medfører. Forståelse for mangfold, respekt for den enkelte, øving i kritisk tenkning og miljøbevissthet og kjennskap til og forståelse for vår felles nasjonale og internasjonale kulturarv og tradisjoner er viktig for elevenes dannelsesprosess.

Globale miljøutfordringer og ny teknologi krever modige og kompetente unge som kan ta initiativ til endringer og være med på å utvikle nye løsninger og tankesett. I en internasjonalisert verden vil vi at dannelsesprosjektet i skolen skal handle om fellesskap,

1 sosial rettferdighet og kultur- og livssynsforståelse. Skolen må trekke inn nye metoder og
2 planer som støtter en bærekraftig utvikling, lokalt og globalt.

3 Partiet Sentrum støtter det verdimeslige utgangspunktet for all opplæring, slik det er definert
4 i Opplæringslovens formålsparagraf:

5 «... Opplæringa skal byggje på grunnleggjande verdier i kristen og humanistisk arv
6 og tradisjon, slik som respekt for menneskeverdet og naturen, på åndsfridom,
7 nestekjærlig, tilgjeving, likeverd og solidaritet, verdier som òg kjem til uttrykk i ulike
8 religionar og livssyn og som er forankra i menneskerettane...»

9 Partiet Sentrum vil organisere dagens barnehage og skole slik at den rette kompetansen når
10 det enkelte barn i hele landet vårt.

11 Samarbeidet mellom hjem og skole har stor betydning for skolens arbeid med å utvikle et
12 inkluderende fellesskap og det har betydning for elevenes helse, trivsel, faglige- sosiale
13 læring og utvikling. Barn og unge har rett til å bli hørt i alle saker som angår dem selv.
14 Gjennom et godt samarbeid og felles forståelse og dialog gis skolen verdifull innsikt i den
15 enkelte elev sine behov, fungering og danner grunnlaget for tilrettelegging i skolehverdagen.

16 **Partiet Sentrum vil:**

- 17 ● sette strengere krav til omsorgs, lærings- og arbeidsmiljøet for barn og elever
- 18 ● sikre gode rammebetingelser og godt arbeidsmiljø for ansatte i skole og barnehage
- 19 ● sørge for at innholdet i formålsparagrafen får reell plass i skolehverdagen
- 20 ● øke fokuset på kultur-, religions- og livssynsdialog i læreplanen
- 21 ● innføre gode tiltak for å rekruttere flere mennesker med funksjonsnedsettelse til å
- 22 jobbe i barnehage og skole
- 23 ● sikre et samarbeid mellom skole, helsevesen og familier for å tilby fleksible og
- 24 individuelt tilpassede opplæringsløsninger og psykososial støtte, for å motivere
- 25 elever tilbake til skolen og forebygge langvarig fravær

26 **En skole og en barnehage for alle**

27 Partiet Sentrum vil ha en inkluderende og rettferdig skole for alle. Uavhengig av
28 funksjonsevne, tilhørighet, bakgrunn eller familiens ressurser, har alle barn og unge lik rett til
29 å utvikle seg og lik rett til utdanning. Vi vil at alle elever skal få bli aktive deltakere i skole,
30 arbeid og samfunnsliv. En barnehage eller skole som verdsetter mangfold vil anerkjenne
31 barnets stemme og foreldrenes medvirkning. Mangfold krever også mangfoldig kompetanse.
32 Partiet Sentrum vil at det etableres et lag rundt barnet/ungdommen med tverrfaglig og
33 tverretatlig kompetanse når det er behov for det. Når barn og unge har behov for
34 kompetanse fra flere instanser, må arbeidet med "laget rundt barnet" være systematisk,
35 både på kommunalt, fylkeskommunalt og statlig nivå. Ulike fagmiljøer skal være lett
36 tilgjengelige, slik at de kan bidra inn med sin kompetanse i tide.

37 **Partiet Sentrum vil:**

- 38 ● sikre at barnets beste skal være et grunnleggende hensyn ved alle handlinger som
- 39 berører barn, slik det slås fast i FNs barnekonvensjon. Dette gjelder også når

- 1 rammer for skolen og barnehagen som helhet legges, og når det tas beslutninger
2 som påvirker barn.
- 3 • sikre at barn og unges stemme skal høres i alle skolens aktiviteter og organer
 - 4 • at alle kommuner og fylkeskommuner skal jobbe systematisk med “laget rundt
 - 5 barnet”
 - 6 • at skolene har minst en sosiallærer med kvalifikasjon i sosialt arbeid. Vi ønsker også
 - 7 flere ansatte med miljøterapeutisk kompetanse.
 - 8 • sikre og styrke Statped gjennom god organisering og finansiering. Statped må ha en
 - 9 tydelig plass i tjenestekjeden rundt barnet.

10 En funksjonsfremmende skole

11 For å motarbeide alle former for diskriminering må CRPD ligge til grunn for organisering av
12 all opplæring i grunnskole og videregående skole i Norge. Barnehager, skoler og øvrige
13 utdanningsinstitusjoner må være universelt utformet.

14 God tilpasset opplæring, individuelt tilrettelagt opplæring og bruk av hjelpemidler er midler
15 for å realisere barns rett til utdanning. Utdanningen må sette barnet i sentrum, og den må ta
16 høyde for at alle barn har forskjellig utgangspunkt. Elever med funksjonsnedsettelse har
17 ikke automatisk spesielle behov, men kan trenge tilpasninger i skolehverdagen for å få
18 dekket de samme grunnleggende behov som alle andre. Et raust, inkluderende og
19 mangfoldig skolemiljø beskytter mot økt sårbarhet. Ved behov for skjerming eller
20 tilrettelegging utover det som er mulig å få til i en ordinær klasse, må foreldre ha rett til å
21 velge alternative opplæringsformer eller plass i spesielt tilrettelagte klasser/ skoler.

22 Dagens og fremtidens skole må rustes for å bedre ivareta unge som strever med psykisk
23 helse, samfunnets rammer og forventninger. Skolen må ivareta en større bredde av
24 erfaringer og forutsetninger. For å få det til må det lyttes til elevene.

25 Partiet Sentrum vil:

- 26 • sikre at mennesker med nedsatt funksjonsevne på lik linje med andre er faglig-sosialt
27 og kulturelt inkludert i skole og barnehage, og får lik tilgang til det fysiske miljøet,
28 transport, samt informasjons- og kommunikasjonsteknologi
- 29 • sørge for at brukerstyrt personlig assistent (BPA) blir et reelt likestillingsverktøy for
30 alle som har et assistansebehov i barnehage, grunnskole og videregående skole
- 31 • at alle skoler og undervisningslokaler skal være universelt utformet
- 32 • sikre at elever med funksjonsnedsettelse får oppfylt sin lovfestede rett til
33 inkluderende undervisning, tilpasset opplæring og spesialundervisning
- 34 • sikre at individuelt tilrettelagt opplæring gis av ansatte med spesialpedagogisk
35 kompetanse
- 36 • sette av tilstrekkelige midler til å realisere planen «Veikart. Universelt utformet
37 nærscole 2030»
- 38 • sette av tilstrekkelige midler for at digitale læremidler skal være universelt utformet
- 39 • at alle med nedsatt funksjonsevne skal ha lik mulighet til å velge barnehage, skole og
40 utdanning, det innebærer å bygge ned barrierer for mennesker med
41 funksjonsnedsettelse
- 42 • formalisere, styrke og gi myndighet til koordinatoren for barn og ungdom med
43 funksjonsnedsettelse som har behov for tjenester og bistand fra flere instanser

- etablere en nasjonal enhet for kompetanseheving av koordinatorene
- individuelle opplæringsplaner skal gjenspeile elevens reelle behov, uavhengig av tilgjengelige ressurser. Videre skal de inkludere gap-analyse som beskriver behov, tilgjengelig støtte og måloppnåelse.
- sikre kvalifiserte fagfolk til eleven under hele skoleløpet for de som trenger assistanse og/eller spesielt tilrettelagt undervisning, eksempelvis logopeder, audiopedagoger og tegnspråklige lærere
- at alle nærskoler kan tilby en base eller grupperom for de med nevrodiverse diagnoser og at det finnes kvalifisert personell til å drive disse
- at det skal bli vanskeligere å gi elever fritak fra fag, særlig der ikke foresatte samtykker, og skriftlig begrunnelse rotfestet i Barnekonvensjonen skal foreligge i alle slike saker. Skolen må heller legge til rette for den enkelte elev

Tegnspråk i skolen

Døve barn og unge med behov for undervisning på tegnspråk er en gruppe som mangler tilrettelegging på egne premisser. Det er stort behov for utdanning av tegnspråkkyndige lærere. Intensjonen med integrering av døve barn i lokalskolen er feilslått og virker mot sin hensikt. Mange opplever utenforskap, isolasjon, ensomhet og manglende sosial samhandling. Alt dette går ut over læring og barnas psykiske helse.

Partiet Sentrum vil:

- gjenopprette grunnskoletilbud i form av internat/ botilbud med tegnspråkundervisning for døve barn og unge
- utdanne flere tegnspråklige lærere og tegnspråktolker
- at døve/hørselshemmede barn skal ha lovfestet rett til fullverdig undervisning på sitt eget morsmål, dvs. tegnspråk
- sikre god tilgang på opplæring i tegnspråk for familien til personer som kommuniserer med tegnspråk

Overganger

Overganger mellom de ulike utdanningsinstitusjoner, læreplasser og yrkesliv oppleves krevende for de fleste barn og unge. For å oppleve mestring i overganger er det viktig å kjenne seg trygg og ivaretatt. Dette fordrer at kunnskap om eleven og eventuelle utfordringer formidles videre til neste nivå i utdanningsløpet. Dette må sikres gjennom systemer og prosedyrer. Elevene må forberedes på endringer og nye forventninger som møter dem på neste trinn i utdanningsløpet og/ eller i arbeidslivet.

Partiet Sentrum vil:

- at alle barn og elever skal oppleve å mestre overganger mellom skoler og barnehager slik at de føler seg trygge og ivaretatt
- sørge for at kunnskap om eleven og eventuelle utfordringer vedkommende har, blir formidlet mellom aktørene på de ulike nivå i utdanningsløpet. Det må sikres gjennom systemer, formaliserte prosedyrer og brukermedvirkning. Tilfeldigheter og uriktige påstander må unngås.

- at behov for hjelpemidler og spesiell tilrettelegging må følge eleven og planlegges godt slik at det ikke oppstår brudd i utdanningsløpet som følge av for dårlige forberedelser
 - at det blir lagt til rette for at de unge blir forberedte på sentrale prinsipper i det de møter på neste trinn i utdanningsløpet og i arbeidslivet
 - videreutvikle ordninger som "Studier med støtte" og gjøre det landsdekkende. NAV og kommunene tar ansvaret for at dette skal være et lavterskeltilbud.
- Når elever bytter skole (trinn eller flytting) må informasjon om elevene være riktig og i tråd med elevenes rett til privatliv. Foresatte bør involveres i informasjonsdelingen.

PP-tjenesten

Det er avgjørende at kommunen, fylkeskommunen, PP-tjenesten, barnehagene og skolene har en felles forståelse for at PP-tjenesten har et selvstendig ansvar og en selvstendig rolle ved sakkyndig vurdering. Individuelle opplæringsplaner skal gjenspeile barnets reelle oppfølgingsbehov. For å sikre en felles forståelse av barnets faglige og sosiale utfordringer må planen beskrive behov, tilgjengelig støtte og måloppnåelse.

Partiet Sentrum vil:

- styrke pedagogisk-psykologisk tjeneste (PPT) i kommunen og fylkeskommunen med både ressurser og kompetanse.
- sikre PPTs faglige uavhengighet og sørge for at tjenesten får en tydeligere og mer aktiv plass i tjenestekjeden rundt barnet.
- at alle barnehager, skoler og SFO/AKS skal ha en PPT-kontakt som bidrar inn med forebyggende veiledning av de ansatte, både på systemnivå og individnivå

Mobbing og ufrivillig skolefravær

Partiet Sentrum vil legge vekt på å skape et trygt og støttende læringsmiljø for alle barn og unge. God klasseledelse, gode og trygge relasjoner, et barnehage- og skolemiljø som fremmer helse, trivsel og læring er grunnsteinene som vil forebygge ulike former for fravær og frafall. Godt skolemiljø handler om å møte behov, oppleve tilhørighet, bety noe i fellesskapet, oppleve mestring, utvikle selvstendighet og autonomi.

Partiet Sentrum vil:

- styrke sosialpedagogisk rådgivning og miljøarbeidere på skoler med store utfordringer i læringsmiljøet
- etablere skolekulturer som fremmer respekt og inkludering, hvor alle elever føler seg trygge og verdsatt, gjennom daglig dialog og aktiviteter som styrker fellesskapet
- oppmuntre til elevmedvirkning i utviklingen av en trygg skolehverdag, hvor elevers ideer og forslag til et bedre skolemiljø tas på alvor

Mobbing i skole og barnehage

Mobbing er en alvorlig hindring for trivsel og læring, og må bekjempes gjennom konkrete, målrettede tiltak. Mobbing ødelegger for den enkeltes *rett til* trygghet og tilhørighet i utdanningssystemet, og derfor kreves det en proaktiv tilnærming for å forebygge, identifisere, og håndtere mobbesituasjoner. Skole og barnehage må fremme en kultur med

1 respekt og forståelse blant barn/ungdom og ansatte. Ved å adressere mobbing, styrker vi
2 grunnlaget for en oppvekst som fremmer livslang læring og muligheter for alle.

3 **Partiet Sentrum vil:**

- 4 • utvikle og sikre veiledninger for skolene om effektiv forebygging og håndtering av
5 mobbesituasjoner, med vekt på enkeltpersoners og fellesskapets ansvar, uten å
6 foreskrive faste programmer
- 7 • at alle som arbeider rundt barnet/ungdommen har som grunnlag FNs
8 barnekonvensjon og CRPD. Kompetansetiltak om dette må tilbys
- 9 • styrke barnehagens rolle i å legge grunnlaget for inkludering, sosial kompetanse og
10 forebygging av mobbing
- 11 • gi skoleeierne et større oppfølgingsansvar ved mobbing og skolevegring
- 12 • at det skal gis sanksjoner mot skoleeier ved mobbing, utrygt skolemiljø eller
13 manglende individuelt tilrettelagt opplæring i form av krav om skadeerstatning, skal
14 tilfalle de utsatte
- 15 • øke støtten til organisasjoner som arbeider mot mobbing
- 16 • etablere beredskapsteam mot mobbing i alle kommuner
- 17 • at flere skal tilby ordninger med ukentlige støttegrupper i regi av helsesykepleier for
18 elever som utsettes for mobbing, helt frem til mobbingen opphører
- 19 • støtte forskning på innovative og fleksible metoder for å bekjempe mobbing, som kan
20 tilpasses skolens unike behov og kultur, og som fremmer positiv sosial interaksjon

21 **Ufrivillig skolefravær**

22 Ufrivillig skolefravær (også omtalt som skolevegring) er et voksende problem. Stadig økning
23 av skolefravær forbundet med økende mistriivsel og mobbing er bekymringsverdig. Økningen
24 av elever som går ut av grunnskolen uten grunnskolepoeng må stoppes. Kampen mot
25 fravær og frafall må sees i sammenheng med tidlig innsats og tett oppfølging av det enkelte
26 barn, og dette arbeidet må starte allerede i barnehagen. Gode relasjoner og en bevisst og
27 målrettet pedagogikk som tar hensyn til det enkelte barns initiativ og engasjement er viktige
28 forutsetninger. Barn må få være barn, og det må legges vekt på lekens betydning.

29 Det viktig at barnehage og skole har kunnskap og kompetanse om ulike diagnoser. En
30 pedagog kan avdekke barns vansker ved å observere og sette inn tiltak som gir barnet
31 mulighet til å lære på egne premisser. Tidlig innsats er nødvendig og gjøres via helhetlig
32 kartlegging og tilrettelegging som skal være i tråd med barnets beste. Kartleggingen vil igjen
33 gi grunnlag for tilpasning av omgivelsene og undervisningssituasjonen for å skape et
34 utviklingsfremmende miljø for barnet eller eleven.

35 **Partiet Sentrum vil:**

- 36 • utarbeide en handlingsplan mot skolevegring, basert på kunnskapsbasert forskning
37 som inkluderer nevrovariasjoner
- 38 • øke kompetansen om ufrivillig skolefravær blant skolens personale og i kommunale
39 tjenester
- 40 • forhindre skolevegring gjennom tidlig identifisering og støttende tiltak
- 41 • styrke skolepersonalets kompetanse på nevrovariasjoner

1 Skolehelsetjenesten

2 Skolehelsetjenesten er et viktig tilbud for norske elever, både for helheten i skolemiljøet, og
3 særlig for enkeltelever. Muligheten til å få hjelp i kjente omgivelser, og hvis nødvendig å få
4 hjelp til å bli koplet på spesialisthelsetjenesten, er avgjørende for mange. Det er påvist at økt
5 tilgang på helsesykepleier øker sjansen for fullføring av VGS, sjansen for oppstart av høyere
6 utdanning, og sjansen for tilknytning til arbeidslivet ved 25- og 30-årsalder. Det reduserer
7 også sjansen for behov for bruk av psykiatritjenester senere i livet. Samtidig oppgir 60% av
8 helsesykepleierne at de får for mange ekstraoppgaver til at de rekker å gjøre
9 kjerneoppgavene sine (Sintef 2020). Det er særlig helsefremmende tiltak på gruppe- og
10 skolenivå som nedprioriteres når oppgavene blir for mange.

11 Relasjonen til lærerne er en avgjørende faktor for hvor raskt skolehelsetjenesten koples på
12 der det er behov for det. Det er behov for at skoleeiere og skoleledere sikrer et mer
13 systematisert samarbeid og tydeligere rolleforståelse, for at skolehelsetjenesten skal bli en
14 bedre utnyttet ressurs. Det kan også hjelpe til at skolehelsetjenesten involveres bedre i
15 undervisning om folkehelse og livsmestring.

16 Partiet Sentrum vil:

- 17 • sikre en finansiering som gir tilstrekkelig tilbud på alle skoler
- 18 • gi helsesykepleiere mulighet til å henvise til BUP
- 19 • legge til rette for et mer systematisert samarbeid mellom lærere og
20 skolehelsetjeneste
- 21 • arbeide for at ikke skolehelsetjenesten skal pålegges oppgaver som kommer i
22 konflikt med hovedoppgavene
- 23 • legge til rette for at alle elever har tilgang til et digitalt tilbud i tillegg til den fysiske
24 skolehelsetjenesten
- 25 • at skolehelsetjenesten på ungdomsskolen og videregående skole gjør seg synlige som
26 mulige hjelpetilbud for ungdom som lurer på om de har gått over seksuelle grenser eller
27 lignende problemstillinger
- 28 • forbedre seksualundervisningen i skolen med økt fokus på seksuell kommunikasjon og
29 samtykke

30 Kompetanse

31 Lærere og skoleledere må rustes for å mestre sin viktige samfunnsoppgave gjennom
32 grunnutdanning og videreutdanning, med særlig vekt på sosial- og spesialpedagogisk
33 kompetanse. Mangfold krever også mangfoldig kompetanse. Det må i større grad åpnes opp
34 for flere fagprofesjoner i skolen for å sikre at barn og unge får den støtten de trenger.

35 Det er stor variasjon i kommunenes forvaltning av sitt skoleeierskap. Noen kommuner har
36 liten kompetanse og kapasitet til å støtte skolenes utvikling. Vi anbefaler at statlige
37 myndigheter opprettholder og videreutvikler tiltak for å følge opp kommuner med behov for
38 utvikling av sin rolle som skoleeier.

39 Partiet Sentrum vil

- 40 • videreføre spesialpedagogikk som et obligatorisk fag i lærerutdanningen, også for
41 lektorer

- 1 • styrke kompetansen om barnehagepedagogikk blant grunnskolelærere
- 2 • stille krav til pedagogisk kompetanse for daglig ledelse av SFO/AKS
- 3 • gi alle nyutdannede barnehagelærere, lærere og lektorer rett til kvalifisert veiledning
- 4 de to første årene
- 5 • styrke ledelse og profesjonsfelleskap hos ansatte i skolen
- 6 • ha statlig støtte til utviklingen av kommunenes skoleeierskap, spesielt i
- 7 distriktskommuner
- 8 • styrke rekrutteringen til skolelederstillinger. Arbeide for skolelederutdanning på
- 9 masternivå ved ansettelser, samt ved etterutdanning av skoleleder i stilling.
- 10 • sikre et mangfold av karriererådgivere i ungdomsskolen og videregående skole, som
- 11 gjenspeiler elevenes bakgrunn og behov
- 12 • innarbeide normkritiske perspektiver i lærerutdanningene og relevante læreplaner,
- 13 samt for andre yrkesgrupper i skoler og barnehager
- 14 • jobbe for at barnehager og skoler skal ha ansatte med barnevernfaglig kompetanse
- 15 • at alle skoler skal ha tilgang på kompetanse innen sosialt arbeid og miljøterapi

16 Barnehagen

17 Barnehagen skal gi barna gode oppvekstkår, sikre omsorg, lek, læring og utvikling.
 18 Barns utdanningsløp startet i barnehagen og legger grunnlaget for senere deltakelse i
 19 arbeids- og samfunnsliv. Kunnskap om de aller yngste barna og deres særlige behov for
 20 omsorg, trygghet og tilknytning må styrkes i utdanninger for yrker i barnehagen og det må få
 21 økt oppmerksomhet av myndigheter og forskningsmiljøer.

22 Barnehagesektoren har lav gjennomsnittlig pensjonsalder, og mange ansatte i barnehager
 23 oppgir at de ikke ser for seg å jobbe med det samme om noen år. Lange åpningstider, flere
 24 ett- og toåringer, høyt sykefravær, mangel på vikarer og opplevelsen av lite anerkjennelse
 25 for jobben som gjøres har bidratt til dagens kritiske situasjon for våre minste. Svak
 26 bemanning øker risikoen for at barnas behov ikke fanges opp. Barn med særskilte behov er
 27 spesielt avhengige av tilstrekkelig og kompetente voksne. Vi må erkjenne at antallet barn per
 28 voksen til stede med barna er for høyt, særlig ved henting og levering, samt under
 29 lunsjpauser. Det er nødvendig med flere hender dersom vi skal ha mulighet til å beholde
 30 ansatte i sektoren, samt å gi barna den omsorgen de trenger.

31 De ansattes kompetanse er en av de viktigste enkeltfaktorene for å utvikle gode barnehager.
 32 I dag er mindretallet av de ansatte utdannede barnehagelærere. Dagens bemannings- og
 33 barnehagelærernorm sikrer ikke at personalet har nok tid og kompetanse til å planlegge,
 34 gjennomføre og vurdere barnehagens praksis. Kun 13 % av barnehagelærerne får
 35 regelmessig tatt ut planleggingstid.

36 Det er behov for bedre rammevilkår så barnehagene lettere kan tåle fravær og gi et bedre
 37 barnehagetilbud enn i dag.

38 Partiet Sentrum vil:

- 39 • sikre en bemanningsnorm som gir tilstrekkelig antall voksne til stede med barna
- 40 gjennom hele dagen. En avdeling på 18 barn over 3 år, bør ha minst fire voksne til
- 41 stede med barna.
- 42 • en styrket bemanningsnorm må fullfinansieres av staten

- arbeide for et kompetansesystem for barnehagen som sikrer barnehagelærere og fagarbeidere etter- og videreutdanning
- at barnehagebarn blir kjent med et mangfold av kulturbakgrunner og livssyn
- sikre lekens sentrale plass i barnehagen og øke forståelsen for at barnehagens skoleforberedende oppgave ivaretas gjennom barnehagens pedagogikk
- lovfeste foresattes rett til tre dager per barn betalt fri til barnehagetilpasning
- at kartlegging av barnehagebarns språkferdigheter og andre forhold bare gjøres når det er nødvendig for å ivareta barnas ulike behov
- styrke støtte- og integreringsordninger som veileder barnefamilier med asyl- og minoritetsbakgrunn og som erfarer hindringer i å sende barn i barnehagen
- arbeide for at alle barn får mulighet til barnehageplass i nærmiljøet
- at alle barnehager skal ha barnehagelærere med spesialpedagogisk kompetanse, styrke kompetansen innen nevrovariasjoner
- sikre at foreldre med nedsatt funksjonsevne blir prioritert ved tildeling av barnehageplass

Grunnskolen

Når fem- og seksåringer begynner i skolen, skal de møte en skole som er tilpasset dem. Evaluering av seksårsreformen viser at seksåringene trives og møter engasjerte lærere som prioriterer variert undervisning med læringsaktiviteter som uteskole, lek, og fysisk aktivitet. Det er stor grad av deltakelse og dialog, stor grad av trygghet og vennskap. Pedagogikken for skolestarterne må hente «det beste fra to tradisjoner», altså barnehage og skole. Samarbeid mellom institusjonene barnehage, skole og SFO/AKS er viktig for ivaretagelse av barna.

Læreplanene gir rom for mer naturlig lek og praktisk læring. Samtidig er det variasjon i hvor stor grad lærerne legger til rette for lek i klasserommet. Det er et utviklingspotensial som Partiet Sentrum ønsker å bygge videre på. Lek, undring og utforskning er viktig for barnas trivsel og utvikling.

Partiet Sentrum vil:

- pedagogikken for 1. trinn skal være i tråd med intensjonen i seksårsreformen, der sosial trygghet, språk og praktiske ferdigheter styrkes gjennom fri lek og voksenstyrte aktiviteter som er tilpasset de yngste barnas behov og nivå
- styrke bemanningsnormen på 1. trinn i grunnskolen
- styrke kompetansen på barnehagepedagogikk blant grunnskolelærere
- redusere krav til stillesitting, teoretisk kunnskap og fokus på prestasjoner de første skoleårene
- sikre tilgjengelig og god kommunikasjon mellom skole og hjem, samt elevers og foresattes medvirkning i skolehverdagen

En variert skolehverdag

For å oppnå mer helhetlig tilnærming til det faglige innholdet og en undervisning tilpasset barnas behov, må lærerens autonomi og handlingsrom styrkes. Den norske skolen skal tilstrebe mangfold og fleksibilitet i undervisnings- og vurderingsformer for å sikre at alle elever opplever mestring og mening, tilhørighet til skolen og motivasjon for læring. Skolene

1 må sikres ressurser til å ta i bruk både analoge og digitale læremidler. Alle trenger å få
2 dekket sine grunnleggende behov – det gjelder både fysiologiske behov, behov for sikkerhet
3 og trygghet, for tilhørighet og kjærlighet og behov for å bli verdsatt og for å verdsette seg
4 selv. Elevundersøkelser og Ungdata -undersøkelsen viser at barn og unges skolemotivasjon
5 faller gjennom grunnskolen. En skole som er preget av et for sterkt fokus på de målbare
6 resultater, skaper utrygghet. Flere opplever stress og psykiske plager.

7 Det er behov for en mer praktisk og variert skolehverdag som kan bidra til mer motivasjon.
8 Gjennom å gjøre opplæringen mer relevant og forståelig for elevene vil de lære mer i alle
9 fag.

10 **Partiet Sentrum vil:**

- 11 • innføre et mer utviklingsorientert vurderingssystem, med mer konkret tilbakemelding
- 12 på utviklingsområder, mer faglig dialog med eleven og mindre bruk av tallkarakterer
- 13 • at skolen fra første til syvende trinn i hovedsak skal være leksefri
- 14 • stanse bruk av PISA-testene og andre nasjonale eller regionale prøver som brukes
- 15 for sammenligning og rangering av skoler og kommuner
- 16 • beholde nasjonale prøver som kartleggingsprøver, med tilhørende verktøy for å løfte
- 17 den enkelte eleven. Resultatene på prøvene skal ikke offentliggjøres
- 18 • hindre frafall av elever gjennom mer praktisk orienterte kompetansemål, både i
- 19 praktiske fag, estetiske fag og i tradisjonelt teoretiske fag

20 **Leselyst og språklig mangfold**

21 Flere elever enn før forteller at de ikke bruker tid på å lese på fritiden. Alt for mange går ut av
22 ungdomstrinnet med for svake leseferdigheter. Gutter leser dårligere enn jenter, og har
23 mindre leselyst. Hver fjerde 15-årige gutt ligger under kritisk nivå i lesing. Halvparten av de
24 med dysleksi får diagnosen i voksen alder. Det er behov for mer høytlesning for å øke
25 leselyst, leseglede og leseferdigheter og lek med rim og ord, skrive og være kreative.

26 For at språklig utvikling skal være tilgjengelig for alle elever, er det viktig at alle norske språk
27 får rom i skolen. Elever med et minoritetsspråk må møte en skole som kan styrke dem i
28 deres eget språk, og skolen må gi alle elever en forståelse av den språklige bredden i
29 Norge.

30 **Partiet Sentrum vil:**

- 31 • legge økt vekt på utvikling av leseglede
- 32 • legge til rette for mer høytlesning i skolen
- 33 • sikre elevers rett til språkutvikling på tegnspråk, alternativt supplerende
- 34 kommunikasjon (ASK), samiske språk, kvensk og romani/romanes
- 35 • innføre tegnspråk som valgfag på ungdomsskolen

36 **Nærskole og skolevei**

37 Alle barn må sikres rett til å gå på sin nærskole. Der det er langt til nærmeste skole, må det
38 legges til rette for at barna kan komme seg til og fra skolen på en trygg, forutsigbar og
39 universelt utformet måte. Der det foreslås nedleggelser av nærskoler, er det viktig å ivareta

1 elevene som flyttes. Reisen til og fra skolen bør ikke være urimelig lang. En
2 underfinansiering av skolesektoren, kan vise seg å bli kostbar for samfunnet på lang sikt.

3 **Partiet Sentrum vil:**

- 4 • gi alle barn og ungdom rett til å gå på sin nærskole
- 5 • innføre rett til skoleskyss for alle med mer enn 2 km skolevei opp til og med 4. trinn i
- 6 grunnskolen
- 7 • kommuner må kunne dokumentere at barnets beste er ivaretatt og at de oppnår
- 8 Opplæringslovens krav dersom de i sine budsjett bevilger under 90% av
- 9 gjennomsnittsutgiften pr. elev i den offentlige skolen
- 10 • sikre tilrettelagt undervisning for taterne/romanifolket i deres reiseperioder

11 **Videregående opplæring**

12 Videregående opplæring skal ha høy kvalitet og gi elevene nødvendige forutsetninger for en
13 fremtidig bærekraftig utvikling, velferd, og verdiskaping. Et inkluderende og trygt skolemiljø
14 krever systematisk innsats, både på det fysiske og det psykososiale området. Det kreves
15 stadig ny kompetanse for å ta i bruk kreative læringsformer og varierte
16 undervisningsmetoder. Et mangfold av egenskaper og kompetanse er et gode for både den
17 enkelte og for samfunnet.

18 Elever og lærlinger skal utfordres og støttes i å utvikle seg ut fra egne premisser, uansett
19 funksjonsevne, bakgrunn og interesser. En bred dekning av både praktiske, estetiske og
20 teoretiske fag i hele skoleløpet og gode yrkesfaglige fagtilbud er viktige virkemidler for å
21 ivareta dette. Det må tilbys alternative læringsarenaer for mestring, for elever som har behov
22 for det. Gjennom å oppnå kombinasjonskompetanse med samtidig oppnåelse av fagbrev og
23 studiekompetanse kan vi i større grad forhindre unge fra å falle fra og havne permanent
24 utenfor arbeidslivet.

25 **Partiet Sentrum vil:**

- 26 • at inntaksordningene i videregående opplæring i størst mulig grad gir alle elever
- 27 likeverdige muligheter til å velge utdanningsprogram og skole ut fra evner og
- 28 interesser
- 29 • beholde muligheten for å gå videregående utdanning over fire år, og videreføre
- 30 mulighet til et påbyggingsår
- 31 • legge til rette for mer praktisk undervisning
- 32 • styrke yrkesfagene og yrkesfaglig retning i videregående skole
- 33 • styrke finansieringen av lærlingeordningen for å øke antall lærlingplasser
- 34 • videreutvikle den Yrkesfaglige veien (Y-veien) slik at elever med godkjent fagbrev gis
- 35 muligheter til å gå videre til høyere utdanning, ved at de regnes som generelt
- 36 studieforberedte.
- 37 • ha en nasjonal handlingsplan for flere lærlingeplasser, med en garanti for
- 38 lærlingeplass
- 39 • fjerne arbeidsgiveravgiften på lærlingeplasser
- 40 • at fylkeskommunen dekker nødvendig tilleggskursing til språk og andre behov i hele
- 41 lærlingeløpet for å sikre fullføring

1 Universelt utformet skolehverdag

2 Videregående skoler skal være universelt utformet. Det må sikres at mennesker med
3 nedsatt funksjonsevne på lik linje med andre får tilgang til det fysiske miljøet, til transport, og
4 til informasjons- og kommunikasjonsteknologi.

5 Mangelen på tilrettelagte boliger nær videregående skoler begrenser de
6 utdanningsmulighetene som er tilgjengelige for bevegelseshemmede. For å sikre like
7 muligheter, er det nødvendig med en systematisk tilnærming til bygging og tilpasning av
8 boliger og hybler som møter behovene til bevegelseshemmede.

9 Partiet Sentrum vil:

- 10 • arbeide for et reelt skolevalg ved at det legges til rette for hybler tilrettelagt med
11 universell utforming
- 12 • etablere særskilte støtteordninger for næringslivet for inkludering av lærlinger med
13 nedsatt funksjonsevne
- 14 • at skoler og lærlingeplasser settes i stand til å sikre at elever med
15 funksjonsnedsettelse får oppfylt sin lovfestede rett til inkluderende undervisning,
16 tilpasset opplæring og spesialundervisning

17 Fraværsgrense og vurderingsmuligheter

18 Dagens fraværsgrense er firkantet og urettferdig, og rammer spesielt hardt elever med
19 kronisk sykdom, psykisk sykdom og nedsatt funksjonsevne. Det finnes flere legitime grunner
20 til å være borte fra skolen, og alt kan ikke dokumenteres. Partiet Sentrum ønsker et system
21 som viser den enkelte elev, lærer og rektor tillit, og gir mulighet til å følge opp bekymringsfullt
22 skolefravær på en konstruktiv måte.

23 Der det er umulig å skaffe vurderingsgrunnlag til en elev fra ordinær undervisning i et fag,
24 må privatisteksamen være tilgjengelig som en alternativ vurderingsmetode samme
25 semester.

26 Partiet Sentrum vil:

- 27 • fjerne dagens fraværsgrense, utvikle et bedre system for oppfølging av
28 bekymringsfullt skolefravær
- 29 • utsette fristen for oppmelding til privatisteksamen til lengre ut i semesteret
- 30 • sikre mulighet for å melde seg opp til privatisteksamen i fag man har fått
31 undervisning i samme semester

32 Privatskoler

33 Partiet Sentrum ønsker å ivareta foreldres rett til å velge alternativ skole for sine barn, ved å
34 sikre tilskudd til ideelle privatskoler basert på alternativ pedagogikk eller livssyn. Eiere av
35 privatskoler som får offentlig støtte skal fortsatt ikke kunne ta ut utbytte. Privatskoler skal
36 være underlagt offentlig oppfølging og kontroll for å unngå segregering, polarisering og
37 fremmedgjøring.

38

Partiet Sentrum vil:

- ivareta foreldres rett til å velge alternativ skole for sine barn, ved å sikre tilskudd til privatskoler basert på alternativ pedagogikk eller livssyn
- at privatskoler skal garanteres tilskudd som svarer til 85 prosent av gjennomsnittsutgiftene per elev i den offentlige skolen
- sikre privatskoler fullverdig finansiering av spesialundervisning
- at eiere av privatskoler ikke skal kunne ta ut utbytte
- at barn fra offentlige skoler og skoler regulert etter privatskoleloven skal ha samme økonomiske betingelser for deltakelse i SFO/AKS

Studentvelferd, forskning og høyere utdanning

Høyere utdanningssektoren (UH-sektoren) er en viktig nøkkel til omstilling for at Norge og verden skal nå FNs bærekraftsmål. UH-sektoren bidrar med forskning, utdanning og formidling av forskningsbasert kunnskap til alle deler av samfunnet. Kunnskap er en av nøklene til et verdig liv for individet, og en bærekraftig fremtid for samfunnet.

Tiden som student er ikke bare en transportetappe mellom skole og yrkesliv, det er også en del av livet som skal kunne leves med alt det innebærer. Det må tilrettelegges for at alle skal ha tilgang til å studere og å leve som student, uavhengig av økonomisk bakgrunn.

Tilstrekkelig studiestøtte, tilgang på studentboliger og rabatt på kollektivreiser er viktige grep. God ivaretagelse av de som starter et yrkesliv i academia er også viktig.

Partiet Sentrum vil:

- øke og utvide studiestøtten til 12 måneder, og knytte studiestøtten til 1,5 ganger G (grunnbeløpet i folketrygden)
- at studenter med barn skal ha rett på 12 måneders studiestøtte knyttet til 2G
- at studenter med nedsatt funksjonsevne skal ha rett på 12 måneders studiestøtte inntil 2,5 G
- gi studenter rett til dagpenger eller en tilsvarende kompensasjonsordning ved permittering fra deltidsjobb
- videreføre gratisprinsippet i høyere utdanning
- øke dekningsgraden på studentboliger for å sikre lik tilgang til høyere utdanning
- styrke studenters helse- og velferdstilbud for å sikre gode forebyggende og behandlende tiltak i tilknytning til studiestedet
- utvikle en nasjonal strategi med tiltak for å sikre tilgang til og mangfold ved høyere utdanningsinstitusjoner
- innføre en nasjonal kollektivrabatt for fulltidsstudenter på minimum 50 % som er uavhengig av alder, bosted og studiested
- bedre lønnsprogresjon og startlønn for stipendiater
- utvikle en generell norm for belønning av undervisning på linje med forskning og publisering

Universelt utformet studietid

Høyere utdanning skal være tilgjengelig for alle, uavhengig av funksjonsnivå. Dette innebærer at både studiestedene, undervisningen, og studentlivet rundt det som skjer på

1 læringsinstitusjonene må være tilpasset mangfoldet av studenter. Utdanning er viktig for å få
2 jobb, som igjen er et grunnlag for å delta i samfunnet.

3 **Partiet Sentrum vil:**

- 4 • sikre alle, uansett funksjonsvariasjon og utviklingshemming, får oppfylt retten og
5 muligheten for høyere utdanning
- 6 • at alle universiteter og høyskoler skal være universelt utformet
- 7 • bygge videre på erfaringene fra pilotprosjektet ved VID vitenskapelige høyskole i
8 Stavanger, for å sikre alle utviklingshemmede som ønsker det får sikret retten til
9 høyere utdanning i tråd med bestemmelsene i CRPD
- 10 • sikre studenter med nedsatt funksjonsevne med assistansebehov tilgang på
11 assistanse gjennom funksjonsassistanse eller BPA
- 12 • sørge for at alle nye studentboliger er universelt utformet

13 **En mangfoldig utdanningssektor**

14 Partiet Sentrum mener det er et behov for mer variasjon i UH-sektoren. Det er en styrke med
15 universiteter, høyskoler og fagskoler med ulike profiler og faglige tyngdepunkt som utfyller
16 hverandre og ivaretar regionene på en god måte. I dagens styringsregime av universitetene
17 og høyskolene er det for få mekanismer som åpner for differensiering i sektoren, og det
18 oppfordres i liten grad til ulikhet. Dette bør gjøres med tanke på å utvikle høy kvalitet i
19 utdanning, forskning og formidling innenfor områder der institusjonene har særlig gode
20 forutsetninger for å oppnå det.

21 Opptak til høyere utdanning bør kunne skje på flere måter enn bare ut fra karakterer fra
22 videregående opplæring. Til flere studier kan egne opptaksprøver være en bedre måte å
23 vise personlig egnethet, enn kun desimaler fra vitnemålet etter VGS. Tilleggspoeng fra
24 folkehøyskole og språkfag bør gjeninnføres, for at flere skal ha mulighet til å innhente
25 tilleggspoeng.

26 Muligheten til å ta høyere utdanning i distriktene må ivaretas. Vi trenger
27 utdanningsinstitusjoner som har et ikke-urbant perspektiv, og det er viktig å ivareta
28 arbeidsplasser med høy fagkompetanse også i distrikts-Norge.

29 Det bør etterstrebes en styringsstruktur, særlig med tanke på regelverk, som er mer
30 oversiktlig og mindre inngripende enn tilfellet er i dag. Utdanningsinstitusjonene har selv det
31 primære ansvaret for kvalitet og relevans på læringsutbytte til alle sine utdanninger.

32 **Partiet Sentrum vil:**

- 33 • evaluere strukturreformen innen høyere utdanning og åpne for et større mangfold
34 innen UH-sektorens institusjonsstruktur
- 35 • utrede hvordan man best kan stimulere ulike institusjonsprofiler, uavhengig av
36 dagens institusjonskategorier
- 37 • sørge for mulighet for å etablere egne profesjonshøyskoler, enten som selvstendige
38 høyskoler eller som University College i samarbeid med et større universitet
- 39 • fremme fleksible undervisningsformer i høyere utdanning, med tanke på hel- og
40 deltidsstudier, campus- og fjernstudenter, digitalt og fysisk nærvær

- styrke fagskolene og legge til rette for at fagskoleutdanning kan inngå i en bachelorgrad ved en samarbeidende høyskole eller et universitet.
- styrke muligheter for høyere utdanning i distriktene
- legge til rette for utenlandsstudier, men samtidig sørge for at Norge har tilstrekkelig utdanningskapasitet for ulike yrkesgrupper
- innføre en mer oversiktlig ordning for godkjenning- og autorisasjon av utdanning tatt i utlandet
- utvikle mer treffsikre opptakskriterier og -metoder til attraktive studier enn karakterer alene
- redusere det samlede styring- og rapporteringstrykket fra overordnede myndigheter med sikte på å styrke virksomhetenes autonomi

Bærekraftig utdanning for fremtiden

I tillegg til å utdanne studenter, har academia også et særlig ansvar for å finne løsninger på de utfordringene som preger verden i dag og i fremtiden. FNs bærekraftsmål krever nyskapende løsninger, og da må vi legge til rette for at academia kan bidra med den kunnskapen de har og tilegner seg ved videre forskning.

Partiet Sentrum vil:

- sørge for tettere samarbeid mellom myndigheter og forskningsmiljøer for å bidra til kunnskapsbaserte beslutninger og beredskap
- fremme arbeidsdeling mellom aktørene innen forskning for å ta vare på, videreutvikle og etablere nye fagmiljø og kompetanseområder
- styrke koordineringen mellom nasjonale og internasjonale forskningsprogrammer
- gi forskningsmiljøene gode og forutsigbare rammebetingelser for fri forskning med fokus på klima og bærekraft
- ta sikte på at finansiering av forskning skal trappes opp til å være 2% av BNP

Lære mer, i jobb, på fritid, som pensjonist

Livslang læring innebærer at man aldri blir ferdig utlært, selv etter fullført utdanning. Kontinuerlig læring livet gjennom har mange fordeler for både personlig og yrkesmessig utvikling. Verden endrer seg raskt, spesielt med teknologiske fremskritt og endrede arbeidsmarkeder. Myndighetene forventer at man står lenger i arbeid enn for bare 10-20 år siden. Om lag 600.000 nordmenn opplever digitalt utenforskap. Kontinuerlig læring gjør det mulig å tilpasse seg nye situasjoner, teknologier og arbeidsmetoder.

Læring stimulerer hjernen og bidrar til bedre kognitiv funksjon. Det kan motvirke aldringsprosesser, og være viktig for å bevare kognitive funksjoner gjennom hele livet. I tillegg kan det å mestre nye ferdigheter eller kunnskap bidra til bedre selvfølelse og mental helse. Å lære sammen med andre gir mulighet for nettverksbygging og samarbeid. Dette kan også styrke følelsen av fellesskap og tilhørighet. Kontinuerlig læring gir mulighet for personlig vekst, utvider ens horisonter, og gir en dypere forståelse for verden rundt.

Partiet Sentrum vil:

- støtte nettbaserte og hybride utdanningsprogrammer det er mulig å delta på ved siden av jobb eller familieansvar

- inkludere læring og utdanning som en del av offentlige helseinitiativer for å forbedre psykisk velvære og forebygge kognitiv nedgang
- subsidiere kurs og aktiviteter som fremmer læring blant eldre, og støtte initiativer som setter søkelys på læring for å styrke mental helse
- støtte offentlige læringsentra og bibliotek som arrangerer kurs og aktiviteter på tvers av generasjoner og sosiale grupper
- styrke studieforbundene, som gir økonomisk støtte til kurs og aktiviteter som fremmer personlig utvikling uten nødvendigvis å ha et karrieremål
- sikre at alle har tilgang til grunnleggende digital opplæring, slik at de kan være selvstendige i et stadig mer digitalisert samfunn
- arbeide for gratis eller rimelige læringsprogrammer rettet mot eldre

2.10 Oppvekst og familie³

Det å legge til rette for gode familieliv er viktig for forebygging og fremme god utvikling. En god familiepolitikk er viktig for barnets videre utvikling, for foreldrenes livskvalitet, for arbeidet mot utenforskap og for likestilling. Å få barn kan være en livsomveltende opplevelse. Lettere tilgang på hjelp til usikre foreldre vil kunne skape trygghet, og legge til rette for at eventuelle utfordringer tas tak i på et tidlig tidspunkt.

Familievernet tilbyr viktig hjelp til familier med vansker og etter samlivsbrudd. I dag er det mange familier som ikke får tilgang på denne hjelpen når barna har fylt 16 år, selv om barna fortsatt bor hjemme og blir påvirket av konflikt mellom foreldrene. Det er til barnets beste, etter FNs barnekonvensjon, at familiene får god hjelp ved store endringer i familien og konflikt, selv om barna har blitt store.

Partiet Sentrum vil:

- videreføre barnetrygden som en universell ordning for alle, men omfordele ved at beløpet økes vesentlig og skattlegges. Det vil medføre at familier med lav inntekt beholder vesentlig mer enn i dag, mens de med høy inntekt beholder noe mindre
- at familievernkontorene skal kunne tilby mekling til foreldre ved samlivsbrudd også når barna er mellom 16-18 år og bor hjemme.
- gi småbarnsforeldre rett til 6-timersdag fram til barnet er 3 år

Foreldrepermisjon

Foreldrepermisjon bør ses ut ifra barnets beste. Foreldre skal uavhengig av livssituasjon og inntekt ha like rettigheter til betalt fødselspermisjon. Det må også være bedre støtteordninger for familier hvor barn eller foreldre lever med funksjonsnedsettelse.

Foreldrepengeundersøkelsen 2021 viser at nesten 1 av 2 kvinner tar ut ulønnet permisjon, i gjennomsnittlig 14-16 uker (avhengig av uttaksgrad). Blant fedre er det 11% som tar ut ulønnet permisjon, da i 10-11 uker i gjennomsnitt. Begrunnelsene for å benytte ulønnet permisjon er knyttet til manglende barnehageplass, ønsket om mer tid med barnet, og mulighet for å amme.

³ Se også 2.7 *En kulturpolitikk som fremmer respekt og forståelse* s. 26 (fritidsaktiviteter), 2.9 *Lære hele livet* s. 30 (skole og barnehage), og 2.13 *En likeverdig offentlig helsetjeneste* s. 56 (barsel).

Partiet Sentrum vil:

- at for alle premature fødsler skal perioden for foreldrepenger først starte når barnet kommer hjem fra sykehus. Så lenge barnet ligger på sykehus, skal foreldre motta pleiepenger.
- innføre en ny foreldrepengeordning som innebærer at alle foreldre får rett til foreldrepenger, og at engangsstønadene da avvikles og erstattes av løpende foreldrepenger på et minstenivå på 2G (etter forslag fra NOU 2017: 6)
- innføre individuelle rettigheter til foreldrepenger, slik at fars permisjon ikke er avhengig av mors aktivitet
- innføre foreldrepermisjonsordning for studenter som sikrer studentenes rettigheter relatert til studieprogresjon og Lånekassen. Studiestedene må da tilstrebe å gjøre tilpasninger som ivaretar både foreldrepermisjon og studieprogresjon.
- tilby foreldrekurs til alle med barn opptil 5 år
- innføre løpende barnehageopptak

Barn i lavinntektshusholdninger

Over 100 000 barn i Norge vokser opp i husholdninger med vedvarende lavinntekt (SSB). Familiens økonomiske, kulturelle og sosiale ressurser kan påvirke barnas helse og oppvekstvilkår. Barn og unge som vokser opp i fattige familier har ikke de samme mulighetene og ressursene som andre.

Husholdninger med innvandrerbakgrunn er overrepresentert blant lavinntekts-husholdningene (IMDi). Barn av enslige forsørgere, sosialhjelpsmottakere, barn med funksjonsnedsettelse eller kronisk sykdom, barn i husholdninger som mottar offentlige økonomiske stønader samt husholdninger uten yrkestilknytning er spesielt risikoutsatt (Bufdir).

I mange familier der foreldrene har svak eller ingen tilknytning til arbeidsmarkedet, lever barna i fattigdom fordi velferdsstatens kontantytelser er under fattigdomsgrensa.

For å styrke oppvekstvilkårene for barn i lavinntekt må det tas hensyn til barnas levestandard og til de bakenforliggende årsakene til foreldrenes manglende arbeidsevne. Jfr. Barnekonvensjonen vil Partiet Sentrum styrke barns rettigheter og muligheter til gode oppvekstvilkår. Gjennom et langsiktig, forebyggende arbeid ønsker vi å motvirke at fattigdom videreføres i generasjoner.

Partiet Sentrum vil:

- redusere antall lavinntektshusholdninger gjennom å styrke familiens inntektsgrunnlag og sosiale ytelser.
- styrke familieperspektivet i arbeidet med lavinntektsfamilier. Barnas situasjon må sees i sammenheng med familiens totale livssituasjon
- styrke kompenserende tiltak og finansierungsordninger som reduserer sosiale, kulturelle og økonomiske konsekvenser og barrierer for deltakelse i skole, fritid og samfunn
- sikre bibliotekene som åpne kulturhus i lokalmiljøet

- 1 • styrke helsetilbud til barn og unge og sikre grunnleggende behov for alle som vokser
- 2 opp i vedvarende lavinntektsfamilier
- 3 • sikre kontantstøtteordningen opp til og med 2 år, og ta bort kravet om fem års
- 4 medlemskap i folketrygden
- 5 • lovfeste kommunens plikt til å ha en plan for barn og unge i lavinntektsfamilier

6 Barnevernet

7 Barnevernet skal sikre at barn og unge som lever under forhold som kan skade deres helse
8 og utvikling, får nødvendig hjelp, omsorg og beskyttelse til rett tid. Barn og unge skal møtes
9 med trygghet, kjærlighet og forståelse.

10 Det er nødvendig å anerkjenne det verdifulle arbeidet barnevernet utfører og arbeide for å
11 styrke ressursene og kompetansen i feltet. Det er høy utskiftning i barnevernfeltet og mange
12 er utbrent etter noen år i førstelinja.

13 Tillit i befolkningen er viktig for å nå fram til de som har behov for hjelp i vanskelige
14 livssituasjoner. Tidlig hjelp er avgjørende for å forebygge vansker senere i livet. Mange er
15 redd for å komme i kontakt med barnevernet, og går derfor glipp av det som kunne vært
16 viktig hjelp i en vanskelig situasjon. Vi må arbeide aktivt for å øke den generelle tilliten til
17 barnevernet. Det er viktig at ansatte innehar spesialisert kompetanse innenfor flerkulturell
18 forståelse og menneskerettigheter, og respekterer og verdsetter mangfoldet av kulturelle,
19 språklige og religiøse bakgrunner.

20 Det er flere eksempler på at mennesker med nedsatt funksjonsevne opplever å bli meldt til
21 barnevernet med funksjonsnedsettelsen som begrunnelse. Dette har ført til at flere er redde
22 for å søke om hjelp når de trenger det. Barnevernet og andre instanser må ha opplæring i å
23 møte denne tematikken med klokskap.

24 Partiet Sentrum ser nytten av at det finnes private aktører i barnevernet og anerkjenner
25 aktørenes muligheter for å gi fleksible og skreddersydde tilbud. Vi ønsker inngåelse av
26 langsiktige avtaler med ideelle organisasjoner, og vil ha redusert bruk av kommersielle
27 plasser i institusjonsbarnevernet.

28 Med økt kommunalt ansvar etter barnevernsreformen følger økt finansieringsansvar og økte
29 egenandeler ved bruk av statlige tiltak som spesialiserte fosterhjem, institusjon, akuttiltak og
30 senter for foreldre og barn. Mange kommuner har store utfordringer med å finansiere
31 forebyggende tiltak når høyere egenandeler skal dekkes. Partiet Sentrum mener at
32 økonomiske hensyn ikke skal være til hinder for at barn og unge gis tilbud de er i behov av.

33 Mangel på fosterhjem og statlige tiltak som institusjonsplasser er et stort problem for mange
34 kommuner med plasseringsalternativer langt unna hjemkommunen. Det er behov for et
35 tettere og mer helhetlig samarbeid mellom Bufdir/Bufetat og kommunene.

36 Partiet Sentrum vil:

- 37 • styrke kommunens lavterskeltilbud og primærforebyggende arbeid gjennom
- 38 lovfesting av retten til foreldreveiledningstilbud og tverrfaglig tidlig hjelp for å hindre
- 39 utvikling av problematferd og omsorgssvikt.

- 1 • vektlegge brukermedvirkning både på individ og på systemnivå.
- 2 • innføre kunnskap om tegn på omsorgssvikt, vold og overgrep som obligatorisk
- 3 pensum for alle studieretninger som omhandler arbeid med barn og unge.
- 4 • at nyutdannede i barneverntjenesten skal ha tilgang til regelmessig prosess-og
- 5 saksveiledning, samt fast veileder det første året.
- 6 • medlevertturnus tilsier færre voksne å forholde seg til, noe som kan gi barna større
- 7 trygghet og stabilitet.
- 8 • øke satsingen på å utdanne barnevernsansatte i evidensbaserte veiledningsmetoder.
- 9 Utdanningene skal telle som kompetanse og gi studiepoeng.
- 10 • at barnevernsutdanningen må tilpasses slik at den gir tilstrekkelig opplæring i det
- 11 praktiske arbeidet.
- 12 • innføre helsekartlegging som hjelpetiltak.
- 13 • styrke barnevernets flerkulturelle kompetanse
- 14 • videreutvikle samarbeid på tvers av stat og kommune for å sikre sårbare barn og
- 15 familier god hjelp.
- 16 • sikre at økt ressursbehov hos det kommunale barnevernet, som følge av
- 17 Barnevernreformens lov- og ansvarsendringer, kompenseres gjennom økte statlige
- 18 overføringer

19 Fosterhjem

20 Partiet Sentrum vil jobbe for at alle som bor i fosterhjem skal ha trygge, gode og stabile
 21 rammer. Det er viktig med et godt samarbeid mellom barneverntjenesten og fosterhjemmet.
 22 Fosterforeldrene må settes i best mulig stand til å ivareta omsorgsoppgaven gjennom
 23 veiledning, kompetanseheving og gode rammebetingelser. For å kunne gi målrettede og
 24 tilpassede tiltak er det viktig med en grundig helsekartlegging av barna før plassering.
 25 Barnevernet har ansvar for all oppfølging og veiledning av fosterhjemmene.

26 Den store mangelen på egnede fosterhjem gjør at mange barn må vente lenge i
 27 beredskapshjem eller institusjon, med usikkerhet om hvor de skal flytte videre. Halvparten av
 28 barn som bor i fosterhjem har opplevd å måtte flytte minst én gang. Det må rekrutteres flere
 29 fosterhjem, fosterhjemmenes viktige arbeid må anerkjennes med likeverdige og forutsigbare
 30 lønns- og pensjonsvilkår.

31 Det mangler gode botilbud til unge som ikke får eller ønsker et fosterhjem, men som heller
 32 ikke har behov for et institusjonstilbud. For eldre ungdom kan det være ekstra krevende å
 33 etablere gode og tette relasjoner i en ny familie. Mangel på gode ettervernstiltak gjør at noen
 34 blir boende i institusjoner lenger enn ønskelig, eller at de ikke får den oppfølgingen de
 35 trenger etter utflytting. Det trengs alternativer til fosterfamilie og institusjon for eldre ungdom.

36 Vi må ha mer fokus på barnas menneskerettigheter, inkludert deres rett til egen identitet,
 37 opprinnelse, kultur og etnisitet. Fosterhjem bør forpliktes til å sikre at barnets religiøse og
 38 kulturelle bakgrunn opprettholdes, og at informasjon om dette blir ivaretatt i praksis.

39 Partiet Sentrum vil:

- 40 • øke rekrutteringen av fosterfamilier, også med innvandrerbakgrunn.

- at barneverntjenestens plikt til å samarbeide med fosterforeldre skal nedtegnes i fosterhjemsavtalen med tilhørende plan for oppfølging
- innføre kompensasjon for tapt opptjening av tjenestepensjon for fosterforeldre
- at kommunenes egenandeler for fosterhjem, institusjonsplasser og andre statlige tiltak i barnevernet bør reduseres og sees i forhold til prisen kommunen står overfor på relevante alternativer
- at unge voksne i barnevernet skal få nødvendig hjelp og støtte i overgangen fra fosterhjem og institusjon til en selvstendig voksentilværelse
- utrede muligheten for å bruke kommunale botiltak for barn hvor barnevernet har overtatt omsorgen

Institusjonsbarnevernet

Noen barn og unge trenger spesialisert hjelp som en institusjon kan tilby. Barna må sikres et godt, sammenhengende og likeverdig tilbud, uavhengig av om institusjonen de bor på er statlig, kommunal eller privat.

Utdanning og arbeid er viktig for å motvirke marginalisering og utenforskap. En stor andel av de som har bodd på institusjon, har ikke fullført videregående opplæring når de fyller 21 år.

Rusproblemer hos barn i institusjon bør i likhet med rusproblemer hos voksne defineres som et helseproblem og ikke som atferdsvansker som skal løses med barneverntiltak. Ansvaret for spesialisert rusbehandling må flyttes fra barnevernet til helsetjenesten. Ruskompetansen må likevel beholdes og styrkes på alle barnevernsinstitusjoner for å gi god hjelp til barn og unge med rusproblematikk.

Partiet Sentrum vil:

- at alle barnevernsinstitusjoner skal tilknyttes et spesialisthelseteam som følger opp barnas behov og som gir veiledning til de ansatte
- at alle barn på institusjon som har rett til det skal sikres en individuell plan
- at barn og unge som oppholder seg på institusjon skal ha likeverdige muligheter for skolegang
- at det regelmessig skal føres felles tilsyn på tvers av barnevern, helsetjenester og skole for barn som bor på institusjon
- at ansvaret for den tverrfaglige helsekartleggingen flyttes fra Bufetat til helseforetakene
- at ansvaret for spesialisert rusbehandling flyttes fra barnevernet til helsetjenesten
- det skal etableres nødvendig rehabiliterende lavsikkerhetstilbud, flere langtids- og sikkerhetstilbud i psykisk helsevern for barn og unge
- at det skal utarbeides nasjonale føringer for ettervern for å sikre et likeverdig og faglig godt tilbud

2.11 Rom for alle: Boligpolitikk

Alle har behov for et trygt og godt sted å bo. En egnet bolig er derfor en sentral del av velferdspolitikken. Bolig må prioriteres som en grunnleggende del av velferdspolitikken, på linje med helse, utdanning og inntektssikring. Prisutviklingen har gjort det svært vanskelig å

komme inn på boligmarkedet, uten støtte fra foreldre med kapital. Å spare opp en større egenkapital mens man betaler full leie på midlertidig bolig, er svært krevende. En tredje boligsektor kan åpne en ny vei ut på boligmarkedet for mange.

Partiet Sentrum vil:

- flytte startlån tilbake til Husbanken
- sikre Husbanken gode rammer til startlån og åpne for at førstegangsetablerere kan få startlån. Ungdom skal også være en av Husbankens prioriterte målgrupper
- vurdere reduksjon av kravet til egenkapital på 15 %
- at norske boligeiere må ha et stabilt kostnadsnivå med forutsigbare skatte- og avgiftsregler
- at bostøtte skal være en reell sosial utjevner, og reguleres i takt med boligpriser og renteøkning
- at bostøtte, garantier og finansiering økes slik at alle med nedsatt funksjonsevne gis mulighet til å eie egen bolig ved å ha tilgang til disse ordningene uansett hvor de bor i landet og lokalt kostnadsnivå
- sørge for at alle nye lekeplasser er universelt utformet
- at trygdeytelser som barnebidrag og barnetillegg skal regnes som inntekt ved søknad om boliglån

Kommunal boligpolitikk og tredje boligsektor

Kommunenes rolle i boligpolitikken må styrkes vesentlig. Det gjelder både det tradisjonelle boligsosiale arbeidet, og etablering av et sterkere leiemarked, spesielt i byene.

Kommunene og ideelle boligstiftelser kan sammen skape en tredje boligsektor i form av en offentlig styrt, ideell utleiesektor av betydelig størrelse, i likhet med den danske allmenne boligsektoren. Dette kan i større grad enn i dag tilby boliger som blir sett på som permanente hjem, med stabile leieforhold, lang leietid, rimelig husleie og mulighet for å påvirke egen leilighet.

Kommuner må bidra med grunn til rimelige og varige utleieboliger. Staten må bidra til finansieringen. Dette vil ikke være til hinder for fortsatt privat boligbygging og eierskap, men skape et mer balansert marked.

Partiet Sentrum vil:

- satse på utviklingen av en tredje boligsektor med ideelle boligstiftelser for ikke-kommersiell boligutleie
- ta i bruk virkemidler og modeller som kombinerer eie og leie
- videreutvikle private utleieboliger med rett til kommunal tilvising eller tildeling slik at flere kan sikres en stabil og trygg boform gjennom langsiktige avtaler.
- ta initiativ til en nasjonal reform av den kommunale boligsektoren, med tanke på å styrke vanskeligstiltes rett til en verdig bolig
- at husleieloven må sikre botrygghet og overkommelige leiepriser
- utrede å gi kommuner mulighet til å regulere utleiepriser på det private markedet

- at kommunene ikke skal ha adgang til å ta gjengs leie i kommunale utleieboliger, ei heller utbytte fra kommunale boligforetak. Kommunale foretak som driver med boligutleie skal ikke være en inntektskilde for kommunene
- tydeliggjøre retningslinjene for kommunalt tilsyn av private utleieaktører
- stimulere kommunene til å regulere tomter der det kan bygges mindre boenheter
- skape ordninger som gir boligutleiende gode incentiver til energioekonomisk oppgradering

Boligsosialt arbeid

Det boligsosiale arbeidet er for svakt lovforankret. Det fører til at det nedprioriteres i kommunene opp mot andre lovpålagte oppgaver. Samtidig er det blandede erfaringer med boligsosialt arbeid i kommunene, og det må derfor utredes en «best practice» som setter rammene for måloppnåelse og fremgangsmåte for offentlig boligpolitikk.

Dårlige boforhold kan særlig for barn være starten på en marginaliseringsprosess. Sosial bærekraft i boligpolitikken handler om å ta boligsosiale hensyn i kommunal planlegging. Husbankens låneordninger må understøtte dette.

En styrket utbygging av studentboliger vil bidra til å dempe presset fra boligmarkedene i byene.

Partiet Sentrum vil:

- ha en vesentlig styrket utbygging av studentboliger, for å lette presset på boligprisene i byene
- at norsk boligpolitikk skal være i tråd med konvensjonen for økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter. Retten til bolig må nedfelles i norsk lov.
- lovfeste retten til en egnet bolig for vanskeligstilte
- stimulere til bygging av sosiale boformer som fører til mindre ensomhet og bedre livskvalitet, tilrettelagt gjennom arkitektur og større sosialt fellesskap
- innføre egne regler for huslån til enslige og enslige forsørgere, for at det skal være en reell mulighet å eie egen bolig, som lavere egenandel og høyere skattefradrag på lån
- videreføre statlige bidrag til områdesatsinger som løfter bo- og oppvekstmiljø i levekårsutsatte lokalmiljøer

2.12 Fremme en god psykisk helse hele livet

Psykisk helse handler om trivsel, om mestring, om evne til å takle det livet bringer av utfordringer og motgang, om å finne glede i arbeid og aktiviteter, og om fravær av uhelse og psykiske lidelser. Selv om det er relativt vanlig å ha en psykisk lidelse, streve med rus og/eller være ensom, kan det fortsatt oppleves vanskelig å være åpen om slike utfordringer.

Ensomhet er en av vår tids største utfordringer. Vi har som samfunn mistet mange viktige sosiale støttestrukturer. Sosial støtte fremmer god helse og er en viktig del av livet. Utilstrekkelige sosiale relasjoner er en risikofaktor for tidlig død på linje med røyking eller inaktivitet. Personer med lav husholdningsinntekt opplever oftere barrierer for sosial deltakelse. Høyere utdanning, inntekt og yrkesaktivitet øker sjansen for større sosiale nettverk.

Alle lokalsamfunn trenger levende, åpne møteplasser, det vil bidra til gode levekår. En åpen møteplass er en sosial arena hvor folk fra alle sosiale lag kan møtes og delta på like vilkår, uavhengig av bakgrunn og sosial tilhørighet.

Barn og unges psykiske helse

Alle barn og unge skal gis omsorg, og oppleve mestring, trivsel og læring. Det fremmer god psykisk helse hele livet. Helsestasjon, barnehage og skole er de første offentlige institusjonene/enhetene som møter barn og unge. De har en viktig rolle for å sikre barns gode fysiske og psykiske helse, og må sikres gode rammebetingelser.

Partiet Sentrum vil:

- fremme forslag om en økonomisk forpliktende opptrappingsplan innen psykisk helse for barn, ungdom og studenter
- rette fokus mot mobbing som et bredt samfunnsproblem, ikke bare på skolen, men også i arbeidslivet og på sosiale medier
- sikre rammer til mer forskning på konsekvenser av ensomhet
- ratifisere tilleggsprotokollen til FNs barnekonvensjon som sikrer barn klagerett til FN (2011), også kalt FNs Klagemekanisme for barn
- at kompetansen rundt neuroutviklingsvariasjoner økes innen psykisk helsevesen
- arbeide for at alle kommuner skal tilby veiledningskurs for foreldre til barn og ungdom med psykisk sykdom
- utvikle mer kunnskap om helsepåvirkningen fra skjermbruk og bruk av sosiale medier
- sikre lavterskel psykiske helsetilbud i alle lokalsamfunn

Psykisk helse i skolen

Kunnskap om folkehelse og livsmestring må styrkes i barnehage, skole og høyere utdanningsløp. Vi må bygge kapasitet i mennesker slik at alle kan erfare mestring, livshåp og få mot til å gå ut i skole- og arbeidsliv. Kostnadene med å bli satt utenfor utdanning, arbeid og opplæring er langt større enn kostnadene ved å forebygge.

Partiet Sentrum vil videreføre arbeidet med å heve kompetansen i norsk skole og barnehage til å forebygge, avdekke og håndtere mobbing og ufrivillig skolefravær (også kalt skolevegring).

Partiet Sentrum vil:

- sikre at alle kommuner kan tilby åpne og gratis fritidstilbud til barn og unge med et særskilt fokus på de som står utenfor annen organisert fritidsaktivitet
- sikre alle elever minst én time fysisk aktivitet hver dag
- sette inn kunnskapsbaserte tiltak for å forebygge kroppspress
- styrke helse- og sosialtjenesten i skolen, blant annet gjennom økt tilstedeværelse av helsesykepleiere og annet helse og sosialfaglig personell

1 Barn og unge i møte med psykisk helsevesen

2 Barn og unge som har behov for støtte og behandling skal høres, og være med på å sette
3 sine egne mål i samarbeid med tjenesten. Barn og unge med psykiske plager og lidelser
4 skal motta hjelp som er tilpasset deres behov og møtes av kunnskapsbaserte tjenester.

5 Når unge sliter, oppleves ikke hjelpen tilgjengelig nok. Barn møter fragmenterte tjenester og
6 de får svært ulik psykisk helsehjelp avhengig av hvor i landet de bor. Manglende
7 samhandling mellom ulike tjenester er særlig utfordrende for barn og unge med
8 sammensatte problemer og behov for langvarig oppfølging. Det må gjøres enklere å få god
9 hjelp tidlig. Det må etableres lavterskel psykisk helsetilbud for barn, unge og familier i alle
10 kommuner, eller i samarbeid mellom kommuner.

11 Barne- og ungdomspsykiatrien trenger økte ressurser for bedre kapasitet og redusert
12 ventetid. Koordineringsinstansen i kommunen må styrkes, med tanke på å samordne
13 hjelpetjenester til utsatte barn og unge i kommunen. Sårbare familier med sammensatte
14 problemer skal være trygge på at det sosiale sikkerhetsnettet fungerer og fanger opp
15 utfordringer i tide.

16 Partiet Sentrum vil:

- 17 • styrke behandlingstilbudet i barne- og ungdomspsykiatrien (BUP)
- 18 • åpne for at helsesykepleiere kan henvise til BUP
- 19 • styrke medvirkning fra barn, unge og pårørende når det gjelder beslutninger som
20 tas om behandling i psykisk helsevern
- 21 • styrke helsetilbudet til unge med rusmiddelproblemer
- 22 • øke rekrutteringen til helsepersonellutdanning fra minoritetsgrupper og fra
23 grupper med særskilt kulturbakgrunn
- 24 • videreutvikle samarbeidet mellom kommuner og spesialisthelsetjenesten om barn
25 og unge før og under henvisning til BUP
- 26 • sikre en god overgang mellom BUP og voksenpsykiatrien
- 27 • styrke kompetansen og kunnskapen om LHBTQ+-personer i BUP og kommunale
28 helsetjenester
- 29 • Styrke kompetansen om spisevegring i den kommunale helsetjenesten, slik at de
30 kan tilby tidlig innsats til denne gruppen
- 31 • Sikre at helsepersonell som jobber i psykiatrien har tilstrekkelig kompetanse om
32 sammenhengen mellom somatisk og psykisk helse. Og hvordan de kan behandle
33 mennesker som også har somatisk sykdom.
- 34 • Sikre at psykologer og øvrig helsepersonell har tilstrekkelig kompetanse til å
35 kunne gi god hjelp til pasienter med funksjonsvariasjoner

36 Psykisk helsevern

37 Det psykiske helsevern må styrkes både på spesialisthelsetjenestenivå og på kommunalt
38 nivå. I kommunene trengs det utvidet lavterskeltilbud, raskere hjelp, og en helhetlig
39 oppfølging. I spesialisthelsetjenestens psykiske helsevern må det ikke tillates å bygge ned
40 eksisterende sengeplasser, behovet tilsier at man heller bør øke antallet.

1 Distriktpsykiatriske senter (DPS) må kunne ha personer med alvorlig psykisk sykdom i
2 behandling over lengre tid, fortrinnsvis hos samme behandler. Pasientene som bruker disse
3 tjenestene, har ofte behov for sammensatte tjenester. DPS må ikke flyttes organisatorisk ut
4 av spesialisthelsetjenesten. Det trengs flere kommunepsykologer.

5 Psykisk helse er et felt der det i særlig stor grad trengs individuelt tilpasset behandling.
6 Pasientforløp (tidligere pakkeforløp) kan gi for lite rom for faglige vurderinger i de enkelte
7 sakene, og finansieringsordningene kan gi insentiver til andre løsninger enn det som er best
8 for pasienten. Det kan skapes en standardisering som gjør nødvendig fleksibilitet og
9 individuell tilpasning vanskelig. Vi ønsker en kritisk evaluering av dagens pasientforløp -
10 ordning, med sikte på å innføre tilpasninger og endringer som gir langt større rom for
11 individuelle løsninger.

12 **Partiet Sentrum vil:**

- 13 • lage ordninger som skaper kontinuitet for pasienter i overgang fra BUP til DPS
- 14 • utvikle innsatsstyrt finansiering innen psykisk helsevern og tverrfaglig spesialisert
- 15 rusbehandling
- 16 • øke antall leger i spesialisering-stillinger i psykiatri
- 17 • videreføre målsetning om at bevilgninger til psykiatri og rus øker minst like mye eller
- 18 mer enn bevilgninger til somatiske helsetilbud
- 19 • innføre en opptrappingsplan for psykisk helse med øremerkede midler
- 20 • prioritere tidlig intervensjon for å motvirke utenforskap og psykisk sykdom
- 21 • stanse nedbyggingen av døgnplasser i psykiatrien og innen tverrfaglig spesialisert
- 22 rusbehandling
- 23 • styrke satsningen på FACT (Flexible Assertive Community Treatment team), en
- 24 samhandlingsmodell mellom spesialisthelsetjenesten og kommunen, som retter seg
- 25 mot personer med alvorlige psykiske lidelser og med store og sammensatte
- 26 problemer
- 27 • evaluere med sikte på å omarbeide pasientforløp innen psykisk helse, slik at
- 28 ordningen i tilstrekkelig grad gir rom for rask behandling etter faglige vurderinger og
- 29 individuell tilpasning
- 30 • gå imot enhver kopling mellom pasientforløp og finansiering av psykiatriske
- 31 behandlingssteder, for å unngå at denne koplingen forsterker utfordringene med
- 32 manglende tilpasning og faglig vurdering
- 33 • stimulere helhetlige og tverrfaglige helsetjenester hvor psykolog kan samarbeide
- 34 med fastlege, NAV og andre faggrupper for å styrke jobbmestring
- 35 • utrede om spesialisthelsetjenesten skal utvikle målrettede omsorgstilbud for spesielle
- 36 pasientgrupper, spesielt pasienter som ikke har samtykkekompetanse og/eller på
- 37 annet grunnlag har vansker med å samarbeide med kommunene om kommunenes
- 38 frivillige tilbud
- 39 • at pasienter med langvarige og sammensatte behov fortrinnsvis mottar hjelpen av
- 40 den samme behandleren i lengre sykdomsperioder
- 41 • styrke kompetansen om LHBTI+ i helsesektoren, særlig innen psykisk helsevern
- 42 • arbeide for å øke kompetansen om sammenhengen mellom psykisk helse,
- 43 funksjonsnedsettelse og kroniske sykdommer, både i spesialisthelsetjenesten og i
- 44 kommunale helse- og omsorgstilbud

1 Rus og psykisk sykdom

2 Rundt 6 500 mennesker i Norge er hardt rammet av både ruslidelser og psykisk sykdom
3 (ROP). De er i en svært sårbar situasjon med høy risiko for tidlig død. Helsetilbudet i dag
4 framstår fragmentert for de det gjelder. De har samme rett til et godt helsetilbud som alle
5 andre, men faller ofte mellom to stoler.

6 Det er påpekt svikt i oppfølgingen ved flertallet av de distriktpspsykiatriske poliklinikkene.
7 Kartlegging og utredning er mangelfull. Kommunene mangler ofte planer og tiltak for kriser
8 og forverrede situasjoner, samt systematisk oppfølging av pasientenes barn. Bosituasjonen
9 til ROP-pasientene er bekymringsfull. Rutinene for varsling etter selvmordsforsøk og
10 overdoser mellom kommune og spesialisthelsetjeneste er for dårlige.

11 **Partiet Sentrum vil:**

- 12 • ta initiativ til en ny nasjonal handlingsplan for ROP-pasientene som skal sikre
- 13 samordnede og helhetlige tiltak i hele helsesektoren og i kommunene
- 14 • stimulere til kunnskapsutvikling om ROP-pasientenes levekår, samt bo- og
- 15 helsetilbudet for ROP-pasientene i kommunene
- 16 • sikre at alle kommuner har rutiner for oppfølging etter overdose og selvmordsforsøk
- 17 eller mulig selvmordsforsøk
- 18 • sikre en bedret kommunikasjon, og ny oppgave- og ansvarsfordeling mellom
- 19 helseforetak, kommunehelsetjeneste og andre kommunale etater for ROP-
- 20 menneskene som har hyppig kontakt med hjelpeapparatet

21 Selvmordsforebygging

22 Alle mennesker er unike og verdifulle i kraft av sin eksistens. Hvert år dør ca. 650
23 mennesker i selvmord i Norge. To tredjedeler av disse er menn. Hvis Norge skal nå FN's
24 tredje bærekraftsmål om å redusere antall selvmord med en tredjedel innen 2030 vil et løft
25 innen psykisk helse være sentralt.

26 **Partiet Sentrum vil:**

- 27 • innføre helsefremmende og forebyggende undervisningsprogram for psykisk helse i
- 28 hele landet som setter barn og unge i stand til å møte livets vanskeligheter
- 29 • sikre kunnskapsbaserte handlingsplaner for forebygging av selvmord som får gode
- 30 rammer i budsjettene, med utgangspunkt i en nullvisjon for selvmord
- 31 • legge til rette for at yrkesgrupper som jobber med mennesker i alle aldre gjennomgår
- 32 kurs i «Førstehjelp i selvmordsfare» og «Oppmerksom på selvmordstanker» av
- 33 VIVAT
- 34 • styrke tilbudet om god oppfølging og ivaretagelse av etterlatte og pårørende etter
- 35 selvmord
- 36 • gjennomføre folkeopplysningskampanjer om selvmord der formålet er å øke
- 37 åpenheten i samfunnet, slik at tabu og stigma fjernes og det blir enklere å be om
- 38 hjelp
- 39 • ruste opp oppfølgingstilbudet etter selvmordsforsøk i både kommunene og
- 40 spesialisthelsetjenesten
- 41 • sikre tilstrekkelig finansiering til døgnbemannede hjelpetelefoner (Kirkens SOS,
- 42 Mental Helse, og liknende tilbud)

2.13 En likeverdig offentlig helsetjeneste

Partiet Sentrum vil ha en likeverdig offentlig helsetjeneste i Norge og bremse utviklingen av de sosiale forskjeller i helse. Det er viktig at alle blir sett, hørt og forstått som hele mennesker i møte med helsetjenesten.

Vi har store utfordringer med helsekøer i Norge. Partiet Sentrum vil arbeide for å styrke kapasiteten og bedre organisering i det offentlige helsevesenet. Når det offentlige tilbudet svekkes, tegner flere privat helseforsikring, eller kjøper andre tilbud ved siden av det offentlige. Vi vil at det offentlige helsevesenet skal være godt nok for alle, slik at helse ikke blir en arena for sosial ulikhet.

Partiet Sentrum ønsker en balansert velferd hvor frivilligheten og til en viss grad kommersielle foretak gjennom avtaler med det offentlige får bidra til å redusere helsekøene, men der det offentlige helsevesenet får beholde kontrollen.

De seneste årene har presset økt på personell i helse- og omsorgstjenestene. Norge står overfor store utfordringer med hensyn til mangel på helsepersonell. Tilstrekkelig og kompetent personell er avgjørende for at sykehus og kommuner skal kunne tilby helse- og omsorgstjenester av god kvalitet.

Partiet Sentrum vil:

- styrke kapasiteten i det offentlige helsevesenet
- forbedre samt endre organiseringen av helsevesenet
- at tilbakemeldinger fra pasienter samles systematisk og brukes aktivt i lokalt forbedringsarbeid for å sikre kvalitet i tjenestene
- fjerne egenandelene for alle til og med 20 år. Fryse egenandelstaket i helsevesenet på dagens nivå.
- sikre helse- og omsorgsarbeidere anstendige arbeidsforhold
- arbeide for nasjonale retningslinjer for overganger mellom barne- og voksenavdeling på sykehus
- styrke kompetansen om LHBTI+ i helsesektoren, særlig innen psykisk helsevern

Fastlegeordningen

Fastlegeordningen er selve ryggraden i helsetjenesten. Den er nærmest pasientene der de bor. Portvaktfunksjonen, der fastlegene henviser til spesialisthelsetjenesten, er en vesentlig forutsetning for at spesialisthelsetjenesten, slik vi kjenner den i dag, skal overleve. Det er veldokumentert at det å ha en fast lege å forholde seg til, sparer spesialisthelsetjenesten for mange unødvendige henvisninger.

Fastlegene har høy arbeidsbelastning og fastlegeordningen er under press med store rekrutteringsutfordringer. Partiet Sentrum vil styrke fastlegeordningen.

1 Partiet Sentrum vil:

- 2 • øke bevilgningene til allmennlegetjenesten for å gi fastlegene mer tid til hver pasient
3 og mer tid til å holde seg faglig oppdatert. Gjeninnføre det økonomiske knekkpunktet
4 på 1000 pasienter.
- 5 • innføre modeller tilsvarende Tromsømodellen, hvor basistilskuddet for
6 næringsdrivende fastleger økes med 60%, etableringstilskudd til kjøp av etablert
7 praksis, eget ALIS-tilskudd, og kommunal «sykeforsikring for fastleger» i hele landet
- 8 • øke bevilgningene til legevakt og etablere rammer for hvor mye legevaktarbeid
9 fastleger kan pålegges. Innføre en større grad av fast ansatte legevaksleger som
10 kan avhjelpe belastningen på fastlegene.
- 11 • innføre krav til helprivate allmennlegetjenester om rapportering om virksomheten og
12 aktiviteten til nasjonale registre, og stille krav om at disse virksomhetene må
13 kommunisere med den offentlige helsetjenesten
- 14 • fjerne krav om legeattest ved helsemessige årsaker til skolefravær

15 Kommunehelsetjenesten

16 En velfungerende kommunehelsetjeneste over hele landet er nøkkelen til en godt
17 fungerende spesialisthelsetjeneste. Kommunehelsetjenesten er en svært viktig instans for å
18 bedre innbyggernes livskvalitet. Dessverre er det ofte det kommunale tilbudet som utsettes
19 for kutt når kommuneøkonomien er svak.

20 Som følge av samhandlingsreformen har kommunehelsetjenesten fått flere oppgaver enn
21 tidligere uten at det har fulgt med midler og tilgang på faglig personell til oppgaveløsningen.

22 Det å komme tidlig hjem etter spesialistbehandling kan være et gode for mange pasienter,
23 men det forutsetter at kommunen har kapasitet og kompetanse til å gi nødvendig oppfølging.

24 Samhandlingsreformens målsetting om fokus på forebygging og flytting av dyre oppgaver
25 hos spesialisthelsetjenesten til mindre kostnadskrevenne tiltak i kommunehelsetjenesten har
26 på flere områder ikke fungert etter hensikten. Kommunehelsetjenestens ressurstilgang,
27 kompetanse og kapasitet har ikke økt i samme omfang som oppgaveoverføringene. I mindre
28 og avsidesliggende kommuner er det ikke alltid mulig å få tak i spesialisert
29 kommunehelsetjeneste på alle felt.

30 Det er behov for en gjennomgang av samhandlingsreformen, med mål om en mer
31 hensiktsmessig ressurs- og arbeidsfordeling mellom spesialisthelsetjenesten og
32 primærhelsetjenesten. Kommunene trenger støtte til å få på plass gode og tilgjengelige
33 lavterskeltilbud.

34 Kommunehelsetjenesten har en særskilt rolle i forebyggende arbeid. Jo flere vi kan hjelpe
35 før behovet er så akutt at det må videreføres spesialisthelsetjenesten, jo bedre. Det er god
36 samfunnsøkonomi i et forebyggende, lokalt helsearbeid. Kommunene må få støtte til å få på
37 plass gode og tilgjengelige lavterskeltilbud innen psykisk helse, rehabilitering, fysioterapi og
38 lignende.

1 Partiet Sentrum vil:

- 2 • arbeide for strukturer som gjør at også små kommuner har tilgang på spesialisert
- 3 helsepersonell i kommunehelsetjenesten
- 4 • påse at kommunene får friske midler til å løse oppgavene, dersom nye oppgaver
- 5 overlates til kommunehelsetjenesten
- 6 • arbeide for at forebyggende helsearbeid får et løft i kommune-Norge
- 7 • gjennomføre en evaluering av samhandlingsreformen og spesielt se på ansvars- og
- 8 oppgavefordeling mellom spesialisthelsetjenesten og kommunen med utgangspunkt i
- 9 hva det er realistisk at kommunene kan ha kompetanse på
- 10 • stimulere til fremtidige organiseringer av den kommune allmennhelsetjenesten der
- 11 fastlegene samarbeider tettere med psykolog, sykepleier, fysioterapeut og andre
- 12 relevante yrkesgrupper
- 13 • arbeide for at lavterskeltilbud for ungdom som har opplevd vold, overgrep og
- 14 trakassering skal være tilgjengelige for alle uansett funksjonsevne
- 15 • sørge for at ingen unge med funksjonsnedsettelse og kroniske diagnoser plasseres
- 16 på sykehjem eller annen institusjonslignende bolig
- 17 • ha et palliativt team i alle kommuner og sikre familier tett oppfølging også under
- 18 venteperioden

19 Spesialisthelsetjenesten

20 Spesialisthelsetjenesten skal sikre innbyggerne i hele landet likeverdige spesialiserte
21 helsetjenester av høy kvalitet. Et sterkt offentlig helsevesen er bærebjelken i dette.

22 Grunnleggende sykehusfunksjoner skal så langt som mulig finnes innenfor overkommelig
23 reiseavstand i hele landet, men noen avanserte tjenester må samles i færre sentra, for å
24 sikre kompetanse.

25 Spesialisthelsetjenesten må ikke nedbygge sengetallet slik at pasienter skrives ut
26 for tidlig. Kort liggetid er ikke nødvendigvis god behandling, og pasienten må i størst mulig
27 grad slippe å forholde seg til stadig nye personer i behandlingskjeden. Flytting mellom ulike
28 sykehus bør unngås hvis det ikke er nødvendig for spesialisert kompetanse og behandling.
29 Organisering av behandling og omsorg kan ikke forutsette at alle har pårørende som kan
30 ivareta dem.

31 Partiet Sentrum vil:

- 32 • styrke det offentlige helsevesenet som bærebjelken i å tilby likeverdige helsetjenester
- 33 til hele landet
- 34 • bevare velfungerende lokalsykehus og legge til rette for fordeling av
- 35 spesialistoppgaver mellom sykehusene, basert på etablerte fagmiljøer
- 36 • sikre familiers rett til å velge om man ønsker å tilbringe den siste delen av livet
- 37 hjemme, i barnehospice eller på sykehus i sin region
- 38 • at barn med alvorlig eller kronisk sykdom sikres gode overganger når de skal over i
- 39 voksensomatikken
- 40 • opprette en landsdekkende 3. linje -tjeneste for hodepinepasienter

1 Helseorganisering og finansiering

2 Etter at sykehusene ble organisert i helseforetak, har vi endt opp med en styrings- og
3 ledelsesmodell innen spesialisthelsetjenesten som er lite egnet for å holde fokus på
4 pasienten og de overordnede verdiene som bør være styrende for helsevesenet.
5 Organiseringen av spesialisthelsetjenesten må basere seg på tillit, demokrati og
6 medbestemmelse, ikke bare måling og kontroll. Utvikling bør drives fram av innbyggernes
7 behov og ansattes kompetanse, fagprofesjonenes rolle på gjenreises.

8 Dagens organisering og finansiering av spesialisthelsetjenesten viser tydelig “New Public
9 Management” (NPM) sin tilkortkommenhet. En kvantitativ, bedriftsøkonomisk tilnærming til
10 drift av sykehus har bl.a. ført til et system med stor vekt på telling av et utall indikatorer, der
11 inntrykket dessverre ofte er at man har lett for å vektlegge det som er enklest å telle, framfor
12 det som er viktigst. Partiet Sentrum frykter at helseprofesjonenes fokus på pasienten er
13 under press i dagens helsevesen. Det finnes gode alternativ til New Public Management.

14 Helseforetaksmodellen har også ført til at nye sykehusbygg finansieres gjennom
15 helseforetakets driftsmidler, og dermed oftest medfører store kutt i behandlingstilbudet.
16 Samtidig bygges nye sykehus med for få sengeplasser, for få rom, og for lav kapasitet.
17 Partiet Sentrum mener at Staten bør i større grad bidra med egne investeringsmidler når nye
18 sykehus skal realiseres, slik at dimensjoneringen blir ut fra befolkningens behov og ikke ut
19 fra hva helseforetaket klarer å finansiere gjennom kutt i behandlingstilbudet.

20 **Partiet Sentrum vil:**

- 21 • avvikle helseforetaksmodellen, innføre større politisk styring av
22 spesialisthelsetjenesten. Sykehus skal ikke styres etter bedriftsøkonomiske
23 prinsipper.
- 24 • evaluere finansieringsmodellen med sikte på økt andel rammefinansiering og mindre
25 innsatsstyrt finansiering
- 26 • at sykehusbygg skal finansieres atskilt fra drift av sykehuset
- 27 • sette av friske midler til en ekstraordinær investeringspakke for å dekke inn
28 investeringsetterslepet i sykehusene.
- 29 • sikre at unge får mulighet til å benytte egen BPA under sykehus- og
30 rehabiliteringsopphold, og at BPA og helsepersonell ikke skal gjøre hverandres
31 oppgaver
- 32 • bygge sykehus som har stor nok kapasitet og som kan tilpasses til fremtidige
33 endringer og behov
- 34 • øke rammefinansiering og ha mindre innsatsstyrt finansiering av sykehusene.

35 Digitalisering

36 Spesialisthelsetjenesten trenger et IKT-løft for å sikre god pasientsikkerhet og effektiv
37 ressursbruk. Vi må sikre at spesialisthelsetjenesten og kommunene har systemer som
38 snakker sammen sømløst, og sikre brukervennlige digitale løsninger som letter
39 arbeidsdagen for de ansatte i både primærhelsetjenesten og spesialisthelsetjenesten.
40 Samtidig viser erfaringene med innføring av Helseplattformen at man ikke skal ta lett på
41 oppgaven med å finne egnede IKT -systemer. Det må settes av tilstrekkelig med ressurser i

1 forkant, for å kjøpe eller lage systemer som kan dekke behovene uten å skape merarbeid
2 eller true pasientsikkerheten.

3 **Partiet Sentrum vil:**

- 4 • gjennomføre et IKT-løft for helsesektoren, med grundige utredninger og tilpasninger i
5 forkant av implementering. Fagprofesjonene skal lyttes særlig godt til i denne
6 prosessen.
- 7 • pasienter skal få tilbud om digitale konsultasjoner der det er helsefaglig tilrådelig
- 8 • sikre god implementering av digitale systemer for løpende brukerevalueringer i alle
9 psykiske helsetjenester i landet

10 **Rekruttering**

11 Rekruttering til ulike helseprofesjoner må styrkes. Dagens underdekning av spesialister må
12 opphøre. Ressurser som i dag brukes på dyre vikarordninger og private tilbud må i større
13 grad benyttes for å styrke det offentlige tilbudet på permanent basis. Avtaler med private
14 tilbydere bør ikke avsluttes før offentlige alternativer er klare med nødvendig kapasitet.
15 Norge bør i større grad utdanne sitt eget helsepersonell.

16 Det er et stort paradoks at knapt halvparten av nyutdannede leger får jobbe som lege i
17 spesialisering stilling del 1 uten ventetid, samtidig som at helsevesenet på grunn av mangel
18 på leger og legespesialister bruker store summer på vikarbyråer.

19 **Partiet Sentrum vil:**

- 20 • styrke den spesialiserte utdanningen av ulike helsepersonell, herunder øke tallet på
21 LIS 1-stillinger, slik at nyutdannede leger så raskt som mulig får gjennomført sin
22 spesialisering
- 23 • øke antall legestudieplasser
- 24 • øke antall spesialistsykepleiere
- 25 • innføre gode tiltak for å rekruttere flere mennesker med nedsatt funksjonsevne til å
26 jobbe i spesialisthelsetjenesten

27 **Human ruspolitikk**

28 Rusproblemer er helseproblemer, og må behandles som dette. Vi ønsker å lytte til dem som
29 rusproblemer angår, og vi ønsker å bidra til avstigmatisering av rusproblemer for å forhindre
30 utenforskap. Straffeforfølgelse for besittelse av illegale rusmidler er både en belastning for
31 den enkelte og alle berørte, og ofte til hinder for å oppsøke hjelp.

32 Partiet Sentrum mener det er riktig at rusavhengige ikke skal straffes for besittelse til eget
33 bruk. Samtidig er ikke fravær av straff nok. Kompetent helsehjelp må være tilgjengelig for de
34 som har behov for det. Kapasiteten for å gi helsehjelp må bedres betydelig i det offentlige
35 helsevesenet. Både ideell og privat sektor må fortsatt være viktige bidragsytere med offentlig
36 støtte.

37 Lovverket må oppdateres med tydelige rettigheter for alle som trenger hjelp.

1 Mange av de som har levd med rusproblemer i mange år, har fått skadet sitt forhold til
2 viktige samfunnsinstanser som politi og helsevesen. Det trengs gode grep for å bygge opp
3 igjen tilliten til det offentlige.

4 Det beste grepet for å redusere utbredelsen av rusbruk i fremtiden, er et godt forebyggende
5 arbeid. For å gjøre forebygging mulig, må barrierene for å oppsøke hjelp rives ned, og
6 hjelpetiltak bygges opp. Derfor må samfunnet håndtere rusmisbruk som et helseproblem.
7 God oppfølging av ungdom og unge voksne i faresonen, der nærvær av trygge voksne og
8 tidlig tilbud om hjelp der det trengs, er viktige grep. Tilbud om rusfrie sosiale arenaer, uten
9 krav om høy egenandel for å delta, bør være på plass i alle lokalsamfunn.

10 Det skal være trygt å si ifra, det skal være trygt å oppsøke hjelp. Barn har rett på en trygg
11 oppvekst, og skal være trygge på at de kan oppsøke hjelpeapparatet enten det gjelder deres
12 egne eller nære familiemedlemmers rusproblemer, uten trussel om straff for besittelse til
13 eget bruk.

14 **Partiet Sentrum vil:**

- 15 • flytte hovedansvaret for oppfølging av rusbruk fra justis til helse
- 16 • opprettholde lovforbud mot illegale rusmidler
- 17 • fjerne trussel om straff for oppbevaring av en begrenset mengde rusmidler til eget
18 bruk. I stedet for trussel om straff, skal brukere møtes med tilbud om helsehjelp.
- 19 • styrke kapasiteten i det offentlige helsevesenet på rusbehandling
- 20 • sikre forutsigbar offentlig støtte til ideelle og private tilbydere av rusbehandling
- 21 • arbeide for å redusere ventetid på rusbehandling
- 22 • sikre tilgang til god helsefaglig kompetanse på rusfeltet i hele kommune-Norge, slik
23 at alle som ønsker det kan få tilgang på hjelp
- 24 • styrke det rusforebyggende arbeidet med en handlingsplan
- 25 • fjerne egenandel for rusbehandling, herunder LAR
- 26 • gjennomgå eksisterende rusbehandlingstilbud med mål om bedre rehabilitering og
27 forskning, samt utprøving av LAR-legemidler som er mer tilpasset den enkelte
- 28 • videreføre og styrke heroinassistert behandling i Norge. Langtkomne injiserende
29 brukere bør også kunne få farmasøytisk heroin på brukerrommet for å slippe å
30 injisere illegalt heroin, men da gjerne med vilkår om inntak på andre måter enn ved
31 injisering.
- 32 • sikre forutsigbar økonomisk støtte til brukerorganisasjoner
- 33 • innføre landsdekkende, offentlig støtte til rusmiddelanalysetjenesten, slik at den blir
34 tilgjengelig i hele Norge
- 35 • støtte forsøk med lokale rusreformer, for å samle kunnskap om hvilke grep som
36 virker
- 37 • gi tydelige rammer for politiets arbeid på rusfeltet
- 38 • det skal inngå i politiets samfunnsansvar å være en viktig del av det rusforebyggende
39 arbeidet. De skal formidle kontakt til hjelpeapparatet.
- 40 • politiet skal fortsatt jobbe mot ulovlig innførsel og omsetning av rusmidler.
- 41 • opprette rusmestringsenheter ved alle norske fengsler
- 42 • øke bruken av alternative reaksjoner for personer med rusproblemer som begår
43 kriminelle handlinger, som narkotikaprogram med domstolskontroll, § 12-soning,
44 forsonende soning, og EK-soning.

- lovfeste retten til ettervern etter endt rusbehandling eller fengselsopphold
- legge til rette for at festivaler og utelivsarrangement kan ha helsepersonell til stede som gir skadeforebyggende informasjon i tillegg til å yte hjelp i nødsituasjoner
- innføre fritak for egenandeler i helsetjenesten for personer med tung rusavhengighet
- sørge for at de kommunale rådgivningsenhetene for russaker får tilstrekkelig kompetanse om rusmidler og skadeforebygging

Alkohol og tobakk

Å redusere alkohol- og tobakkkonsumet er viktig for folkehelsen, og et viktig bærekraftsmål. Partiet Sentrum vil føre en restriktiv politikk via bruk av avgifter og opprettholde Vinmonopolordningen. Kommunenes stilling som alkoholpolitisk myndighet må styrkes.

Alkoholpolitikk må gjennomgående omhandles og vedtas i helsepolitisk og ikke næringspolitisk kontekst. Partiet Sentrum støtter vedtatte målsettinger om en tobakksfri ungdomsgenerasjon.

Taxfreeordningen på flyplasser bidrar til merkonsum og truer vinmonopolordningen og tobakksavgiftene fordi den flytter salgsvolum over til taxfree.

I dag har man ikke et system som fanger opp alle alkoholrelaterte skader og dødsfall. For å kunne anslå effekten av alkoholpolitikken som blir ført er det viktig at alkoholrelaterte skader og dødsfall blir rapportert mer systematisk enn i dag.

Partiet Sentrum vil:

- opprettholde og styrke Vinmonopolets rolle i norsk alkoholpolitikk
- avvikle taxfree-ordningen på flyplasser for alkohol, snus og tobakk
- la tobakk- og alkoholavgiftene følge pris- og lønnsveksten
- opprettholde forbud mot salg av alkohol i storkiosker og bensinstasjoner, vurdere innskrenkning av utsalgssteder for tobakk
- sikre at det ikke blir mulig for butikker med hjemlevering å levere alkohol eller tobakk på døren til mindreårige
- beholde og forbedre det nasjonale prikktildelingssystemet slik at blant annet skjenking til mindreårige fører til automatisk bortfall av skjenkebevilling
- beholde nasjonale rammer for skjenketider
- Praktisere bortfall av rett til å selge tobakksvarer for utsalgssteder som selger tobakk til mindreårige
- opprettholde reklameforbudet mot tobakk og alkoholholdige drikker
- innføre en merkeordning for alkohol som innebærer bedre informasjon om de skadelige konsekvensene av høyt alkoholkonsum
- lage et bedre rapporteringssystem for alkoholrelaterte skader og dødsfall
- senke promillegrensen på sjøen til 0.2
- Skattlegge tobakksnæringen direkte for å finansiere et nasjonalt røykesluttprogram

Folkehelse

Det store folkehelsearbeidet er alt som gjøres for å bedre befolkningens trivsel, livskvalitet, mestringsevne og trygghet. Helse skapes der folk lever, bor og arbeider.

Folkehelsearbeidet skjer i alle samfunnssektorer, og sammenhengen mellom levekår, miljø, helse og livskvalitet er sentral. Det viktigste helsefremmende og forebyggende arbeidet gjøres før helseplager oppstår. Opplevelsen av tilhørighet, likeverd og det å finne mening i hverdagen står sentralt i folkehelsearbeidet.

1 Folkehelsen er generelt god i Norge, og levealderen er høy. Det er likevel store sosiale
2 helseforskjeller, og sosiale og økonomiske kategorier, som yrke, utdanning og inntekt, er en
3 del av årsakene. Utjevning av sosiale helseforskjeller er derfor et viktig mål i
4 folkehelsearbeidet.

5 For å forstå årsaker til dårlig helse må vi ikke bare se på fysisk aktivitet og inaktivitet, om folk
6 spiser sunt, røyker osv. For å iverksette effektive tiltak må vi se lengre bakover i
7 årsakskjeden.

8 Levevaner er i stor grad et resultat av miljø og levekår. Faktorer som økonomi, bolig og
9 bomiljø, utdanning, leve- og arbeidsforhold kan påvirke helsen og risikoen for sykdom både
10 positivt og negativt. Andre faktorer, som tobakk, fysisk miljø og kosthold, har mer direkte
11 helsepåvirkning.

12 En generell god helse i befolkningen og en sunn livsstil vil redusere de langsiktige
13 kostnadene for helsevesenet. For å gjøre sunne valg lettere tilgjengelig for alle er det viktig å
14 redusere priser på næringsrike matvarer og at sukkerholdige varer blir dyrere.

15 **Partiet Sentrum vil:**

- 16 • fjerne moms på frukt og grønt
- 17 • gjeninnføre en avgift på sukkerholdige matvarer og drikkevarer
- 18 • redusere unødvendig undersøkelser og motvirke overbehandling gjennom støtte til
- 19 kampanjen "Gjør kloke valg"
- 20 • at nasjonale kostholdsråd inkluderer dyrevelferd som en del av grunnlaget for rådene
- 21 • jobbe for at samfunnet tilrettelegges slik at befolkningen selv kan ivareta og forbedre
- 22 sin helse og trivsel. Dette kan skje gjennom befolkningsrettede tiltak som
- 23 reguleringer eller rettigheter for alle, eller individrettet i form av veiledning
- 24 • stimulere til samarbeid mellom det offentlige tjenesteapparatet, frivilligheten og
- 25 næringslivet for å fremme velferd og bærekraft

26 **Ettervern, habilitering og rehabilitering**

27 Alle skal gis mulighet til å leve et meningsfullt og selvstendig liv, også om de rammes av
28 sykdom og funksjonstap.

29 Mange av oss vil få behov for rehabilitering i løpet av livet. Rehabilitering med god kvalitet er
30 avgjørende for å sikre fortsatt deltakelse i samfunnet og muligheten til å ivareta sosiale
31 relasjoner. Etter lengre institusjonsopphold kan det være altfor krevende å komme tilbake til
32 hverdagen. Kommune- og primærhelsetjeneste, supplert av frivillige og ideelle aktører, må
33 gis gode og forutsigbare rammer slik at de kan tilby langsiktig, helhetlig oppfølging som
34 dekker behovet der det oppstår. Det handler om sosialt støttende nettverk, inntekt, støtte til
35 bolig og arbeid. Kvaliteten i ettervernet varierer i for stor grad i landet vårt.

36 Barn og ungdom med funksjonsnedsettelse må gis muligheter til å utvikle sin funksjons- og
37 mestringsevne for i størst mulig grad å realisere sine ønsker om utdanning, arbeid og sosial
38 deltakelse på linje med annen ungdom. Det er behov for å styrke habiliterings- og
39 rehabiliteringstjenestene slik at disse kan gis på arenaer hvor barn og unge oppholder seg.

40 **Partiet Sentrum vil:**

- 41 • styrke habiliterings- og rehabiliteringsfeltet
- 42 • sikre at tilbud om habilitering- og rehabilitering tilpasses mennesker med
- 43 minoritetsbakgrunn, særlig de med kort botid i Norge
- 44 • styrke retten til medvirkning underveis, både på individ- og systemnivå

- sikre momsfritak for godkjent alternativ og komplementær behandling
- sikre rehabiliteringstilbud som ikke bare tilbyr hjelp i arbeidstid på ukedager. Tilbudet må være dekkende for behovet, når behovet er der.

Reproduktiv helse, svangerskap, fødsel og barsel

Partiet Sentrum ønsker å fremme reproduktiv rettferdighet som tar høyde for at reell valgfrihet fordrer sosial rettferdighet. Derfor må retten til å ikke få barn, retten til å bære fram et barn og retten til å oppfostre barn i trygge omgivelser, uavhengig av livssituasjon, sees i sammenheng. Samfunnet plikter å legge til rette for at også kvinner som for eksempel lever med funksjonsnedsettelse eller står utenfor arbeidslivet, skal kunne velge å fullføre et svangerskap uten å frykte for egen økonomi og fremtid – om det er dette kvinnen selv ønsker.

I stedet for å diskutere moralske aspekter ved enkeltindividers valg, vil partiet Sentrum fokusere på sosial og strukturell urettferdighet som legger begrensninger på kvinners og menns reproduktive valg og frihet uavhengig av hva de velger. Som et eksempel vil vi nevne dette: Så lenge det å få et barn med funksjonsnedsettelse er forbundet med et krevende liv hvor foreldre stadig må kjempe «mot systemet», er kvinners reproduktive valgfrihet begrenset. Reproductiv helse og et funksjonsfremmende samfunn for alle mennesker må derfor sees som to sider av samme sak.

Partiet Sentrum vil:

- sikre gravide kvinner tilgang til rådgivning
- videreføre og styrke veiledningstjenester som Amatheia og Sex og samfunn
- sikre tilgang til gratis prevensjon for ungdom og unge voksne
- sikre at kommende foreldre med funksjonsvariasjon ikke blir diskriminert i helsevesenet verken i en prosess med assistert befruktning, videre i svangerskapet, eller under fødsel. CRPD skal ligge til grunn hele veien.

Abort⁴

Abortspørsmålet innebærer en innebygd motsetning mellom den gravides valgfrihet og verdi og det ufødte livets verdi. Partiet Sentrum mener at den gravide er den som best kan vurdere om hun skal fortsette eller avbryte sitt svangerskap. I tråd med prinsippet om fosterets gradvis økende rettsvern, ønsker Partiet Sentrum derfor et lovverk der kvinnen eier denne beslutningen frem til uke 18 i tråd med ny abortlov.

Det nye den nye loven er i hovedsak et godt kompromiss mellom kvinnens rett til selvbestemmelse og hensynet til fosteret. Abort er verken alltid moralsk riktig eller alltid moralsk feil, og fosteret må gradvis få økt rettsvern frem mot fødselen. Kvinners tilgang til selvbestemt abort er en rett det er viktig å ivareta.

Partiet Sentrum vil:

- beholde 18-ukersgrensen for selvbestemt abort
- videreføre dagens lovgivning for svangerskapsavbrudd etter uke 18
- at lovhemler som tillater tvungen abort grunnet nedsatt funksjonsevne hos den gravide kvinnen fjernes (paragraf 9 myndige gravide kvinner uten beslutningskompetanse). Loven må heller vise til hvordan funksjonshemmede kan få beslutningsstøtte.

⁴ Komiteen har lagt til grunn at ny abortlov vedtas som foreslått

1 Barsel og permisjon⁵

2 God mor/barn omsorg er vesentlig for god helse også senere i livet. Ved å gi et godt
3 helsetilbud med kontinuitet til denne gruppen vil man redusere kostnadene til helseutgifter
4 for samfunnet senere. Det er god helsepolitikk å legge til rette for amming, da amming har
5 store helsemessige fordeler for både mor og barn.

6 Partiet Sentrum vil:

- 7 • sikre tilbud om fødsels- og foreldreforberedende kurs av høy kvalitet, slik at kvinner
8 settes i stand til å ta informerte beslutninger. Kurs må tilby informasjon om
9 rettigheter, fysiologiske fødselsprosesser, vanlige prosedyrer på sykehus som
10 fosterovervåkning, keisersnitt, igangsettelse, samt mulige komplikasjoner i fødsel og
11 barseltid.
- 12 • sikre kontinuitet i svangerskaps-, fødsels- og barselomsorgen i form av kjent
13 jordmorordning e.l. modeller
- 14 • styrke barselomsorgen med øremerkede midler, herunder bedre psykisk helsehjelp
15 for å forebygge, avdekke og behandle svangerskaps- og fødselsdepresjon
- 16 • innføre tiltak for å rekruttere samt beholde flere jordmødre, for å bedre
17 grunnbemanningen på fødeavdelingene. Opprette flere praksisplasser, for å sørge
18 for at det utdannes nok nye jordmødre.
- 19 • rettighetsfeste retten til ammeveiledning
- 20 • reetablere og øke ressurser til ammepoliklinikker og øke støtten til «Ammehjelpen»
- 21 • at kvinner skal få tilbud om oppfølging hos fysioterapeut etter fødsel
- 22 • automatisk innkalling til etterkontroll/ seksukerskontroll
- 23 • at foreldre uavhengig av livssituasjon og inntekt skal ha like rettigheter til betalt
24 fødselspermisjon
- 25 • styrke barselomsorgen og gi mor en egen barselpermisjon på 14 uker som starter 3
26 uker før termin
- 27 • lovfeste retten til to ukers lønnet barselpermisjon for far/medmor
- 28 • sørge for at foreldre med funksjonsnedsettelse får tilstrekkelig timer BPA til
29 foreldrerollen innvilget og riktige hjelpemidler før barnet kommer, og at man er sikret
30 kort saksbehandlingstid i denne fasen
- 31 • for alle premature fødsler skal perioden for foreldrepenger først starte når barnet
32 kommer hjem fra sykehus. (I dag gjelder denne rettigheten kun tidlig premature; født
33 før uke 33.) Så lenge barnet ligger på sykehus, skal foreldre motta pleiepenger
- 34 • sikre fødetilbud med god kvalitet innen rimelig reiseavstand i hele landet

35 Legemidler, smittevern og beredskap

36 Utvikling av nye legemidler og behandlingsmetoder gjør at vi kan leve gode liv lenger. Det er
37 viktig med likeverdig og rask tilgang til legemidler, til en lavest mulig pris. Forutsetningene for
38 å håndtere kriser i helsetjenesten har lenge har vært under press. Vi må bli mer selvforsynte
39 med medisiner, smittevernutstyr og vaksiner. Sykehusene våre er sårbare
40 behandlingsarenaer i møte med en ekstraordinær situasjon. Intensivkapasiteten i
41 sykehussektoren, som ligger under gjennomsnittet i OECD, må styrkes.

42 Partiet Sentrum vil:

- 43 • aktivt legge til rette for at det kan gjennomføres flere kliniske studier i Norge og at
44 flere kan få tilgang til utprøvende behandling. Bryte strukturelle og byråkratiske
45 barrierer slikt arbeid møter i dag.
- 46 • arbeide for å raskt realiserer de store gevinstene som ligger i persontilpasset

⁵ Se også kapittel 2.10 *Oppvekst og familie*, s. 41.

medisin, genterapi og andre behandlinger med betydelig effekt. Ruste Nye Metoder med rammeverk for alternative prisavtaler og oppfølging av pasienter etter behandling

- støtte opp under regulatorisk innovasjon for å sikre at regelverk og byråkrati henger med i svingene og ikke blir flaskehalser, men samtidig ivaretar personvern og pasientsikkerhet
- bidra aktivt til å bekjempe antibiotikaresistens, også internasjonalt ved å inngå bi- og multilaterale avtaler
- støtte forskning for å utvikle nye antibiotikatyper
- arbeide for at pasienter i medikamentell behandling, sikres en forsvarlig avvikling av behandlingen og eventuell justering av medikamenter
- videreføre kunnskaps- og holdningsarbeid som sikrer at folk følger vaksinasjonsprogrammer
- videreutvikle vaksinasjonsprogrammer i tråd med ny kunnskap og faglige råd
- øke intensivkapasiteten til sykehusene og øke intensivkompetansen til helsearbeiderne
- styrke teknologi og digitalisering som fremmer samarbeid mellom de ulike delene av helsetjenesten
- sikre beredskapslager av nødvendig medisinsk utstyr, legemidler og smittevernutstyr
- ivareta viktige internasjonale samarbeidsrelasjoner i beredskapsarbeidet
- bidra til en rettferdig fordeling av legemidler i verden
- styrke FHI
- hindre norske statsborgere i å ta med seg sterkt avhengighetsskapende, reseptbelagte medisiner fra utenlandske leger inn i Norge uten godkjenning fra norsk lege, med mindre de kan dokumentere bostedsadresse i landet medisinen er skrevet ut i
- utruste sykehusene til å håndtere kriser, i tillegg til å opprettholde normal drift

Pårørende som ressurs

Fremover vil helsepersonell være en knapp ressurs. Derfor må vi finne gode løsninger, slik at pårørende har mulighet til å kombinere omsorg med yrkesaktivitet. Barn skal ikke ha omsorgsansvar for familiemedlemmer eller andre. Pårørendemedvirkningen må styrkes.

Pårørende til syke og eldre yter nesten like mange årsverk som våre helseansatte gjør, den største pårørendegruppen er mellom 40-70 år. Det understreker at denne omsorgen er kritisk viktig å ivareta, uten at de pårørende straffes økonomisk.

I tillegg til å legge til rette for at pårørende skal være en ressurs er det stort behov for at pårørende har tilbud om samtaler, omsorg og veiledning.

Partiet Sentrum vil:

- legge til rette for mer fleksible omsorgsdager og pensjonsgivende pleiepengeordning for pårørende
- styrke retten til velferdspermisjon og andre fleksible ordninger
- utvide retten til permisjon «for å gi nødvendig omsorg til foreldre, ektefelle, samboer eller registrert partner» fra 10 til 20 dager lønnet permisjon
- utrede en tidskonto
- sikre foreldrene rett på videreføring av pleiepengene tre måneder etter barns død

Tannhelse

Tannhelse har stor betydning for folkehelsen. Tannlegers kompetanse i helsefremmende og forebyggende arbeid må utnyttes på en bedre måte for å utjevne de sosiale forskjellene i

oral helse. Orale sykdommer må inkluderes i alle strategier og planer vedrørende ikke-smittsomme sykdommer på nasjonalt nivå. Tannhelsetjenesten må inkluderes når tiltak for å fremme gode kostholdsvaner i befolkningen utarbeides, og tjenesten må være toneangivende i arbeidet med å redusere befolkningens sukkerforbruk.

Folketrygdens stønadsordning må styrkes og utvides, slik at sosial ulikhet i oral helse kan utjevnes og hele befolkningen sikres tilgang til nødvendige tannhelsetjenester. Retten til trygdestønad må følge pasienten og ikke bortfalle som følge av at pasienten har rettigheter etter annet lovverk.

I flere fylker er det veldig lange ventelister ved det tilrettelagte tannhelsetilbudet til tortur- og overgrepsutsatte og personer med sterk angst for tannbehandling (TOO). Dette er en meget sårbar pasientgruppe. Denne pasientgruppen må ivaretas på en bedre måte.

Partiet Sentrum vil:

- videreføre tannhelsetjenesten slik den er organisert i dag
- ha en reform av finansieringen av tannhelsetjenesten, med mål om at ingen skal betale mer for nødvendige tannhelsetjenester enn de i dag gjør for andre nødvendige helsetjenester.
- bidra til å redusere kosmetisk press blant barn og unge gjennom en kunnskapsbasert tannhelsetjeneste
- forankre odontologisk spesialistutdanning på universitetene i brede tverrfaglige, akademiske miljøer
- øke kapasiteten for behandling av TOO-pasienter

Bioteknologi

Bioteknologi skaper nye etiske problemstillinger. Lovverket må ivareta de gode mulighetene som ligger innenfor dette feltet, men også sette klare grenser for hva som er etisk, medisinsk og ressursmessig forsvarlig. Det bør føres en restriktiv politikk innen genteknologi, med fokus på diagnostikk og behandling av alvorlige sykdommer. I saker om bioteknologi som omhandler barn, skal barnets beste komme først. Det er en menneskerett å få kjennskap til sitt biologiske opphav. Rammen for assistert befruktning bør som hovedregel følge opp dette.

Overordnede prioriteringskriterier i helsetjenesten må forsterkes med verktøy som kan hjelpe helsepersonell å gjøre gode prioriteringer i praksis. Lovverk, kliniske og etiske retningslinjer må støtte helsepersonell i de krevende prioriteringsbeslutningene de står overfor.

Partiet Sentrum vil:

- sikre at de helsefaglige utdanningene tilbyr systematisk etisk refleksjon
- stoppe forskning på befruktete egg
- streng regulering av genetisk testing av barn utenfor helsetjenesten
- regulere markedet for genetisk selvtesting ved lov for å ivareta personvern og retten til egne helsedata
- at surrogati normalt ikke skal tillates i Norge. Unntak kan gjøres for altruistiske tilfeller

Aktiv dødshjelp

Aktiv dødshjelp er et tema som stadig aktualiseres, og flere vestlige land har innført ordninger for dette. Erfaringer derfra viser at det kan være en umulighet å legalisere dødshjelp på en entydig, rettferdig og forsvarlig måte. Aktiv dødshjelp bryter ikke med menneskerettighetene, men kan i mange sammenhenger bryte med de felles verdier vi har i vårt samfunn.

1 **Partiet Sentrum vil:**

- 2 • ikke tillate aktiv dødshjelp i Norge
- 3 • sikre at helsetjenesten har et palliativt tilbud og gode omsorgstjenester for de som
- 4 trenger det
- 5

3. Vår grønne vekst- og utviklingsstrategi

3.1 Ren og fornybar energi

Partiet Sentrum ønsker at Norge skal føre en offensiv klima- og miljøpolitikk og en nyskapende, grønn energipolitikk. Europa bruker i dag mye kull, olje og gass. Dette må erstattes med fornybar energi. I dag eksporterer Norge enorme mengder energi i form av olje og gass til Europa. Vi må sette punktum for fossilalderen, og satse massivt på fornybar energi.

Vi bør utnytte våre naturgitte muligheter til kraftproduksjon både ved å levere fornybar kraft til Europa og ved å videreutvikle kraftkrevende industri. Landbasert vindkraft, havvind og bølgekraft kan sammen med ny og oppgradert vannkraft bli en viktig eksportvare for Norge. Det må skje uten inngrep i urørt natur, eller rørlegging av vernede vassdrag, og det krever videreutvikling av teknologi som løser utfordringer med vindindustrien.

Norsk vannkraft er en svært fleksibel kraftproduksjon, der kraftproduksjonen kan reguleres i tråd med behovet i markedet. I resten av Europa er de fortsatt avhengige av kull-, atom- og gasskraft som balansekraft. Norsk vindkraft har et annet produksjonsmønster enn vindkraft i resten av Europa. Gjennom kraftutveksling vil derfor både norsk vann- og vindkraft være verdifull fornybar balansekraft. Om det fornybare energisystemet ikke utnyttes best mulig, vil vi risikere unødvendige kraftutbygginger i flere land i mangel på balansekraft. Dette vil være svært negativt for det globale naturvernet.

Partiet Sentrum vil:

- at Norge skal arbeide for stans i all oljeleting og en rettferdig omstilling fra fossil til fornybar energi med minst mulig tap av natur
- sikre Norge og Europa ren, rimelig og sikker energi ved å ta en fremtredende rolle som fornybar energi-nasjon
- etablere et grønt statlig innenlands investeringsfond, tilsvarende 1% av oljefondet, for å sikre Norges konkurransekraft innenfor grønn industri⁶

Styrt avvikling av olje og gass

Vi må sette punktum for fossilalderen. Norge har tjent mye på olje og gass, og har både økonomi, teknologimiljøer og arbeidskraft til å kunne lede an i overgangen til fornybar energi.

Vi må få fortgang i omstillingen for å kutte klimagassutslipp, verne om naturen og forhindre at tusenvis blir stående uten arbeid i fremtiden. Derfor må det planlegges for en styrt og gradvis avvikling av olje- og gassvirksomhet på norsk sokkel gjennom en femten års periode. Det må settes en sluttdato. Dette må skje innenfor de juridiske forpliktelsene Norge har og med forutsigbarhet for aktørene i næringen. Fortsatt bruk og produksjon av fossilt brensel, herunder olje og gass, skader klimaet på kloden og må derfor avsluttes. Første steg ut av oljealderen er å slutte å tildele nye letetekonsesjoner og utvikle leterefusjonsordningen.

⁶ Se mer info om statlig investeringsfond i kap. 3.4 *Grønn konkurransekraft* s. 78.

Norge bør umiddelbart opprette en egen oljeutfasing-kommisjon etter modell fra Tyskland. Kommisjonens mandat skal være å sikre en god overgang til grønne næringer og arbeidsplasser og forberede utfasingen av den norske petroleumsindustrien. På den måten kan vi ta vare på viktig kompetanse og legge til rette for at den blir brukt til det grønne skiftet, samt unngå at ansatte blir arbeidsledige og gradvis fase ut petroleumsnæringen. Fortsatt utvinning og eksport av fossilt brensel er ikke forenlig med målet om å unngå global oppvarming.

Partiet Sentrum vil:

- opprette en oljeutfasings- kommisjon etter modell fra Tyskland som skal sikre en god overgang til grønne, lønnsomme og klimavennlige næringer. Kommisjonen skal bidra til en styrt og planlagt avvikling gjennom en periode på femten år
- stanse all tildeling av nye letekonsesjoner på norsk sokkel
- sikre at ingen nye områder skal åpnes for oljevirksomhet
- utrede mulighetene for å trekke tilbake letetillatelse som allerede er gitt
- utvikle ordningen med tildeling i forhåndsdefinerte områder (TFO) og de nummererte utlysningsrundene
- utvikle leterefusjonsordningen for petroleumssektoren, og i stedet etablere en lignende ordning rettet mot fornybare energikilder. Ordningen skal bidra til å avlaste private investorer for risiko, gi økt likviditet og investeringsvilje
- fjerne alle skattefordeler og gunstige ordninger i petroleumsnæringa
- innføre en omstillingsavgift per produserte oljeenhet. Inntekten øremerkes tiltak for å stimulere utvikling av ny grønn verdiskapning
- gi klimavern til Barentshavet Nord og flytte iskantsonen sørover i tråd med miljøfaglige råd
- ikke tillate utbygging av ny gassrørledning gjennom Lofoten, Vesterålen og Senja, og endre mandatet til Gassco til å bli en forvalter av det allerede eksisterende transportsystemet for gass i Norge
- definere SVO-er (Særlig sårbare og verdifulle områder) som petroleumsfrie områder, hvor det ikke er tillatt med ny petroleumsvirksomhet
- ikke elektrifisere petroleumsvirksomheten på sokkelen med landstrøm, men pålegge utslippskutt gjennom energieffektiviserende tiltak, havvind eller redusert utvinning. Restutslipp i sektoren bør håndteres gjennom utfasing og bruk av kvotesystemet
- at Norge skal føre klimaregnskap over hva eksport av olje og gass fra norsk sokkel fører til av utslipp og naturtap utenfor Norges grenser
- at Norge søker om å bli et fullverdig medlem av Beyond Oil and Gas Alliance (BOGA), og arbeider gjennom internasjonalt diplomati for at flere andre land med petroleumsutvinning innfører en olje- og gasspolitikk i tråd med 1,5-gradersmålet

Vindkraft på land

Vindkraft på land har potensiale for å levere mer fornybar kraft, men vi kan ikke løse klimakrisen ved å ødelegge naturen. Nye vindkraftprosjekt må derfor unngå sårbar natur og inngrepsfrie områder. Det er avgjørende at en løser utfordringer knyttet til utslipp og resirkulering eller gjenbruk av materialer. Innenfor slike begrensninger har Norge, som et land med mye vind, forutsetninger for å øke produksjonen av fornybar energi også fra vindkraft.

1 Fremtidig utbygging skal ikke komme i konflikt med reindrift og urfolks rettigheter, Fosen-
2 utbyggingen er et eksempel på vindkraftutbygging i strid med menneskerettighetene. Lokal
3 medbestemmelsesrett er en viktig forutsetning for videre utbygging.

4 **Partiet Sentrum vil:**

- 5 • at framtidig vindkraftutbygging i større grad må ta hensyn til sårbar natur og
6 inngrepsfrie områder, urfolks rettigheter, utrydningstruede arter og nødvendigheten
7 av realistiske, fullstendige planer for restituerende av områdene etter
8 konsesjonsperiodens utløp
- 9 • at vindkraftutbygging reguleres av staten, men med sterk lokal medbestemmelsesrett
- 10 • at vindkraft fortrinnsvis etableres nært eksisterende infrastruktur, eksempelvis langs
11 eksisterende veier eller kraftlinjer
- 12 • forbedre konsesjonsprosessene slik at det som blir realisert er i tråd med det som ble
13 søkt om

14 **Havvind**

15 Potensialet i vindkraftverk til havs er stort, både bunnfast og flytende. Havvind kan bidra til at
16 vi vil klare å møte etterspørselen etter ny fornybar energi. Vi er avhengig av at dette
17 potensialet utnyttes i årene fremover. Partiet Sentrum ønsker en massiv satsing på vindkraft
18 til havs slik at Norge kan få et nytt og grønt industrieventyr. Målet må være minst 60 GW
19 havvind på norsk sokkel innen 2040. Det er viktig at ikke de samme feilene gjentas ved en
20 satsing på havvind som Norge har gjort ved flere utbygginger av vindkraft på land.

21 Havvind er en av flere fornybare energikilder som kreves om vi skal nå visjonen om
22 nullutslipp. Det bør utvikles nye insentiver som kan gjøre mer privat kapital tilgjengelig for å
23 realisere større investeringer, og det bør etableres et statlig grønt investeringsfond som kan
24 delta i realisering av vindkraft til havs.

25 **Partiet Sentrum vil:**

- 26 • ha en storstilt satsning på vindkraft til havs, med mål om minst 60 GW havvind på
27 norsk sokkel innen 2040
- 28 • sikre statlig finansiering som stimulerer utbygging av havvind
- 29 • sikre statlig investering i kabler for overføring av kraft fra havvind
- 30 • at havvind må utvikles innenfor et konsesjonssystem som ikke kommer i konflikt med
31 fiskerinæringen, dyreliv eller viktige verneinteresser

32 **Vannkraft**

33 Vannkraft er i dag Norges viktigste og største fornybare energikilde. Oppgradering og
34 modernisering av eksisterende vannkraftverk er noe av det enkleste vi kan gjøre for raskt å
35 øke produksjonen av fornybar energi uten nye store naturinngrep eller naturødeleggelser.
36 Det er også rom for å realisere flere småkraftverk uten store naturinngrep.

37 Vannkraften er fornybar, men har i tillegg en verdifull egenskap gjennom mulighet for å
38 regulere produksjonen. Mens vindkraft må produseres når det blåser, kan vannkraft samles i
39 vannmagasinene, og produksjonen reguleres over perioder og gjennom døgnet. Det gir

1 vannkraften en ekstraverdi, som balansekraft til vindkraft, andre energikilder og
2 forbruksvariasjoner.

3 Oppgradering av eksisterende vannkraftverk er ikke nok i seg selv til å møte det
4 energibehovet som vi står foran, men vil være et viktig bidrag i samspill med satsing på
5 andre fornybare energikilder.

6 **Partiet Sentrum vil:**

- 7 • stimulere til oppgradering av eksisterende vannkraftverk og strømmnett. Oppgradering
8 av vannkraftverk må forutsette at det ikke blir gjort nye store naturinngrep
- 9 • endre skatteregimet for vannkraft slik at det blir mer lønnsomt å foreta investeringer
10 og oppgraderinger i eksisterende vannkraftverk
- 11 • si nei til vannkraftutbygging i vernede vassdrag
- 12 • legge til rette for fornybar kraftutveksling med Europa

13 Solenergi

14 Solceller og solfangere er stadig mer aktuelle produksjonsverktøy for fornybar energi. Også i
15 Norge bør vi utnytte denne kilden effektivt. Vi har svært store areal som kan brukes til dette
16 uten at det belaster naturen vår. Mye av strømmen som blir produsert vil bli brukt lokalt. Det
17 gjør at behovet for økt overføringskapasitet blir mindre enn ved annen kraftutbygging. Med
18 nye elbiler som lader og lagrer strøm vil en og kunne fordele forbruket lokalt over tid i større
19 grad enn før. Tak og veggflater på eksisterende bygninger gir store areal som bør utnyttes.
20 Infrastruktur til transport av kraft som ikke blir brukt lokalt i bygget er da og alt på plass.

21 **Partiet Sentrum vil:**

- 22 • stimulere til utbygging av solenergi andre steder enn i naturen vår, for eksempel på
23 tak og veggflater på eksisterende bygninger
- 24 • arbeide for gode økonomiske rammer som momsfritak og gunstige offentlige
25 lånemuligheter
- 26 • videreutvikle og styrke Enova programmer for å fremme solenergi
- 27 • Tillate plusskunder å selge overskuddsstrøm selv om produksjonen overstiger 100
28 KW

29 Andre fornybare energikilder, energiøkonomisering og smart energibruk

30 Vi må bygge ut fornybar energi som gir mest mulig energi til lavest mulig skade på naturen.
31 Derfor er det viktig å satse på å utforske potensialet innen energikilder som jord- og
32 sjøvarme og andre fornybare energikilder. Det vil også være viktig for effektiv
33 energiforsyning og begrensning av totale naturinngrep at det utvikles solkraft på bygg, og
34 man må bruke Enova-støtte og regulatoriske grep for å oppnå dette. Her det ligger et stort
35 potensial for Norge, som Partiet Sentrum ønsker å få utnyttet.

36 Norge har potensial for å frigjøre mye elektrisk kraft gjennom mer effektiv energiutnyttelse.
37 Nye bygg med null eller negativt energiforbruk, etterisolering av gamle bygg, bruk av
38 vannbåren varme, geovarme og varmepumper til kjøle- og varmeformål er noen eksempler.
39 Strømmettet i Norge har kapasitetsutfordringer dels med tanke på kraftproduksjon, men først
40 og fremst med tanke på kraftoverføring på de tidspunktene forbruket er høyest. Vi må utvikle

treffsikre ordninger som kan stimulere til å både redusere og spre energiforbruket. Om vi klarer å ta ned forbrukstoppene kan det gjøre store kostnadskrevende investeringer i overføringsnettet overflødig.

Partiet Sentrum vil:

- styrke de økonomiske insentivene for energiøkonomisering, blant annet gjennom økte bevilgninger over statsbudsjettet til ENOVA
- innføre nye virkemidler for energieffektivisering med både minstekrav og støtteordninger som reduserer energibehovet i bygg og frigir minst 10 TWh til andre formål innen 2030
- sikre at byggeforskriften ivaretar en god energiutnyttelse
- sikre et robust distribusjonsnett av elektrisk kraft ("grid") for fleksibel distribusjon av overskuddskraft mellom landsdelene og med
- prioritere knappe kraftressurser til formål som faser ut fossil energi og skaper nye, grønne arbeidsplasser som erstatning for petroleumssektoren. Kraft fra land bør ikke brukes til petroleumsvirksomhet Europa
- satse stort på å utnytte biogass som en ressurs. Øvrige knappe bioressurser prioriteres til annet enn energiformål
- øke rammene for Enova og Innovasjon Norge for å fremme nye klimavennlige løsninger

Kjernerkraft

FNs klimapanel foreslår at bruken av kjernerkraft bør økes og at denne energiformen kan erstatte den fossile baselasten (elektrisitet produsert med olje, gass, kull) mange steder i verden. Det har skjedd mye innen utvikling av kjernerkraft de siste tiårene. Det er forsket på nye reaktorer og prosesser som er sikrere og andre råstoffer som gir mindre radioaktivt avfall og som ikke er egnet til våpenproduksjon. Thorium er et slikt råstoff det er store forekomster av i Norge. Sett i lys av stadig befolkningsvekst og energibehov, og at fossile energikilder også har sine uheldige miljøfotavtrykk, er det fornuftig å utrede mulighetene og risikoen knyttet til utvinning av thorium for kjernerkraftverk og energiproduksjon i Norge. Det er ikke aktuelt å etablere kjernerkraft med dagens teknologi basert på uran i Norge.

Partiet Sentrum vil:

- utrede muligheten for utvinning av thorium for moderne 4. generasjon kjernerkraftverk, med vekt på sikkerhet, beredskap og lagring

3.2 Klimakutt og miljø

Partiet Sentrum mener at det viktigste målet er et klimanøytralt samfunn før 2050, og det krever en omstilling av hele samfunnet. Vi mener at målet om 55% kutt i norske utslipp innen 2030 må innebære kutt i Norge. Vår innsats utenfor landets grenser, inkludert kjøp av kvoter, må komme i tillegg. Vi støtter bruken av kostnadseffektive tiltak som bidrar til kutt i utslipp av klimagasser og konsekvent gjennomføring på tvers av sektorer.

Innenfor kvotepliktig sektor er petroleumsindustrien den største utslippskilden. For å innfri både Norges forpliktelser og oppfylle Parisavtalen må mesteparten av gass-, olje- og kullreservene i verden ikke utvinnes. I kvotepliktig sektor er hovedvirkemiddelet tildeling av kvoter, og derfor må kvotene justeres i tråd med utslippsmålet for 2030. Ikke-kvotepliktig sektor omfatter transport, jordbruk, oppvarming, avfall og andre kilder.

Det er avgjørende at vi kutter utslipp i alle sektorer, derfor mener Partiet Sentrum at det trengs et klimaregnskap med klare mål om utslippskutt hvert år for hver sektor. For å oppnå målene våre må det gjennomføres en storsatsning på lav- og nullutslippsløsninger, som for eksempel karbonfangst- og lagring.

Partiet Sentrum vil:

- redusere klimagassutslippene i Norge med minst 55% innen 2030, sammenlignet med 1990-nivå. Kuttene må tas nasjonalt
- sette sektorvise ambisiøse, og realistiske, mål for reduksjon av klimagassutslipp etter Parisavtalen
- ha en gradvis økning i CO₂-avgiften fra dagens nivå på 882 til 2000 kr per tonn CO₂ i 2030
- satse på karbonfangst og -lagring (CCS)

Naturlig karbonlagring

Naturens karbonlagre binder opp tre ganger med karbon enn vi har i atmosfæren. Å ta vare på og styrke naturens evne til å lagre og binde karbon er en viktig del av klimapolitikken. Ødeleggelse av natur fører til utslipp av klimagasser. Intensive jordbruksmetoder fører til redusert binding av karbon i jorda. Landbrukspolitikken må stimulere driftsformer som bidrar til økt karbonlagring gjennom mer organisk materiale i jorda. Det vil samtidig styrke de biologiske mangfoldet og jordas evne til å tåle både flom og tørke.

Partiet Sentrum vil:

- at Norge setter mål for lagring av karbon i natur og økosystemer
- innføre økonomiske incentivordninger der aktive tiltak for binding av karbon som biokull, eller driftsmetoder som øker karbonbindingen, premieres.
- sikre et sterkt vern om myrområder for å opprettholde den naturlige karbonlagringen og ta vare på det biologiske mangfoldet
- føre en skogpolitikk som, uten å gå ut over det biologiske mangfoldet eller norsk kapasitet for matproduksjon, bidrar til økt karbonbinding, der en vektlegger karbonbindingen i jordsmonnet, i skogen og i produktene fra skogen
- stimulere til landbruksdrift som øker karbonbindingen i jord- og skogbruk

Miljøgifter, forurensing og avfall

Miljøgifter er kjemikalier som er vanskelige å bryte ned og samler seg opp i næringskjeden. De er skadelige for helse og miljøet, og spres gjennom luft- og havstrømmer. Selv om vi ikke vet alt om langtidsvirkningene, viser forskning at noen kan forstyrre hormonsystemet, forårsake alvorlige sykdommer og til og med død. Mange land, inkludert Norge, har redusert utslippene ved å forby visse miljøgifter, men nye stoffer oppdages stadig. Mer forskning og strenge regler er avgjørende. Forsøpling, spesielt plast, truer arter og økosystemer. Partiet

Sentrum mener at det innføres strengere krav til avfallshåndtering, både blant forbrukere, industrien og land- og havbruksnæringen. Dårlig luftkvalitet i byområder og forurensning fra svevestøv påvirker spesielt sårbare grupper, mens støy- og lysforurensning utfordrer både mennesker og dyr.

Partiet Sentrum vil:

- at bruken og utslippene av miljøgifter på den norske prioritetslisten skal stanses.
- innføre sterke restriksjoner og når nødvendig også forbud mot bruk av miljøgifter i naturen, som for eksempel vaskemidler og bly i haglpatroner
- innføre en merkeordning for miljøgifter i importerte produkter
- jobbe for strenge internasjonale lover for bruk og utslipp av miljøgifter
- at Miljødirektoratet og andre instanser får offentlige midler til forskning på miljøgifter og undersøkelser av deres forekomster i miljøet
- at frivillige organisasjoner får støtte til å rydde strender og andre områder for forsøpling
- innføre en statlig tilskuddsordning for å gradvis erstatte gummigranulater ved eksisterende anlegg med biologisk nedbrytbare alternativer
- innføre panteordning for el-artikler
- stille strengere krav til kommunene om å følge opp forsøplingssaker og andre miljøskadelige aktiviteter, med bistand fra Miljødirektoratet og Statens naturoppsyn
- ta støyforurensning på alvor i samfunnsplanleggingen og begrense støy som skader livskvalitet, helse og dyreliv
- at alle kommuner må innføre lysplaner som en del av kommuneplanarbeidet
- at lysforurensning skal inngå i forurensningsloven på samme måte som annen type forurensning
- forby utelys tilknyttet tomme fritidsboliger

Klimabelønning og klimafinansiering

Partiet Sentrum vil innføre en nasjonal klimabelønningsordning. Klimabelønning (KAF), kan være et kraftig verktøy i norsk klimapolitikk. Prinsippet er enkelt og rettferdig: forurenser betaler. Karbonutslippet skattlegges, men pengene går ikke inn i statskassen. I stedet fordeles summen likt på alle innbyggere og tilbakebetales til befolkningen.

Norge er en stor eksportør av olje og gass, og bruken av disse bidrar til klimautslipp globalt, noe som ikke er inkludert i Norges klimaregnskap. En omstillingsavgift på eksport av olje og gass kan øremerkes for finansiering av klimatiltak og investeringer.

Partiet Sentrum vil:

- innføre nasjonal klimabelønningsordning (KAF)
- innføre en omstillingsavgift på eksport av olje og gass øremerket klimatiltak og klimafinansiering

Internasjonalt bærekraftig samarbeid

Klimaet er definert som en trussel mot menneskeheten, og må løses i fellesskap. Partiet Sentrum vil følge internasjonale konvensjoner og traktater innen klima og miljø og arbeide

aktivt for å etterleve anerkjente prinsipper for internasjonal klima- og miljørett. Eksempler på slike prinsipper er føre-var prinsippet, forurensar betaler-prinsippet og prinsippet for felles, men differensiert, ansvar og kapasitet. Det er viktig å se klimaendringene som et etisk problem, hvor det største ansvar for reduksjon av klimagasser må ligge hos stater med de historisk største utslippene og de største økonomiske ressursene.

Klimaendringene og tap av natur truer global sikkerhet og økonomisk stabilitet. Norge må øke satsingen på klima- og naturdiplomati og fremme gode miljøvennlige løsninger. Norge har økonomisk styrke og ikke minst et samfunn preget av tillit, likhet og høyt kunnskapsnivå. Dette er det beste utgangspunktet for å ta på seg ledertrøya og vise at en sosialt rettferdig omstilling i et tempo som er i tråd med Parisavtalen er mulig.

Partiet Sentrum vil:

- sette arbeidet for en grønn, bærekraftig og rettferdig global omstilling som en hovedprioritet i norsk utenrikspolitikk
- klimajustere oljefondets investeringer i tråd med Parisavtalens mål om å begrense den globale oppvarmingen til 1,5 grader
- opprette en internasjonal miljørettsdomstol
- arbeide for at forurensar betaler-prinsippet må bli anvendt i internasjonal miljørett
- øke støtten til Green Climate Fund og Loss and Damage Fund
- videreføre og styrke arbeidet med den norske regnskogsatsingen
- at Norge skal bidra til grønn omstilling og utslippsfrie samfunn i utviklingsland ved å øke klimafinansiering og klimatilpasningstiltak, inkludert støtte og kompetanseoverføring til robuste bygninger, fornybar energi og teknologiutvikling.
- sikre at avtaler mellom Norge og andre land skal være i tråd med målene i internasjonale avtaler om natur og klima
- at Norge skal bidra til at land både beskytter og restaurerer natur, og samtidig forvalter sine naturressurser på en miljømessig bærekraftig måte
- at Norge øker bevilgningen til bistandsprogrammet *Hav for utvikling* med 365 millioner kroner, til en total bevilgning til programmet på 500 mill. kroner i året
- at Norge skal styrke arbeidet mot miljøkriminalitet, spesielt handel med truede arter.
- gjøre EUs krav om åpenhet om risikovurdering (Sustainability Related disclosures) og miljøklassifisering (taxonomy) gjeldende for oljefondet
- innføre forbruksbasert klimaregnskap og mål og virkemidler for å redusere Norges importerte utslipp
- at norske bedrifter ikke skal utnytte naturressurser i land hvor folket ikke selv bestemmer over disse, og at man må ta hensyn til urbefolkningers råderett over egne tradisjonelle tilholdssteder og ressurser
- utvikle FNs miljøprogram til en verdensorganisasjon for natur og miljø, med sanksjonsmuligheter
- hensyn til miljø- og bærekraft må være overordnet i all internasjonal handel

Klimaforskning

Utdanning, forskning og innovasjon er nøkkelen til en trygg og effektiv omstilling til en bærekraftig fremtid. Vi må styrke utdannings- og forskningsinstitusjonenes strategiske

1 satsing på bærekraft, og sikre deres frihet til å drive med grunnforskning og anvendt
2 forskning.

3 Vi må gjøre risikokapital tilgjengelig for å kommersialisere ny kunnskap. Samarbeidet
4 mellom offentlig sektor, næringsliv og academia må være åpent, utstrakt og effektivt.

5 Globale utfordringer som mat- og vannmangel, sykdomsspredning, økende
6 flyktningstrømmer vil øke i omfang som følge av klimaendringene og påvirke samfunnet
7 nasjonalt og internasjonalt. Lokalt vil klimaendringer påvirke vilkårene for naturbaserte
8 næringer, transportsektoren og arealplanleggingen. Klimaforskning bidrar til å redusere
9 usikkerheten rundt framtidens klimautvikling.

10 **Partiet Sentrum vil:**

- 11 • stimulere til økt forskning på tilpasning til klimaendringer innen det offentlige og det
12 private
- 13 • stanse all offentlig finansiering av petroleumsforskning der målet er økt utvinning og
14 aktivitet
- 15 • etablere et langsiktig forskningsprogram rettet mot virkemidler og tiltak for
16 utslippsreduksjoner
- 17 • øke tildelingene til forskningsprosjekter der målet er grønn omstilling og bærekraft.
- 18 • sikre at universitetene og høyskolene styrker klimarelevant utdanning, rekruttering og
19 forskning gjennom prioritering av egne midler
- 20 • styrke faglig koordinering og evaluering av norsk klimaforskning gjennom å gi
21 Forskningsrådet et tydeligere ansvar
- 22 • bidra til overføring og oppbygging av forskningskompetanse innen klima i fattige land

23 **3.3 Natur og biologisk mangfold**

24 Mennesket er totalt avhengig av naturen, det biologiske mangfoldet og fungerende
25 økosystemer. Hver art har en verdi i seg selv, uavhengig av hvorvidt vi har direkte nytte av
26 den. I tillegg kan en tilsynelatende betydningsløs art vise seg å være en vital del av
27 næringskjeden – og dermed viktig for arter som er eller kan bli en viktig ressurs for oss.

28 Rent vann, ren luft, pollinering, naturlig skadedyrkontroll, kompostering og nedbryting,
29 vegetasjon og jord som binder karbon og hindrer erosjon og flom er eksempler på tjenester
30 naturen bidrar med, såkalte økosystemtjenester. En forutsetning for at disse tjenestene skal
31 fungere er at vi tar vare på naturområder og det biologiske mangfoldet som finnes der.

32 Partiet Sentrum tar den globale naturkrisen på alvor, redusere vårt økologiske fotavtrykk og
33 prioritere tiltak for å bevare naturen i Norge.

34 50% av de utrydningstruede artene i Norge lever i skog. Det er særlig gammelskogen og
35 dødt trevirke som bidrar til artsmangfoldet i skogen. Minst 10% av skogen, fortrinnsvis skog
36 som oppfyller kriteriene for representative biotoper og artsmangfold, må vernes innen 2025.
37 Kommuner og grunneiere må sikres kompensasjon. Å restaurere og bygge opp natur er et
38 godt klimatiltak.

1 Partiet Sentrum vil:

- 2 • gjøre Norge arealnøytralt, ved å innføre budsjett og regnskap over forskjellige
- 3 naturtyper og arealbruk
- 4 • innføre krav om at villmarkskapitalen ikke kan reduseres. Nedbygging av villmark
- 5 må medføre restaurering av samme mengde villmark av tilsvarende type et annet
- 6 sted i samme eller nærliggende kommune
- 7 • etablere en nasjonal plan for restaurering av natur, i tråd med Norges internasjonale
- 8 forpliktelser. Utvikle nasjonale restaureringsplaner for samtlige hovedtyper av natur,
- 9 opprette et restaureringsfond, og opprette gode tilskuddsordninger for skogbruk og
- 10 jordbruk
- 11 • endre kommunenes inntektssystem slik at det gis incentiver til å ta vare på
- 12 naturmangfold, redusere arealbruk, og redusere klimagassutslipp
- 13 • begrense utbyggingen av nye hyttefelt som går ut over inngrepsfrie naturområder og
- 14 beiteområder for husdyr
- 15 • utvide arealet som har nasjonalparkstatus med 20% neste stortingsperiode
- 16 • skape gode ordninger for å verne og videreføre kulturlandskap som slåttemarker,
- 17 kystlynghei og eng for å opprettholde et levedyktig arts mangfold
- 18 • utarbeide en plan for å fase ut miljøskadelige subsidier, samt unngå å innføre nye
- 19 subsidier som kan være til skade for miljøet
- 20 • sikre sterkere vern av naturen og arts mangfoldet i lovverket, om nødvendig også i
- 21 grunnloven. Oppskalere arbeidet med å legge til nye utvalgte arter og naturtyper, for
- 22 å sikre at en større del av mangfoldet ivaretas.
- 23 • bekjempe fremmede arter i norsk natur
- 24 • intensivere arbeidet med å kartlegge all natur i Norge og fullføre et nasjonalt
- 25 økologisk grunnkart innen 2030
- 26 • sikre levedyktige bestander av ville dyrearter som hører hjemme i Norge, samt legge
- 27 til rette for at disse kan leve uten å komme i konflikt med menneskenes og
- 28 husdyrenes trygghet og livskvalitet
- 29 • bygge flere viltoverganger ved vei og jernbane, og skifte ut gjerder som er skadelige
- 30 for dyrene (f.eks. piggråd)
- 31 • verne minst 10% av produktiv norsk skog, og arbeide for at vi står bedre rustet til å
- 32 begrense skadeomfanget av skogbrann
- 33 • strengere regulering av motorisert ferdsel i utmark, regulering av vannscooter utenfor
- 34 særlig angitte områder

35 Vern om livet i havet

36 Norge er en stor hav- og kystnasjon som forvalter enorme naturverdier langs hele kysten, i
37 Nordsjøen, Norskehavet og Barentshavet. Råderetten over disse områdene gir oss et stort
38 ansvar. Vi har vist at god forvaltning av enkelte fiskearter på lang sikt kan være både
39 bærekraftig og lønnsomt.

40 Livet i havet står overfor mange utfordringer - plastforurensning, klimaendringer og
41 havforsuring, samt overfiske og miljøpåvirkninger av fiske. Dette påvirker både havmiljøet og
42 grunnlaget for havnæringer. Havet er et spiskammers av dimensjoner, en effektiv fanger av
43 klimagasser og storprodusent av oksygen. Det rommer rike økosystemer med et fantastisk
44 arts mangfold. Vi mennesker er totalt avhengig av havet og har ikke råd til å ødelegge det.

For å sikre og verne om livet i havet er det et mål at vi verner 30% av havet mot oljeaktivitet, gruvedrift og fiske innen 2030. Beskyttelse av natur må skje gjennom helhetlige verneplaner som gjelder på tvers av ulike sektorer som har aktivitet langs kysten og på havet. Norge har verdens nest lengste kystlinje, vår forvaltning av økosystemene i våre og internasjonale farvann blir derfor lagt merke til.

Partiet Sentrum vil:

- ikke åpne opp for mineralutvinning på havbunnen i norske farvann, og at Norge jobber internasjonalt for å sikre minimum en tiårig utsettelse av all mineralutvinning på havbunn frem til konsekvenser for dyreliv og leveområder er fullt ut forstått
- si nei til deponering av gruveslam og annet problemavfall i marine områder
- at naturmangfoldloven om marint vern må gjelde for alle norske havområder, helt fra fjæresteinene og ut til og med hele norsk økonomisk sone (200 nautiske mil)
- at kun et helhetlig vern etter naturmangfoldloven er godt nok for områder som skal ha status som marine verneområder
- styrke naturmangfoldloven ved å gjøre vern av utvalgte naturtyper og prioriterte arter gjeldende for alle norske havområder
- at det ikke skal igangsettes ny aktivitet i områder definert som særlig verdifulle og sårbare (SVO) i forvaltningsplanene for norske havområder før disse er utredet med tanke på marin verneplan
- etablere flere fredningsområder for korallrev, ålegressenger og andre sårbare naturtyper som er gyte- og oppvekstområder for fisk og skalldyr
- arbeide for å få på plass en egen handlingsplan for sjøfugl
- sette inn tiltak som effektivt reduserer utslipp av nitrogen fra jordbruk og renseanlegg til elver og fjorder
- utvide panteordninger så fiskere og andre kan få betalt for å levere marint problemavfall på land. Sørge for mottaksanlegg langs hele kysten
- redusere spøkelsesfiske gjennom å innføre obligatoriske krav om rapportering for alle som taper fiskeutstyr i havet, innføre krav om teknologi som skal gjøre det mulig å gjenfinne utstyr som er tapt, samt skjerpe krav til merking av fiskebruk
- innføre krav om bruk av mer miljøvennlig bunnstoff på båter

Plast i havet

Forsøplingen av havet er et raskt voksende problem. Dersom produksjonen, forbruket og forsøplingen av plast fortsetter å øke vil det innen 2050 være mer plast i havet enn det er fisk. Vi trenger et internasjonalt samarbeid og forpliktende avtaler for å møte utfordringene.

For å unngå at plast havner i naturen og etterhvert i havet, er det nødvendig å utvikle pante- og returordninger basert på et helhetlig produsentansvar for alle som produserer og importerer plast. Et slikt system for retur- og pant må også omfatte problemavfall som båtvrak, gamle fiskebruk, forlatte oppdrettsanlegg og mye mer.

Fiskere og andre som finner, samler og bringer på land avfall de finner i eller ved havet må kompenseres, ikke straffes ved at de må betale for å levere avfallet. Norge er verdensledende på panteordninger og bør raskt utvikle panteordninger for marint problemavfall.

Partiet Sentrum vil:

- jobbe for å få på plass en juridisk bindende avtale mot plastforsøpling i FN
- jobbe for at Norge skal bli plastsmart gjennom å forsere arbeidet med å putte plasten inn i en ekte sirkulær økonomi
- arbeide for å innføre et helhetlig produsentansvar for alle som produserer eller importerer plast i Norge, inkludert importører og selgere av emballasje, fiskeri og oppdrettsutstyr
- ha en nasjonal plan for innsamling, sortering og materialgjenvinning av plastavfall
- styrke infrastruktur knyttet til avfallshåndtering i utviklingsland, for å hindre at søppel derfra ender opp i havet
- arbeide internasjonalt for å få innført panteordninger på brukte plastprodukter.

3.4 Grønn konkurransekraft

Partiet Sentrum vil lede an i en nyskapende, grønn næringspolitikk, inspirert av EUs "European Green Deal". Vi mener at Norge også trenger en grønn avtale og må velge ut klima- og miljøvennlige industriområder for å sikre nasjonal eierskapspolitikk som støtter grønn utvikling. Gjennom vår grønne vekst- og utviklingsstrategi ønsker vi å skape arbeidsplasser og sikre velferdsstatens fremtid gjennom investeringer og innovasjon for bærekraftig utvikling.

Vi ser kompetanse som vår viktigste ressurs og vil bygge fremtidens næringsliv på denne grunnsteinen. Med verdensledende næringer og kompetanse innen petroleum, ser vi potensial for å dra nytte av denne kunnskapen i det grønne skiftet. Særlig ser vi på marine næringer, maritime næringer, kraftproduksjon, kraftkrevende industri, ressurser fra skogen, og petroleumsindustriens kompetanse som sentrale for å utvikle ny verdiskapning.

Norge trenger nye eksportnæringer utenfor olje- og gassektoren. Politikken kan sette rammevilkår og mål, men næringslivet må etablere fremtidens virksomheter og arbeidsplasser. Utviklingen av nye, klimavennlige næringer bør skje i tett samarbeid med aktørene i næringen.

Fremtidens vinnere er bedrifter som leverer nullutslippsløsninger. For å fremme utviklingen av nye klimavennlige løsninger, ønsker Partiet Sentrum å øke rammene for Enova og Innovasjon Norge. Disse organisasjonene spiller en sentral rolle i å støtte forskning, utvikling og kommersialisering av miljøvennlige teknologier. Ved å øke deres ressurser, kan flere prosjekter realiseres, og det blir lettere for bedrifter å få tilgang til nødvendig støtte.

Et grønt innenlands investeringsfond

Partiet Sentrum ønsker å opprette et grønt innenlands investeringsfond, som tilføres 1% av Statens pensjonsfond utland. Fondet skal investere i virksomheter som bidrar til grønn omstilling.

Gjennom statens grønne investeringsfond kan vi sikre tilgang til risikovillig kapital for de som ønsker å realisere og kommersialisere ideer som kan bidra til det grønne skiftet. I og med at fondet investerer, er utgiftene å anse som «under streken», og ikke begrenset av handlingsregelen. Etterhvert som investeringene i petroleumssektoren forventes å avta, er det rom for vekst i grønne virksomheter uten at det skaper uønsket press i norsk økonomi.

1 **Partiet Sentrum vil:**

- 2 • opprette et statlig fond for grønne innenlandske investeringer med en
3 forvaltningskapital tilsvarende 1% av statens pensjonsfond utland. Dette utgjør om
4 lag mellom 150 og 200 mrd. kr.

5 **Skipsfart og maritim sektor**

6 FNs internasjonale sjøfartsorganisasjon har vedtatt at utslippene fra verdens skipsfart skal
7 halveres innen 2050, noe som betyr en reduksjon på 70 prosent per skip. Dette er en stor
8 utfordring og mulighet for verdens rederier. Veksten i markedet for nullutslippsløsninger vil
9 bli et industrieventyr.

10 Norge har forutsetninger for å være med å utvikle fremtidens skipsfart. Vi har kompetanse
11 og forutsetninger knyttet til elektrifisering, ammoniakk, hydrogen og bærekraftig biodrivstoff.
12 Nye skip må bygges med nullutslipp fra 2030 for å nå målet om nullutslipp i 2050.

13 **Partiet Sentrum vil:**

- 14 • sikre investeringsstøtte til bygging av skip med nullutslippsteknologi og infrastruktur
15 for slike skip i norsk skipsnæring
16 • tidfeste krav om nullutslipp i norske farvann for skipsfarten, og øke
17 finansieringsordninger for nullutslippsteknologi gjennom låneordninger og
18 toppfinansieringsordninger.
19 • at nye båter må bygges med nullutslipp fra 2030

20 **Klimanøytrale industrieventyr**

21 Norsk kraftkrevende industri har vært og er en viktig del av norsk landbasert eksport.
22 Prosessindustrien ønsker en rolle som en av næringene som skal erstatte inntektene fra olje
23 og gass i framtida, og ser mot nullutslipp i 2050. Norsk sokkel kan ha egenskaper for
24 karbonlagring som overstiger ikke bare Norges klimautslipp, men også utslippene fra
25 forbrenning av oljen og gassen vi eksporterer. Hvis vi kan lykkes med kommersialisering av
26 karbonfangst og lagring har det et stort potensial for verdiskapning, arbeidsplasser og
27 inntekter.

28 Norge har fortrinn innen verdikjeder for kritiske råmaterialer og materialer, produksjon og
29 resirkulering av batterier, klimanøytrale energibærere som hydrogen og ammoniakk,
30 teknologi innen karbonfangst og -lagring, etc. Vi må sikre rammevilkår og tilgang til egnede
31 arealer for nyetablering slik at Norge kan være ledende i utvikling og produksjon innen nye
32 fornybare kraftkrevende næringer. Samtidig må det ikke gå på bekostning av øvrig lokalt
33 kraftbehov.

34 **Partiet Sentrum vil:**

- 35 • utarbeide en nasjonal strategi for industriområder med internasjonale
36 konkurransefortrinn
37 • bedre rammevilkårene for etablering av ny, klimavennlig kraftkrevende virksomhet
38 • styrke offentlige finansieringsordninger som kan redusere risiko knyttet til etablering
39 av ny grønn virksomhet.
40 • sikre statlig medfinansiering og risikoavlastning i utviklingen av CCS-teknologi.

Bærekraftig reiseliv og turistnæring

Norge har vakker og uberørt natur som gir turister en unik opplevelse. Vi kan gi turister mulighet til å delta i naturopplevelser gjennom friluftslivsaktiviteter. Partiet Sentrum vil fremme en bærekraftig turistnæring som skaper arbeidsplasser og fremmer lokal kultur og lokale produkter. Et grønt reiseliv betyr økt verdiskaping og økt sysselsetting, og det er en mulighet for norske reiselivsbedrifter.

Partiet Sentrum vil:

- stille tydelige krav til turistnæringen om at den skal bidra til å realisere bærekraftsmålene
- bygge grønn konkurransekraft i norsk turistnæring
- utvikle konseptet nasjonale turistveier og nasjonale turiststier
- utvikle bedre digitale turportaler, planleggingsverktøy og informasjonstjenester på ulike språk for turisme og friluftsliv i Norge.
- fremme nullutslipp i fjordene våre. Stille krav om bruk av landstrøm for cruisetrafikken.
- gi kommunene mulighet for å innføre lokal turistskatt

Nye, grønne arbeidsplasser i byggesektoren

Byggesektoren står for 40% av energibruken i Norge, og endringer er nødvendige for å nå klimamålene. Moderne byggeteknikker må tas i bruk og videreutvikles.

Strengere krav vil gjøre det enklere for hele byggenæringen å levere på klima. Løsningene, kompetansen og markedet for klimasmarte bygg er allerede her. Statlige oppdragsgivere må gå foran og bidra til utvikling av miljøriktig bygging.

Partiet Sentrum vil:

- sette krav til reduksjon av klimagassutslipp i alle byggeprosjekter,
- øke bruken av tre som byggemateriale for å binde mer CO₂ i trevirket og redusere bruken av andre materialer med større klimaavtrykk, og at offentlige bestillere bruker sin innkjøpsmakt til å fremme gode klimavalg og grønn innovasjon.
- at ombruk og gjenvinning av materialer bør bli en større del av verdikjeden, og entreprenørenes miljøkompetanse blir et konkurransefortrinn, slik at innovasjon og omstilling prioriteres av aktørene i bransjen.

Grønne innkjøp

Grønne innkjøp gir en positiv påvirkning på klima, miljø og mennesker, og skaper grønn konkurransekraft. Grå innkjøp fokuserer kun på pris og kan føre til at man får leverandører som ikke vektlegger klima, miljø og menneskerettigheter. Ved å stille grønne innkjøpskrav bidrar vi til å ivareta miljøet, skape innovasjon og grønn konkurransekraft.

Partiet Sentrum vil:

- at det offentlige benytter sin innkjøpsrolle til å fremme nullutslippsløsninger for bygg, transport og anlegg
- at offentlig sektor som innkjøper bidrar til grønn konkurransekraft

- prioritere leverandører som utarbeide rutiner og tiltak for å ivareta miljømål og en gradvis økning i miljøprestasjonen
- at leverandøren skal tilbyr en høyere andel økologiske produkter på avtalen over tid
- prioritere leverandører som tilbyr produkter med lavt karbonavtrykk, og produserer på en bærekraftig måte

Sirkulærøkonomi

Bærekraftig forbruk og produksjon handler om å gjøre mer med mindre ressurser. I dag forbruker vi mye mer enn hva som er bærekraftig for kloden. I sirkulær økonomi er det fokus på en mer intensiv utnyttelse av ressurser fremfor å forbruke stadig mer.

En sirkulær økonomi innebærer å utnytte ressurser på en slik måte at de gir samfunnet høyest mulig verdi og nytte lengst mulig. Dette kan oppnås gjennom design for forlenget levetid, økt ombruk, reparasjon, oppgradering og materialgjenvinning i et kretsløp hvor færrest mulig ressurser går tapt.

Overgangen til en sirkulær forretningsmodell kan være både dyr og langvarig for en bedrift, men investeringene gir både økonomiske og materielle besparelser på sikt. Norge har ikke kommet like langt i omstillingen som andre sammenlignbare land, og det trengs politisk vilje og handlekraft for å få fart på omleggingen i landet vårt. Næringene trenger forutsigbare rammebetingelser og finansieringsmuligheter for å kunne gjøre nødvendige investeringer.

Manglende kunnskap og kompetanse om sirkulær økonomi er den viktigste barrieren på alle nivå i dag, både hos bedrifter, statlige aktører og hos politiske myndigheter. Det mangler kunnskap og erfaring på hvilke politiske tiltak og incentiver som kan hjelpe den sirkulære økonomien fremover.

Partiet Sentrum vil:

- fjerne moms på små reparasjoner, utleie og gjenbruk (brukthandel)
- utrede en miljøavgift på import av tekstiler. En miljøavgift vil bidra til å legge om forretningsmodellen til kleskjedene og redusere importen av klær
- sikre en norsk handlingsplan for sirkulær økonomi basert på Europakommisjonens handlingsplan for sirkulær økonomi
- implementere hensiktsmessig ikke-finansiell rapportering i tråd med EUs nye Green Deal
- legge til rette/ønske velkommen for løsninger for delingsøkonomi som samtidig ivaretar hensyn i arbeidsmiljøloven
- redusere matsvinn gjennom en matkastelov og bedre informasjon til forbruker
- ha en åpenhetslov som gjør det enklere for forbrukere å vite hvordan produktene er produsert
- stimulere utvikling av produkter med lengre levetid og produkter som kan repareres framfor å byttes ut, eksempelvis gjennom en merkeordning
- stimulere til utlånsordninger (BUA), byttedager, organiserte gjenbruksforretninger
- favorisere biobaserte produkter som er kortreist og inngår i en sirkulær økonomi, for eksempel gjennom økt bruk av tre i statlige bygg

Gründerskap

Det er viktig å tilrettelegge for at flere bedrifter klarer å vokse seg store og solide, og på den måten skape mange arbeidsplasser. For å oppnå dette, er det avgjørende med bedre tilgang på risikokapital, støtte og kompetanse. Risikokapital er en form for finansiering som investeres i selskaper med høy risiko og høy potensiell avkastning. Det kan være vanskelig for oppstartsbedrifter å få tilgang til risikokapital, og det er derfor viktig å ha ordninger som kan hjelpe dem med å skaffe finansiering. I tillegg til risikokapital, er det også viktig å ha tilgang til støtte, kompetanse og skattemessige incentiver.

Partiet Sentrum vil:

- satse mer på akseleratorprogram for vekstbedrifter
- styrke kapitaltilgang i tidlig fase av oppstart
- fremme og tilrettelegge for inkubatorer og klynger som er viktige pilarer og støtte i oppstartsfaser av bedrifter
- sikre at teknologigründere i Norge får god tilgang til skaleringskompetanse
- sikre skatteincentiver, spesielt innenfor oppstartsbedrifter som er grønne, bærekraftige og sirkulærøkonomiske
- gjøre det enklere og mindre byråkratisk for enkeltpersonforetak og SMB-bedrifter
- bedre de sosiale ordningene for selvstendig næringsdrivende

Klimarisiko og finansiering

Klimarisiko og finansiering er viktig for å sikre en bærekraftig fremtid. Norske myndigheter bør følge EUs regelverksarbeid innen miljø- og klimarapportering tett for å sikre god implementering av nye reguleringer. Bedriftene må rapportere om bærekraft på en relevant og konkret måte.

Partiet Sentrum vil:

- stimulere selskaper til å allerede nå starte prosessen med å tilpasse seg EUs klassifiseringssystem for bærekraftig aktivitet.
- at norske bedrifter tar i bruk Rammeverk for klimarisikohåndtering (TCFD-rammeverket) i sin selskapsrapportering (klimarisiko) i tråd med anbefalingen fra Finans Norge og Klimarisikoutvalget.

3.5 Økonomisk politikk

Den økonomiske politikken skal legge til rette for en bærekraftig utvikling, lønnsom verdiskapning og rettferdig fordeling. Dersom vi skal nå bærekraftsmålene må vi flytte fokus fra ensidig økonomisk vekst, til en utvikling der vi fordeler bedre og skaper verdier samtidig som vi forbruker mindre av verdens fornybare ressurser.

Handlingsregelen og Statens pensjonsfond utland

Handlingsregelen innebærer at alt overskudd fra petroleumsvirksomheten i Nordsjøen tilføres Statens pensjonsfond utland, og at det er satt et tak for hvor mye av avkastningen av fondet som kan overføres til bruk i statsbudsjettet. Handlingsregelen har bidratt til moderasjon i bruken av oljeinntektene og avkastningen fra fondet, den har lagt en demper

1 på politikeres mulighet til å øke statens samlede utgifter hver gang de finner et godt formål å
2 støtte, og den har medvirket til å unngå overoppheting av norsk økonomi.

3 Partiet Sentrum ønsker en gjennomgang av hvilke utgifter og investeringer som skal
4 begrenses av handlingsregelen. Vi ønsker en ny handlingsregel, der det legges mer vekt på
5 hva som skaper inflasjon, vurderes positivt hva som bidrar til grønn omstilling, og der utgifter
6 som i liten eller ingen grad påvirker presset i norsk økonomi tillegges mindre betydning.

7 Sammen med handlingsregelen har vi i Norge skilt mellom investeringer «over streken» og
8 «under streken». Tilnærmet alle utgifter til «drift av Norge» er over streken. Investeringer i
9 infrastruktur som veier, bygg som sykehus – altså investeringer som ikke gir direkte
10 avkastning – er også vurdert som «over streken». Motsetningen er investeringer som er
11 «under streken» - investeringer som skal gi avkastning, som teoretisk sett kunne vært
12 lånefinansiert og lånet betalt ned med framtidig inntjening. Et godt eksempel er investeringer
13 i petroleumssektoren.

14 Et nytt grønt innenlands investeringsfond skal bidra med kapital til å få fart på det grønne
15 skiftet. Investeringene er ment å gi avkastning, og det er derfor naturlig at investeringer
16 gjennom et slikt fond anses som «under streken». I en situasjon med reduserte investeringer
17 i petroleumsvirksomheten, vil det være rom for denne type investeringer uten at det samlet
18 sett skaper økt press i norsk økonomi.

19 Statens pensjonsfond utland har egne etiske retningslinjer som gir noen tydelige og noen
20 mer skjønnsbaserte kriterier for hvilke selskaper fondet skal unnlate å investere i.
21 Retningslinjene omfatter bransjer en skal unngå, eksempelvis tobakk, og konsekvenser en
22 skal unngå at selskapene en investerer i medvirker til eller er ansvarlig for, eksempelvis
23 grove krenkelser av menneskerettighetene. Det kan i mange situasjoner oppstå tvil om
24 hvordan en skal vurdere eksempelvis om et selskap bidrar til alvorlig miljøskade eller
25 handlinger/unnlatelser som i uakseptabel grad fører til utslipp av klimagasser.

26 **Partiet Sentrum vil:**

- 27 • ha en justering av handlingsregelen, der utgifter og investeringer som i liten grad
28 skaper press i norsk økonomi, samt utgifter som kan bidra til at framtidige kostnader
29 ved klimatilpasning, tillegges mindre vekt – og der investeringer i petroleumssektoren
30 ikke lenger holdes utenom.
- 31 • ha en gjennomgang av de etiske retningslinjene for Statens pensjonsfond Utland
32 med sikte på å tillegge klima, miljø og menneskerettigheter større vekt.

33 **Skatter og avgifter**

34 Vi mener at skatter og avgifter skal utformes slik at de gir gode vilkår for verdiskapning og
35 sysselsetting, motiverer til arbeid, bidrar til lønnsomhet både for samfunnet og bedriftene,
36 fremmer norsk eierskap, stimulerer til investeringer, bidrar til omfordeling og mindre
37 forskjeller, ivaretar distriktspolitiske mål, og fremmer en bærekraftig, grønn utvikling.

38 Det samlede trykket av skatter og avgifter må vurderes opp mot hvor mye folk flest – og
39 næringsdrivende – sitter igjen med når skatter og avgifter er betalt – men også i lys av hvilke
40 tjenester det offentlige leverer til innbyggerne som innbyggerne slipper å betale for.

41 Det er et mål at skattepolitikken bidrar til omfordeling. Det er ønskelig for å unngå store
42 forskjeller der noen ikke har det de trenger og det er ønskelig ut fra et rettferdsperspektiv.
43 Små forskjeller bidrar også til større vekst. Et samfunn der mange står utenfor

1 arbeidsmarkedet og i liten grad utgjør en kundegruppe for varer og tjenester som
2 produseres, vil ha lavere verdiskapning enn et samfunn der alle får mulighet til å bidra med
3 sine ressurser og alle er del av markedsgrunnlaget for de varer og tjenester som omsettes.
4 Små forskjeller skaper også stabilitet og mindre grunnlag for uro og konflikter mellom ulike
5 grupper.

6 Skatt på arbeidsinntekt

7 Partiet sentrum ønsker en mer progressiv beskatning av inntekt, der de som tjener mest
8 bidrar prosentvis mer enn i dag i forhold til de som har lav inntekt. Dette kan gjøres med nye
9 trinn i toppskatten. Lettelser i inntektsskatten må først og fremst komme de med lav inntekt
10 til gode.

11 Næringslivsbeskatning, formueskatt og eiendomsavgift

12 Partiet Sentrum ønsker en skattepolitikk som legger til rette for verdiskapning, motiverer til
13 arbeid og stimulerer til norsk eierskap. Det grønne skiftet og overgangen fra en lineær
14 økonomi til en sirkulær økonomi krever forutsigbare rammevilkår og et skatte- og
15 avgiftssystem som fremmer verdiskapning og en bærekraftig utvikling.

16 Vi ønsker å stimulere til økte investeringer i næringslivet gjennom privat eierskap for å klare
17 å omstille oss til en mer bærekraftig økonomi. Da må vi unngå at beskatningen medfører at
18 vi utkonkurreres av sammenlignbare land.

19 Formuesskatt, arveavgift, og eiendomsskatt er politisk omstridte skatter som kan ha negative
20 konsekvenser for eiere av virksomheter, blant annet ved at de kan føle seg tvunget til å ta
21 utbytte for å betale formueskatt, eller at en ny generasjon må selge andeler av en
22 virksomhet for å betale arveavgift.

23 Samtidig anerkjenner vi at det er nødvendig med skattlegging for å oppnå utjevning og
24 omfordeling. I en åpen og konkurranseutsatt økonomi, der virksomheter, kapital og personer
25 kan flytte over landegrenser, er det grenser for hvor annerledes skattlegging av næringslivet
26 og av eierskap kan utformes. Norge har i dag en høyere formueskatt, og lavere
27 eiendomsskatt, enn mange land det er naturlig å sammenligne med. Norge har ikke
28 arveavgift, i motsetning til flere av landene vi konkurrerer med.

29 Partiet Sentrum ønsker å redusere formueskatten for å gi norske eiere rammevilkår som
30 ligner mer på vilkårene for utenlandske eiere. Vi ønsker å frita arbeidende kapital fra
31 formueskattlegging, vi ønsker et høyere bunnfradrag for formueskatten og skattesatsen må
32 reduseres. For å opprettholde statens inntekter og bevare en fordelingsprofil der de som har
33 mest, bidrar mest, vil vi se på muligheter for at tapte inntekter fra lettelser i formuesskatt kan
34 hentes inn med økt eiendomsskatt for næringsbygg og særskilt verdifulle boliger og
35 fritidseiendom. En vridning fra skatt på formue til skatt på eiendom innebærer større likhet i
36 beskatning mellom norske og utenlandske eiere.

37 Partiet sentrum er åpne for å gjeninnføre arveavgift på store formuer. En rekke land vi
38 konkurrerer med har arveavgift, noen har en arveavgift som er svært høy. Uten arveavgift og
39 skatt på formue tilsier økonomiens lover at de rikeste blir enda rikere, og at
40 forskjellene/ulikhetene vil øke for hver generasjon. Partiet sentrum vil ha et betydelig
41 bunnfradrag, og en lav sats for moderat store formuer, og en noe høyere sats for svært store
42 formuer.

Partiet Sentrum mener det er hensiktsmessig at næringsvirksomhet med ekstraordinær fortjeneste knyttet til utnyttelse av våre felles naturressurser kan skattlegges med grunnrenteskatt.

Næringslivet er avhengig av forutsigbarhet. Derfor er det et mål at hovedtrekkene i skatte- og avgiftspolitikken utformes gjennom brede kompromisser i Stortinget og at vi unngår dramatiske omlegginger med skiftende regjeringer.

Avgifter

Mange avgifter er innført for å finansiere spesielle formål, som eksempelvis kommunale avgifter som renovasjonsavgift og vannavgift. Noen avgifter er innført for å sikre staten inntekter. Noen er innført for å stimulere til endring for bruksmønster.

Partiet Sentrum mener avgifter må brukes aktivt for å stimulere til en grønn omlegging av økonomien. Økte avgifter må kombineres med reduksjon i skatt på inntekt, primært for de med lav inntekt, og økte ytelser for de som har offentlige ytelser som hovedinntekt. Det må lønne seg å velge miljøvennlig, uansett inntekt.

Merverdiavgiften utgjør en viktig inntektskilde for staten – den bidrar med omtrent like mye til statskassen som skatt på inntekt. Det er viktig å ikke undergrave merverdiavgiften som inntektskilde og som en generell avgift – derfor bør en vise tilbakeholdenhet med å frita nye varer og tjenester som en ønsker å støtte fra merverdiavgift.

Partiet Sentrum vil:

- gjennomføre en grønn skatteomlegging. Deler av inntekten fra økte CO2-avgifter bør brukes til lettelser i skatter og avgifter som kommer alle til gode.
- beholde skatte- og avgiftsnivået på omtrent samme nivå som i dag
- endre skattleggingen av næringslivet, ved å frita arbeidende kapital for formueskatt, ved et større bunnfradrag og noe lavere sats
- beholde en fordelingsprofil ved at lettelser i formueskattleggingen finansieres med arveavgift for større formuer (over 10 millioner) og en statlig eiendomsskatt for næringsseiendom, fritidseiendom og særskilt verdifulle boliger
- styrke fordelingsprofilen i inntektsskatten med to nye trinn i trinnskatten med høyere skatt for inntekter over anslagsvis 1,2 millioner og 5 millioner
- redusere skatten for inntekter under anslagsvis 450.000
- videreføre differensiert arbeidsgiveravgift som et viktig distriktpolitisk virkemiddel
- videreføre eiendomsskatt som en mulighet for kommunene
- innføre fritak for mva for reparasjoner og bruktomsetning
- sikre at Oljefondets investeringer er i tråd med Parisavtalen og andre internasjonale avtaler Norge har forpliktet seg til

3.6 Grønn fremkommelighet

Vi trenger en god infrastruktur for å kunne bo og jobbe i hele landet. For å ta vare på naturen og klimaet, må vi utvikle transportmidler og infrastruktur på en skånsom måte. Vi ønsker å legge til rette for tryggere, grønnere og bedre transport. Derfor må vi omstille transportsektoren på havet, i luften, på skinnene og på veiene.

Norge er verdensledende på omlegging til utslippsfrie personbiler, og vi ønsker å fortsette denne utviklingen. Vi vil også ha statlige incentiver for å fremme overgangen til utslippsfri transport for nyttetransporten. Det er viktig å bygge et nasjonalt nettverk av energistasjoner for tyngre kjøretøy som er tilpasset trafikkmønstrene og regelverket om kjøre- og hviletidsbestemmelser. Vi vil legge til rette for både batterielektrisk framdrift, hydrogen og biogass.

I byområder må kollektivtransport, sykkel og gange stimuleres. Bilisme kan også reduseres blant annet gjennom bildeling. Om flere velger å reise utenfor rushtiden gir det økt fremkommelighet både for de som endrer reisetidspunkt og de som av ulike grunner ikke har samme mulighet.

Partiet Sentrum vil:

- redusere transportsektorens klimaavtrykk vesentlig innen 2030 og på sikt gjøre all transport klimanøytral
- bruke offentlige innkjøp til å fremme bruk av nullutslippsteknologi innen transport, bygg og anlegg og arbeide for at offentlige transportmidler er elektrifisert innen 2030.
- sørge for bedre nasjonal koordinering av arealplanlegging og infrastruktur på en måte som tar vare på sårbare økosystemer og biologisk mangfold
- etablere effektive og miljøvennlige pendlerforbindelser
- prioritere bærekraftig, trafikksikker og menneskevennlig by- og tettstedsutvikling framfor hastighet

Skinnegående transport

Veitrafikk tar opp mye plass i forhold til antall personer og mengde gods som transporteres. Derfor ønsker vi å flytte mer person- og godstransport over til skinnegående transport. Togtransport er sikrere enn bil, og det har kapasitet til å frakte langt flere folk og mer gods i forhold til arealet som kreves. I tillegg har togtransport potensiale for langt raskere transport enn vegtrafikk, og det er langt mer klimavennlig enn flyreiser.

Oslo-Bergen og Oslo-Trondheim er blant Europas mest trafikkerte innenriks flyruter. Partiet Sentrum ønsker å flytte flest mulig av disse reisene over på tog, for å kutte CO2-utslipp. Partiet Sentrum vil starte en målrettet prosess for å innen 15 år fjerne flaskehalser og å bedre kapasiteten på Bergensbanen og Dovrebanen, slik at reisetiden begge steder kommer ned til fire timer. Det vil gjøre toget konkurransedyktig i forhold til fly. Utbyggingen skal delvis finansieres med en særlig flyseteavgift for de nevnte rutene. Det skal tilstrebes å bygge ned minst mulig natur for dette formålet.

Partiet Sentrum vil:

- arbeide for å fornye traseer og kutte flaskehalser, slik at reisetiden med tog Oslo-Bergen og Oslo-Trondheim kuttes til fire timer innen 15 år
- avbryte eksperimentet med anbud og ansvarsoppsplitting i jernbanen
- iverksette oppstart på bygging av Ringeriksbanen innen utgangen av stortingsperioden
- øke jernbanens kapasitet gjennom Oslo med ny sentrumstunnel
- utvide kapasiteten for gods- og persontog med nye dobbeltspor, kryssingsspor og oppgradering av tekniske anlegg
- oppgradere og delektrifisere Nordlandsbanen, og utrede mulige traseer for en Nord-Norgebane nord for Fauske

- oppgradere jernbanestrekningene mot Sverige og kontinentet. Styrke og utvide nattog tilbudet i Norge, spesielt mellom de store byene, og til Europa med flere sovevogner og hyppigere avganger
- akselerere byggingen av dobbeltspor for økt kapasitet og vesentlig redusert reisetid i hele Inter City-triangelen (Halden, Skien, Lillehammer)

Kollektivtransport

I byområder må kollektivtilbudet være godt nok til at dette kan være førstevalget. Et velfungerende kollektivtilbud vil hindre behovet for å ha eget transportmiddel. Lett tilgang og gunstige billettpriser vil gjøre det mer attraktivt å bruke kollektivt, både buss og bane. Det bør prioriteres kollektivfelt på køutsatte strekninger. For at kollektivtransport skal være et mulig valg for alle, må kollektivtransport være universelt utformet.

Taxi er den fleksible del av kollektivtransporten og har et viktig samfunnsoppdrag. Solberg-regjeringens frislipp av løyver har bidratt til økte og uforutsigbare priser og dårligere arbeidsforhold for sjåfører i de større byene. Partiet Sentrum støtter kravet om at alle taxier må tilknyttes en sentral, som ivaretar trygghet, tilgjengelighet for alle (herunder tilbud til rullestolbrukere), skatterapportering og anstendige arbeidsvilkår. Vi vil gjeninnføre maksimaltakster i hele landet.

Partiet Sentrum vil:

- gjøre kollektivreiser kostnadsfri for studenter og unge under 18 år.
- innføre krav om sømløs reise med én billett og gode overganger mellom alle kollektivselskap i Norge
- at alle taxier må være tilknyttet en godkjent taxisentral
- gjeninnføre maksimaltakstene for taxier også i de større byene
- utvide kapasiteten for kollektivtrafikken i de største byene
- jobbe for en nasjonal ordning for TT-kort som er lik i hele landet, ordningen må være bedre enn den som per nå er i det beste fylket (Oslo)
- at all kollektivtransport skal være universelt utformet
- åpne for ekstraordinær statlig støtte til bybaneprosjekter i de største byene
- styrke utviklingen av kollektivknutepunkt utenfor bykjernene

Veitransport

I mange deler av landet er veien det eneste alternativet for å frakte gods og personer. Jernbanen finnes ikke overalt, og mange steder er det ikke nok folk til å ha et godt kollektivtilbud. Likevel er det viktig å ha gode transportmuligheter for både folk og gods. Personbilen er fortsatt eneste mulighet for transport mellom hjem, barnehage, skole og arbeid. Ca 80 prosent av persontransporten i Norge foregår med privatbiler. Dette gir stor grad av frihet, fleksibilitet og effektivitet for den enkelte og samfunnet. Samtidig er det et mål å stimulere flere til å velge kollektiv, sykkel eller gange. Det er fortsatt nødvendig å stimulere til en utslippsfri bilpark, men det er noen ganger mer miljøvennlig å benytte eksisterende biler framfor å kjøpe ny.

Partiet Sentrum vil:

- frita elbiler for MVA for første 750 000 kr, og videreføre fritaket for engangsavgift.
- styrke utbygging av ladenettverk for elbiler generelt, og i nord spesielt der kulde er et problem

- sikre etablering av et nasjonalt nettverk av lade- og fyllpunkter for hydrogenbasert og batterielektrisk nullutslipps tungtransport
- fremme lav- og nullutslippsteknologi i varetransport ved redusert sats for bompenger.
- begrense omfanget av nye firefelts motorveier som legger til rette for økt biltrafikk, ta bedre vare på veiene vi har og bygg nytt bare der vi må
- at normal standard på nye motorveier skal være to felts vei med lange og hyppige forbikjøringsfelt, og midtdeler
- utvikle økonomiske virkemidler, øke frekvensen og benytte nye teknologiske løsninger som kan stimulere flere til å forskyve reisen til tidspunkt med mindre kapasitetsutfordringer
- stimulere til utslippsfri bilpark og økt bruk av bildeling
- gi statens vegvesen i oppgave å lage tilleggsnummerskilt som kan settes på f. eks. sykkelstativ bak på bilen
- ivareta parkering og tilgjengelighet for biler der kollektivtransporten ikke tilfredsstiller kravene til fleksibilitet og effektiv tidsbruk
- prioritere sikkerhet, framkommelighet, flaskehalser, godt vedlikehold og jevn veistandard framfor kapasitetsøkning i veinettet
- at støtteordning i Nav til bil for mennesker med varig funksjonsnedsettelse også må inkludere klimavennlige biler
- gjøre ordningen med HC-kort digital, og sørge for personer med en varig nedsatt funksjonsevne ikke må søke igjen og igjen på samme ordning
- erstatte bompenger med veipricing

Sykkel og gange

Bedre tilrettelegging for sykkel og gange kan bidra til å løse noen av utfordringene knyttet til transportkapasitet i byområder. Det må derfor tilrettelegges for mobiliteten befolkningen trenger. Økt andel som benytter aktiv transport, sykling og gåing i hverdagen gir stor gevinst for folkehelse, miljø og samfunnsøkonomi.

Partiet Sentrum vil:

- legge til rette for økt sykkelbruk med gjennomgående sykkelveier med sykkeltrafikk adskilt fra gående
- redusere fartsgrenser i tettbygde strøk, spesielt rundt skoler og barnehager

Sjøtransport

Sjøtransport er spesielt egnet for å frakte store volum over lange avstander. Det er derfor et stort potensial for å overføre mer godstransport fra veien til sjøen. For å få til dette, trenger vi infrastruktur i havnene for omlasting. Vi må gjennom intensivordninger stimulere til at godstransport til sjøs skjer på en utslippsfri måte.

Elektrisk framdrift og hydrogen er to muligheter som kan brukes til å redusere utslippene fra transportsektoren. Elektrisk framdrift fungerer spesielt godt på korte strekninger, som de fleste fergestrekninger. Norge er allerede ledende i utviklingen av elferger. Hydrogen kan brukes til å frakte varer over lengre strekninger til havs, og Norge har forutsetninger for å bli ledende på dette området.

Partiet Sentrum vil:

- etablere og utvikle effektive godsterminaler og havneanlegg for mer effektiv overgang mellom transport på sjø, vei og bane.
- fremme omlegging til lav- og nullutslippsteknologi på skip gjennom etablering av infrastruktur for klimavennlig drivstoff og lading, samt tilskudds- og låne- og toppfinansieringsordninger knyttet til bygging av skip med nullutslippsteknologi.
- innføre sterkere insentiver for å gjøre skipsfarten utslippsfri

Fly

Flytrafikken står for en stor del av klimautslippene våre og dette må reduseres. I store deler av Norge er kortbanenettet avgjørende for persontransporten, og verken vei eller bane er et alternativ. Derfor må vi ta en ledende rolle i utviklingen av elfly som et utslippsfritt alternativ for kortere flyreiser til og fra mindre flyplasser.

Partiet Sentrum vil:

- skrinlegge planene om en tredje rullebane på Oslo Lufthavn Gardermoen
- bidra med finansiering til utvikling og bestilling av elfly til norsk kortbanenett, og ha ambisjon om å bli verdensledende på elfly på samme måte som på elbil og elektrisk fergetransport
- stille stadig strengere krav til CO2 utslipp fra flyoperatører på norske lufthavner.
- innføre en flyseteavgift på 50kr på rutene Oslo-Bergen og Oslo-Trondheim, og bruke inntektene på jernbaneutbygging på samme strekninger
- innføre strengere restriksjoner og progressive avgifter for å redusere bruken av privatfly i Norge

3.7 Landbruk og bioøkonomi

Landbrukspolitikken skal først og fremst sørge for sunn og bærekraftig mat for hele den norske befolkningen. Den skal styrke beredskaps- og selvforsyningsevnen, bidra til verdiskapning og arbeidsplasser i hele landet, bidra til lavere klimautslipp og fremme ivaretagelsen av natur- og kulturverdier, inkludert biologisk mangfold.

Vi vil levere naturen, skogen, fjellet og dyrka mark videre til neste generasjon i en bedre stand enn slik vi selv arvet den.

Bærekraftsmål 15 omhandler å beskytte, gjenopprette og fremme bærekraftig bruk av økosystemer, sikre bærekraftig skogforvaltning, bekjempe ørkenspredning, stanse og reversere landforringelse samt stanse tap av artsmangfold.

Klimakur 2030 viser at norsk landbruk har et stort potensial for å redusere utslippene sine ved å omstille seg fra å produsere store volum kjøtt til å produsere mer plantebasert mat. Partiet Sentrum ønsker at den norske landbrukspolitikken skal stimulere økt produksjon av grønnsaker, korn, frukt og andre vegetabiliske produkter de steder i landet som er egnet for det.

Samtidig er det bærekraftig å utnytte hele landets ressurser, også der kun grasvekster kan dyrkes og/eller beites av husdyr. Grasfôret småfe og storfe er viktige bidrag både til

1 karbonbinding og til protein i kosten. Disse kjøttslagene må ses som mer bærekraftig enn
2 andre kjøttslag som er basert på importerte fôrråvarer.

3 En redusert produksjon av kjøtt og animalske produkter bør komme som et resultat av
4 redusert etterspørsel, og ikke produksjonsbegrensninger, slik at ikke redusert produksjon i
5 Norge fører til økt import av kjøtt.

6 Den landbruksbaserte næringsmiddelindustrien er en sentral del av verdikjeden for trygg mat
7 og kvalitetsvarer til forbrukerne. Den skal ha forutsigbare og konkurransedyktige
8 rammevilkår. Dagens sterke maktkonsentrasjon i dagligvarebransjen rammer norske
9 forbrukere. Det må sikres en bedre maktbalanse i verdikjeden for mat. Det skal gjelde
10 norske lønns- og arbeidsvilkår og norske standarder innen helse, miljø og sikkerhet i norsk
11 jordbruk.

12 Jordbruk

13 Sammen med fiske og havbruk er jordbruk, husdyrbruk og skogbruk en ryggrad for arbeid og
14 levende bygder over hele landet. Produkter fra havet og skogen har også vært våre viktigste
15 eksportartikler lenge før olje og gassnæringen oppsto. Partiet Sentrum vil øke
16 selvbergingsgraden og sikre mest mulig norskprodusert kortreist og sunn mat.

17 Vi vil styrke norsk matproduksjon og samtidig gjøre den mer klima- og økonomisk
18 bærekraftig. God økonomi er grunnlaget for å investere i klimatiltak som biogass og bedre
19 jordhelse. Økte kostnader uten at inntektene økes, kan svekke matproduksjon og
20 matsikkerhet.

21 Partiet Sentrum vil:

- 22 • arbeide for et levende landbruk i hele landet og en livskraftig næringsmiddelindustri
23 med basis i landbruket, og legge til rette for at flest mulig unge som ønsker det får
24 mulighet til å satse på et liv som bonde. Den økonomiske sikkerheten i næringen må
25 styrkes.
- 26 • opprettholde og styrke tollvernet for å sikre norsk matproduksjon som en del av den
27 norske totalberedskapen
- 28 • sikre beredskapslagring av korn, både gjennom styrket gårdslagring og styrket
29 nasjonal silokapasitet
- 30 • justere tilskuddsordningene i landbruket slik at de i økt grad stimulerer til økologisk
31 drift og andre former for drift som sikrer mer bærekraft, karbonbinding i jord, økt
32 biologisk mangfold og større robusthet mot klimaendringer
- 33 • øke selvforsyningen og matvareberedskapen gjennom å legge til rette for økt norsk
34 produksjon av varer vi ikke er selvforsynt med i dag, som korn, frukt og grønt
- 35 • arbeide for å rekruttere flere kvinner til landbruket. Her er bedre sosiale ordninger
36 viktig, særlig med tanke på svangerskap og fødsel.
- 37 • videreføre bo- og driveplikten, odelsretten og konsesjonslovene som viktige
38 virkemidler i landbrukspolitikken
- 39 • ha en opptrappingsplan for 20 prosent økologisk landbruk i Norge innen 2030, og
40 offentlige innkjøp skal være i samsvar med dette.
- 41 • forsvare genteknologiloven, der streng regulering sikrer at utviklingen skjer innenfor
42 klare etiske og helsemessige prinsipper, og uten miljømessige skadevirkninger

1 Rekruttering i landbruket

2 Det må være rom for både små, mellomstore og større bruk for å sikre matproduksjon i alle
3 deler av landet med ulikt ressursgrunnlag. Det må samtidig være en oppmerksomhet på å
4 gjøre landbruket attraktivt for unge som ønsker å etablere seg i næringen ved at den må
5 gjøres økonomisk lønnsom.

6 Vi støtter arbeidet med et nytt og korrekt tallgrunnlag som ligger til grunn for bondens
7 inntekt. Partiet Sentrum vil også arbeide for bedre sosiale ordninger i landbruket, på linje
8 med andre yrker som ivaretar politisk bestemte samfunnsoppdrag.

9 Partiet Sentrum vil:

- 10 • stimulere variert produksjon i hele landet og bidra til å opprettholde kulturlandskapet
11 og en variert bruksstruktur
- 12 • gjeninnføre driftsvanskettlegg og prøve ut teigbasert tilskuddssystem. Driftsulemper
13 grunnet små jordteiger, klimatiske forhold, bratt terreng og veksttid må utjevnes med
14 tilskudd.
- 15 • ratifisere UN-drop, FN-charter for småbønders rettigheter
- 16 • at grunnlagstallene i jordbruksoppgjøret gir fradrag for egenkapital bundet opp i
17 nødvendig utstyr
- 18 • legge til rette for at aktive gårdsbruk også kan brukes til tilleggsnæringer som inn på
19 tunet, alternativ skoledag, ettervern og dagtilbud for demente mm.
- 20 • sikre matprodusenter inntektsmuligheter på linje med andre yrkesgrupper, blant
21 annet gjennom jordbruksforhandlinger, markedsreguleringsordninger og tilstrekkelige
22 priser på produkter
- 23 • styrke velferdsordningene i landbruket som avløsertilskudd, sykepengerettigheter og
24 mulighet for tidligpensjon.
- 25 • styrke kompensasjonsordningene og støtteordningene ved avlingssvikt og
26 klimatilpassing

27 Et bærekraftig og variert landbruk

28 Privat forvaltning av eiendom, beiteareal, fiskerettigheter og jaktmuligheter må kombineres
29 med nasjonale mål som sikrer fordeling og nasjonal bærekraft på bestander og ressurser og
30 ivaretar biologisk mangfold, kulturlandskap og levende bygder. Å sikre representative
31 naturområder, økosystemer og bestander av dyr og planter er en del av denne forvaltningen
32 som må få konsekvenser for alle arealinngrep og bruk av natur.

33 Landbrukssamvirket må gis stabile og forutsigbare rammevilkår for å sikre bøndenes inntekt.
34 Et sterkt og velfungerende landbrukssamvirke er en forutsetning for å ivareta bøndenes
35 posisjon i verdikjeden. Tilgang på nok og kompetent arbeidskraft er en grunnleggende
36 forutsetning for landbruksnæringen.

37 Andelslandbruk bidrar til kunnskap og interesse for jordbruk, matproduksjon og kosthold i
38 bynære områder. Urbant landbruk bidrar til bærekraftig byutvikling, økt kunnskap om
39 bærekraftig matproduksjon og er et supplement til det tradisjonelle landbruket som gir barn
40 og voksne i byen et sterkere forhold til hvor maten kommer fra.

Norske gras- og beiteressurser må utnyttes for å kunne produsere mat fra ressurser som ikke kan brukes til menneskemat. Norsk kjøttproduksjon fra storfe og småfe basert på aktivt beitebruk er et viktig bidrag til å holde kulturlandskapet i hevd.

Partiet Sentrum vil:

- sikre matjorda vår gjennom sterkere jordvern, og ta mer hensyn til dyrkbar jord i arealplanlegging. Det må etableres bedre ordninger som sikrer at når matjord unntaksvis går tapt kan erstattes av nytt dyrket areal av samme kvalitet
- at utstrakt hyttebygging i områder som er viktige for beitedyr, må hindres
- legge til rette for mer lokal, småskala matproduksjon, eksempelvis gjennom andelsgårder, nabolagshager og urbant jordbruk
- stimulere til satsing på nisjeproduksjon og enklere markedstilgang for produktene, herunder markedsordninger som legger til rette for bedre tilgang av kortreiste lokale matprodukter i butikkene
- sikre en velfungerende markeds- og produksjonsregulering og sikre samvirkets rolle som markedsregulator med effektive markedsregulerende hjelpemidler. Sikre tilsvarende ordninger for frukt og grønt.
- videreføre forsøk innen regenerativt landbruk
- redusere bruken av plast i landbruket
- vil stimulere til driftsmetoder som kan gi økt karbonbinding
- styrke grasbasert husdyrhold i distriktene og stimulere til at arealene som egner seg til plantebasert matproduksjon i størst mulig grad brukes til dette
- utrede en merke-/sertifiseringsordning for mat, som viser oppfyllelse av kriterier for bærekraft for norske jordbruksprodukter, spesielt norsk kjøtt basert på lokale beiteressurser. Klima- og miljøavtrykket må være forståelig for forbrukeren og opphavsland må komme tydelig fram.
- stimulere til riktigere bruk av kunstgjødsel i konvensjonelt jordbruk. Stimulere bruk av økologiske metoder som bruk av belgvekster i vekstskifte, husdyrgjødsel og kompost

Klimavennlig landbruk

En stor del av klimautslippene fra landbruket er metanutslipp fra dyrene. En mer intensiv produksjon med færre dyr kan isolert sett gi lavere utslipp i det norske klimaregnskapet, men vil med dagens forutsetninger innebære en uønsket økning i bruk av kraftfôr produsert med soya fra Brasil. Bedre grovfôr og økt norsk produksjon av råstoff til kraftfôr øker selvbergingsgrad, og vil bidra til reduksjon i utslipp som ikke inngår i det norske klimaregnskapet.

Melkeproduksjonen med kombinasjonsku som produserer både melk og kjøtt er den mest klimavennlige. Styrking av økonomien i melkeproduksjonen på de mindre brukene i landets dal- og fjellbygder er avgjørende for å sikre utnyttelse av landets gras- og beiteressurser.

Partiet Sentrum vil:

- stimulere til bedre grovfôr- og fôr kvalitet i landbruket, med sikte på lavere klimagassutslipp og økt selvforsyning
- støtte opp om forskningsinnsatsen på mat og landbruk for å fremme klima- og miljøvennlig matproduksjon og stimulere til økt bruk av fremtidsrettet teknologi i

landbruket, herunder teknologi for mer presisjonsjordbruk. Satse på forskning og utdanning for å ta i bruk ny kunnskap om mer klimasmart produksjon av mat, og ved resirkulering av avfall og husdyrgjødsel

- bidra til at kjøtt og hønsekjøtt blir gjort tilgjengelig for forbrukerne

Bioøkonomi

Bioøkonomi er virksomhet basert på det vi har gjort siden tidenes morgen: høsting og foredling av naturressurser. Innenfor fiskeri, havbruk, jord- og skogbruk er det et stort potensial for nye arbeidsplasser og nye næringer, som lager alt fra nye materialer, mat, energi og medisiner. I dag eksporterer Norge i stor grad råvarer fra naturen.

Mer foredling i Norge vil gi arbeidsplasser og øke ressursgrunnlaget for verdiskaping i form av mangfoldige ferdigvarer med høy verdi i et globalt marked. Den vil også skape grunnlag for klimakutt og utvikling av en global konkurransedyktig leverandørnæring.

Partiet Sentrum vil:

- utvikle produksjon av proteinfôr til husdyr og fiskeoppdrett på norske ressurser. Fiskemel må igjen kunne brukes som proteinkilde i husdyrfôr. Oppskalere fra forskning til produksjon basert på bl.a. produksjon av insekter og ulike produkter fra havet og skogen.
- gjennomgå rammebetingelsene for næringsmiddelindustrien, inkludert bryggerinæringen, for å sikre videre utvikling av næringen
- etablere mål og programmer som bidrar til å øke industriproduksjonen basert på bioøkonomi

Skogbruk

Skog dekker litt over 12 millioner hektar (nesten 38 %) av Norges landareal. Skogvolumet er tredoblet på 90 år. Den årlige skogavvirkingen varierer, men hogsten har siden 1950-tallet ligget godt under tilveksten. Dette har ført til en oppbygging av trekapital og et økende karbonlager i vegetasjonen i Norges skoger.

Skogbrukspolitikken må ta hensyn til at størsteparten av karbonet som er bundet i skogen er bundet i jorda, og at veksten i trevirke alene derfor ikke gir et riktig bilde av skogsdriftens klimabidrag.

Biomasse som tas ut fra skogen kan erstatte bygningsmaterialer med langt høyere klimaavtrykk, eller brukes til fremstilling av biobrensel eller bioplast og slik redusere bruken av olje og gass. Bruk av tre som byggemateriale er viktig for karbonlagring, som erstatningsmateriale for stål og betong, og for en lønnsom skognæring.

For å sikre en fortsatt god tilvekst og tilgang til produkter fra skogen i et langsiktig perspektiv må nyplanting av skog trappes opp. Arealene som skal benyttes til nyplanting av skog, skal ikke være i konflikt med arealer som kan brukes til matproduksjon, eller med verneinteresser.

En aktiv skogpolitikk er en jordnær, konkret og billig måte å nå klimamålene på. Det er store muligheter for offensiv klimainnsats hvis det legges opp til økt avvirking til optimalt

1 tidspunkt, kombinert med aktiv opptrapping av vern av skog og planting av skog på nye
2 arealer.

3 Norge har gode forutsetninger for å bli verdensledende på å levere kunnskap og tjenester
4 om trebruk og bærekraft kombinert med merkevarebygging. Mange produkter som kan
5 utvikles av biomasse, brukes allerede innenfor matproduksjon, helse, bygg og i annen
6 industri. Partiet Sentrum vil legge til rette for økt videreforedling av produkter fra skogen og
7 satse på den grønne bioøkonomien.

8 **Partiet Sentrum vil:**

- 9 • gi gode rammevilkår for skogbruket i Norge, blant annet ved å legge til rette for økt
10 foredling og bruk av trevirke i Norge og øke forskningsinnsatsen på nye og
11 alternative bruksområder for skogsvirke. Vurdere bruk av særordninger for bruk og
12 produksjon av løvtrevirke.
- 13 • øke tilskuddene til skogplanting. Samtidig som trevirke vil kunne erstatte deler av
14 forbruket av fossil energi, vil økt satsing på skog gi betydelig effekt for sysselsetting
15 og næringsliv i distriktene.
- 16 • utarbeide en statlig plan for hvordan skogen skal brukes i klimasammenheng
- 17 • at det i samarbeid med skognæringa og berørte utmarksnæringer etableres et
18 program for godt klimaskogbruk.
- 19 • stimulere til moderne plukkhogst, istedenfor store flatehogster. Det gir bedre
20 kvalitetsvirke, høyere priser, bedre karbonbinding i jordsmonnet og mer
21 naturmangfold.
- 22 • innføre strengere regler for driftsformer i skogbruket som verner om biologisk
23 mangfold og forbyr utplanting av fremmede arter. Flatehogst må kun tillates der det
24 har vært flatehogd før.
- 25 • at bruk av sprøytemidler og tilskudd til miljøskadelig gjødsling i skogbruket må
26 stanses
- 27 • at skogsatsingen ikke må gå på bekostning av inngrepsfrie naturområder eller
28 naturskog/urskog
- 29 • kartlegge og sikre nasjonalt eierskap til genetiske ressurser på norsk territorium
- 30 • styrke Bioøkonomiprogrammet og Treprogrammet i Innovasjon Norge, og etablere
31 føringer om bruk av norsk trevirke i ordningen "Innovasjon i offentlige anskaffelser"
- 32 • innføre priskontroll på skogeiendommer slik som for andre landbrukseiendommer, for
33 å sikre spredt eierskap og mulighet for helhetlig forvaltning

34 **Reindrift**

35 Reindriften er allment anerkjent som en spesiell samisk næring, og danner et viktig grunnlag
36 for å bevare samisk kultur, samfunnsliv og språk. Reindrift som næring, kultur og livsform er
37 unik både i nasjonal og internasjonal sammenheng.

38 Reindriften nyttiggjør seg utmarksressursene i fjellområdene, og har potensial for økt
39 verdiskaping. Samenes grunnholdning til naturen er også viktig å lære av i lys av en
40 bærekraftig forvaltning. Næringens utvikling skal være basert på tradisjonell kunnskap, ny
41 viten og forutsigbare rammevilkår.

Reindriftens største utfordring i dag er presset på beitearealene. Utbygging av infrastruktur og etablering av nye næringer i utmark spiser opp beiteland bit for bit. I senere tid er det særlig vindkraftutbygging som truer tradisjonell reindrift. Når reindriften trues er det også en direkte trussel mot reindriftssamenes kultur og levested.

Partiet Sentrum vil:

- beholde et sterkt vern av reindriftas beitearealer
- at reinbeitedistriktene må sikres tilstrekkelige ressurser. Distriktene skal kunne ivareta reindriftens interesser, og ha mulighet til å delta aktivt i planprosesser, for å skape gode totalløsninger til beste for alle.
- tilrettelegge for økt verdiskapning av kjøtt og biprodukter, samt satsing på kulturformidling og turisme basert på reindrift
- arbeide for en bedre beredskap ved klimaskapte beitekriser
- sikre retten til tradisjonell flytting over landegrensene
- ha en rovviltpolitikk som ikke utarmer reindriften, og ha rovdryfrie kalvingsområder
- sørge for at lovverket gjenspeiler samisk rettsoppfatning, nasjonal rettspraksis og internasjonal rett
- legge til rette for en reindriftsnæring som både er økologisk bærekraftig, økonomisk lønnsom og en viktig del av samisk kultur

Dyrevelferd

Partiet Sentrum vil føre en politikk som fremmer god dyrevelferd og respekt for dyrene. Alle dyr har en egenverdi som er uavhengig av dets nytteverdi for mennesker. Partiet Sentrum vil opprettholde og utvikle et godt og strengt regelverk for dyrevelferd, basert på kunnskap om dyrenes behov.

Dyrevelferden settes på prøve innen både landbruk og havbruk. Norge har bedre dyrevelferd og bedre dyrehelse enn mange andre land, blant annet gjennom mindre bruk av antibiotika. Krav om lønnsomhet innebærer et kontinuerlig press på stadig høyere produksjonsvolum og avl mot rasktvoksende raser, og kan medføre at dyrevelferd lettere blir tilsidesatt.

Dyrevelferd henger også sammen med bondens egen helse og økonomi. Gode sosiale og økonomiske rammebetingelser, mulighet for faglig fellesskap, møteplasser og erfaringsdeling blant bønder kan virke forebyggende for dyrehelsen.

Partiet Sentrum vil:

- føre en land- og havbrukspolitikk som reguleres av strenge krav til dyrevelferd
- premiere satsing på dyrevelferd utover minstekravene i lovverket i jordbruksavtalen, og i større grad vektlegge dyrevelferd og dyrehelse i avlsarbeidet
- forby kirurgisk kastrering av hanngris, ettersom det finnes gode alternativer
- fortsatt forby forebyggende bruk av antibiotika og vekstfremmende midler i dyrefôr
- styrke Mattilsynets rolle i land- og havbruket med tanke på både rådgivning og kontroll, slik at brudd på Dyrevelferdsloven forebygges og håndheves. Vekt på hjelp der årsak kan være utbrenthet eller andre helseproblemer.
- styrke veterinærtilbudet med mer midler til den kommunale vaktjenesten og veterinære reiser, gjennom geografisk differensierte tilskudd

- videreføre forbudet mot oppdrett av pelsdyr og import av pels
- føre en restriktiv politikk for import av husdyr, kjæledyr og planter for å bevare den gode dyre- og plantehelsen i Norge
- videreføre politiets arbeid mot dyrekriminalitet, gjennom Prosjekt Dyrekrim, og heve strafferammen for dyremishandling til 5 år
- i størst mulig grad erstatte dyreforsøk med alternative metoder, men tillate bruk av dyr til forskningsformål gitt under strenge etiske retningslinjer
- jobbe for et forbud mot CO2-bedøvelse av dyr på slakteri, i tråd med faglige råd
- Innføre et nasjonalt forbud mot privat fyrverkeri
- Innføre lovpålagt krav om merking av kjæledyr som hund og katt

Rovdyr

Ulv, bjørn, jerv og gaupe er alle på Rødlista, som betyr at de er i større eller mindre grad står i fare for å bli utrydningstruet. Ulven har status som kritisk truet, bjørn og jerv er sterkt truet og gaupa er sårbar.

Rovdyrene kjenner ikke landegrenser, og rovdyrpolitikken i Norge må ses i sammenheng med landene rundt oss. Kulturlandskap og rovdyr er begge deler viktige for norsk naturmangfold. Norge skal trygge områder for beite og samtidig bidra til levedyktige rovviltstammer. Denne todelte målsetningen er grunnlaget for vår politikk, og regelverk og forvaltning skal støtte opp under den.

Konflikten mellom beitedyr og rovdyr skaper sterke følelser, motsetninger og konflikt. Folk som bor i områder med nærhet til rovdyr, føler ofte frykt for seg og sine i det daglige. Det er viktig å skape tillit til forvaltningen og bidra til større trygghet for de som lever med rovdyr tett innpå seg. Dagens konfliktnivå knyttet til rovdyrforvaltningen er til hinder for en god og bærekraftig rovdyrpolitikk.

Partiet Sentrum vil:

- sikre en bærekraftig rovviltbestand i tråd med Stortingets forlik, naturmangfoldloven og våre internasjonale forpliktelser og videreføre den todelte målsettingen om å både ha levedyktige rovviltstammer og et aktivt beitebruk
- ha en tydelig og konsekvent soneforvaltning og et effektivt regime for uttak av rovvilt når det ikke truer bestandens overlevelse
- ha en høy beredskap slik at tapene av beitedyr skal bli så små som mulig
- sikre at bestandsmålene følges opp, for å skape tillit mellom befolkning og forvaltning
- sørge for dialog og lokal involvering, der det tas hensyn til at det å leve med rovvilt tett innpå seg kan medføre en belastning for både beitenæringen og lokalsamfunnet
- ivareta den regionale forvaltningen med rovviltnemder
- sørge for gode erstatningsordninger ved tap av dyr i landbruksnæring, og for bønder som gjennomfører omstillingstiltak i de mest rovdyrberørte områdene

3.8 Marine næringer

De norske havområdene er mer enn 5 ganger større enn landområdene. Havene er som vårt eget blå skattekammer. Vi har et ansvar for å ta vare på dem. Marin næring er Norges

1 største eksportnæring etter olje og gass. Mulighetene for økt verdiskapning og nye
2 arbeidsplasser er store innenfor fiske, havbruk og videreforedling. Fiskeripolitikken er å
3 forvalte ressursene i havet på en bærekraftig måte.

4 Fiskerinæringen har sesongvariasjoner som følge av ulik tilgang til ulike bestander gjennom
5 året. Det er et mål å videreutvikle næringen med mer helårlig aktivitet. Levendefangst og
6 lagring er et viktig tiltak. Aktivitet basert på lite utnyttede marine ressurser kan utvikles til ny
7 aktivitet og som supplement til dagens fiskerier. Trålkonsesjoner som er tildelt for å sikre
8 helårlig drift ved landbaserte anlegg, må underlegges et regelverk som sikrer at denne
9 intensjonen ivaretas.

10 Det bør utredes en ressursrente som kan legges på eksport av ubearbeidet frossent råstoff
11 som kan styrke lønnsomheten ved å foredle mer av fiskeressursene i Norge og bidra til at
12 mer fisk kommer på land som ferskfisk. Utnyttelse av restråstoff er i stadig utvikling, og
13 representerer muligheter for nye, verdifulle produkter. Råstoff som tidligere har blitt fôr til
14 pelsdyr foredles nå til viktige ingredienser i helsekost og kosttilskudd.

15 Plankton og tang og tare (mikro- og makroalger) representerer muligheter vi så vidt har
16 begynt å undersøke. Med våre store havområder kan tang og tare representere muligheter
17 med tanke på matproduksjon, energi og binding av CO₂. Tareproduksjon benyttes allerede
18 for å samle næringsstoffer fra havbruksanlegg.

19 Havbruk og oppdrett

20 Havbruk er en viktig næring som gir arbeidsplasser og inntekter langs kysten. Det er
21 utfordringer med lakselus som kan skade villfisk, rømming av oppdrettsfisk som kan endre
22 genene til villfisk, og forurensning fra fôr og avføring. Havbruk kan også bli rammet av
23 sykdommer. Hvis havbruk skal vokse mer, må disse problemene løses. Det må være trygt
24 for både oppdrettsfisk og villfisk. Det må også være rent i havet rundt anleggene. En måte å
25 løse dette på er å ha lukkede anlegg som hindrer rømming, lus og forurensning.

26 Det finnes ny teknologi som kan gjøre havbruk mer bærekraftig. Men denne teknologien må
27 testes ut i stor skala før den kan brukes overalt. Det bør være lettere å få lov til å prøve ut ny
28 teknologi. Det bør også være mulig å drive oppdrett på flere typer fisk enn bare laks. Det kan
29 gi nye muligheter for havbruk.

30 Havbruk bruker arealer i havet som tilhører alle. Derfor bør havbruk betale noe tilbake til
31 samfunnet for å bruke disse arealene. Havbruksfondet er en måte å gjøre dette på, men det
32 er ikke nok. Havbruksfondet gir bare penger når havbruk vokser, ikke når det er stabilt. Det
33 bør være en fast avgift for å ha havbruksanlegg i sjøen.

34 Partiet Sentrum vil:

- 35 • videreføre en økonomisk bærekraftig grunnrenteskatt på havbruk som supplement til
- 36 havbruksfondet
- 37 • videreføre hovedtrekkene i kvotefordelingen mellom ulike grupper
- 38 • avvise omsettelige kvoter for sjarkflåten
- 39 • legge til rette for mer videreforedling av sjømatprodukter i Norge

- arbeide for å redusere de negative konsekvensene av bunntråling, inkludert forbud mot bruk av bunntrål i sårbare områder
- innføre sterkere incentivordninger for rømningstiltak i eksisterende havbruksanlegg og legge til grunn en nullvisjon for rømming ved tildeling av nye konsesjoner.
- stimulere til lavere utslipp av næringsstoffer og støtte utvikling av teknologi for bruk av fiskeskitt fra oppdrett til gjødsel
- legge til rette for mer elektrifisering innen kystflåten og havbruksnæringen.
- støtte utviklingen av teknologi som ivaretar kvalitet og forbedrer holdbarheten, slik at mer transport kan foregå med båt og tog
- støtte utviklingen av nye fôrråvarer med lavere miljøavtrykk
- støtte tiltak som kan bidra til mer helårlig aktivitet på land
- videreføre kvotebonus for levendefangst og lagring
- legge til rette for at mindre fiskebåter får ha det kystnære fisket i fred fra effektive og lite skånsomme trålere. Både nasjonalt og internasjonalt
- jobbe for å få på plass internasjonale avtaler og kvotetildelinger som sikrer at det klimavennlige, tradisjonelle fisket, som er en bærebjelke i mange øystater og kystkulturer, kan overleve
- sikre finansiering til forsknings- og utviklingsprogrammer for marine næringer, og sikre kommersialisering av ny næring basert på tang, tare, plankton og andre lite utnyttede arter
- utvikle ordninger som kan redusere omfanget av uønsket bi-fangst.
- etablere egne gjenoppbyggingsplaner for utrydningstruede arter som pigghå, håbrann og vanlig uer, samt for bestander på historisk lavt nivå som kysttorsk og hummer i norske farvann.

3.9 Bærekraftige byer og levende lokalsamfunn

Partiet Sentrum ønsker å ivareta demokratiske lokale og regionale styringsenheter med tilstrekkelig nærhet til befolkningen, og samtidig med en hensiktsmessig størrelse for oppgaver som skal løses. For mange er også tilknytningen en viktig del av identiteten. Partiet Sentrum ønsker ikke å presse gjennom sammenslåinger av kommuner i tynt befolkede områder, men ser behovet for sterke incentiver for interkommunalt samarbeid om tjenester det er enklere å løse i større enheter.

Et regionalt, folkevalgt nivå mellom kommune og stat er viktig for desentraliserte beslutninger og regionalt fellesskap. En nedleggelse av fylkeskommunen ville betydd sentralisering og byråkratisering av oppgaver som ikke kan løses av enkeltkommuner. Partiet Sentrum vil beholde fylkeskommunen.

Til tross for at Norge er et land med stor statlig rikdom, er kommunal og fylkeskommunal sektor mange steder preget av store økonomiske utfordringer. Prisstigning, høyere renter, pensjonskostnader og svekket skatteinngang, skaper mange steder kutt som går hardt utover tjenestene til befolkningen. En svekkelse av viktige kommunale tilbud innen skole og helse vil skape utenforskap, og medføre store utgifter for samfunnet.

Partiet Sentrum mener at kommunene og fylkeskommunene må ha større muligheter til forutsigbar økonomiplanlegging. Store og brå endringer i skattefordelingen mellom

kommuner bør unngås. Kommunalbankens mandat bør utvides, slik at kommunene får mulighet til å låne med fordelaktige og forutsigbare renter til nødvendige investeringer for lovpålagte tjenester samt vann og avløp (kloakk), og til flom- og rassikring.

Partiet Sentrum vil:

- øke statlige overføringer til kommunene og fylkeskommunene i tråd med lønns- og prisvekst
- beholde fylkeskommunen
- stimulere til interkommunalt samarbeid om tjenester det er krevende å løse alene for små kommuner
- sikre godt regionalt samarbeid om fornyelse og drift av infrastruktur for renovasjon og vann og avløp
- utvide Kommunalbankens mandat til flere bruksområder, og gi gunstige og forutsigbare rentebetingelser
- sikre likeverdig tilgang til digital infrastruktur i alle deler av landet

Velfungerende byer

Byer er komplekse og trenger en helhetlig plan for utvikling. I dag er byutviklingen ofte styrt av markedskrefter og individuelle aktører. Partiet Sentrum ønsker en mer samordnet tilnærming. Vi vil at alle boligområder skal være designet for et mangfold av mennesker i alle livsfaser.

Norske byer vokser, og det er behov for bedre kollektivtransport og trafikkultur. Vi ønsker en helhetlig byutvikling og boligpolitikk, samt likeverdige tjenester. Vi vil ha gode bomiljøer og trygg oppvekst for alle.

Partiet Sentrum vil ha stedstilpasset arkitektur og ivaretagelse av estetiske hensyn i byutviklingen. Vi vil motvirke sosial og kulturell segregering i storbyene som følge av økende økonomisk ulikhet. Vi mener det er viktig at kommunene legger til rette for samskaping og medborgerskap i utviklingen av bymiljøene.

Partiet Sentrum vil:

- styrke de kommunale ressursene til overordnet, helhetlig arealplanlegging der folkehelse, miljø og sosial bærekraft ivaretas
- kreve kommunale arealregnskap for naturverdier, arter, naturtyper, nærnatur, friluftsfunksjoner, folkehelsedimensjonen og klimafunksjoner
- legge til rette for å bygge nært kollektivknutepunkt med bebyggelse tilpasset lokalmiljø
- sikre forskningsmidler til utvikling av veikart for grønn konkurransekraft i byer og regioner
- innføre et krav om kommunalt klimabudsjett og klimaregnskap som verktøy for klimakutt
- bruke plan og bygningsloven som verktøy til mer helhetlig planlegging
- endre plan- og bygningsloven for å sikre at det planlegges for miljømessig og sosial bærekraft

- gi kommunene myndighet til å stille krav om en viss andel «inngangsbillett-boliger» – boliger som selges med en lettere inngang som f.eks. leie-til-eie, som en del av grunneierbidraget
- at byutviklingen skal planlegges helhetlig og mangfoldig når det gjelder kollektivtransport. Reisekjedene må være universelt utformet
- begrense mulighetene for dispensasjon fra kravene i plan- og bygningsloven

Kultur- og naturarv, nærnatur og sosiale møteplasser

Vi må ta vare på naturen, også i byene. For å sikre et variert landskap i og rundt byene, må vi beskytte flere boligområder og kjente steder i byen mot for mye utbygging. Å ta vare på kulturminner er noe hele nasjonen må være med på. Det handler om å føle seg hjemme i omgivelsene sine og bevare tilknytningen til byen sin.

Alle bør ha tilgang til trygge og inkluderende parker og offentlige plasser. Partiet Sentrum vil at nabolagene i byene skal være sosialt bærekraftige, med gode sosiale tilbud både innendørs og utendørs. Her kan folk leve livene sine, bygge identitet og føle tilhørighet.

Ettersom byene blir tettere og tettere, må vi sørge for at det fortsatt er nok natur i nærheten for å ta vare på folkehelsen.

Partiet Sentrum vil:

- sikre en variert bebyggelse i storbyene og bevare fungerende, etablerte småhusområder
- frede flere urbane landemerker, boligområder og bymiljøer som kulturminner
- benytte Markaloven som modell for flere bynære naturområder
- at ved nybygg bør det legges til rette for balkongkasser og ha grøntarealer der det er mulig å dyrke planter og mat for humler og bier og skape muligheter for urbant landbruk
- støtte investeringer i arealer og infrastruktur forbeholdt sosiale møteplasser og grøntområder
- sikre barnevennlige og bilfrie boligområder
- legge til rette for urban boligbygging med parsellhager
- bevare en variert og velfungerende vegetasjon i byene, spesielt trær og grønne områder som styrker omgivelsenes identitet

3.10 Levende distrikter

Distriktspolitikken bør fokusere på å skape bærekraftige lokalsamfunn ved å prioritere bolyst, livskvalitet og tilgjengelighet til grunnleggende tjenester. Det er viktig å sikre jevn tilgang til offentlige tjenester uavhengig av bosted og oppmuntre til tilgjengelighet til ulike private tjenester i distriktene.

Mangfold er avgjørende for bærekraftige lokalsamfunn. Partiet Sentrum ønsker å finne regionale løsninger som tar hensyn til variasjoner i ressurser, næring og folketall. Det er viktig å verdsette både byenes og distriktenes særegenheter for å styrke deres kvaliteter.

1 Det er nødvendig med en politikk som aktivt motarbeider sentralisering av økonomien,
2 opprettholder nødvendige offentlige tjenester distriktene og legger til rette for verdiskapning
3 og bosetting i hele landet.

4 **Partiet Sentrum vil:**

- 5 • ta vare på distriktets egenart og legge til rette for at lokalsamfunnet kan utvikle
- 6 møteplasser for kultur, næringsutvikling og innovasjon
- 7 • styrke tilbudet av desentralisert utdanning for å møte kompetansebehovet som følger
- 8 av en stor vekst i antall eldre og pleietrengende i distriktskommunene.
- 9 • sikre alle en god lokalbutikk gjennom å styrke og videreutvikle Merkur-programmet
- 10 • styrke forskning på distriktene sine kvaliteter og trender i samfunnet for å
- 11 implementere dette i flere prosjekt for livskraftige lokalsamfunn.
- 12 • en mer fleksibel bruk av areal for tilrettelegging av attraktive boligtomter i områder
- 13 uten stort press på arealbruken
- 14 • styrke kommunens rolle overfor frivillige lag og organisasjoner med mål om å få best
- 15 mulig samskaping i et lokalsamfunn
- 16 • samle ulike offentlige tjenester slik at man får større fagmiljøer selv om hver enkelt
- 17 etat har få ansatte. Flere statlige stillinger bør lyses ut med mulighet for kontorsted
- 18 utenfor hovedkontoret.
- 19 • gi fylkeskommuner, kommuner og virkemiddelapparatet mer myndighet til å gjøre
- 20 lokale og regionale vurderinger i arbeidet med å skape nye arbeidsplasser.
- 21 • videreføre ordningen med differensiert arbeidsgiveravgift
- 22 • øke investeringene i bredbånd og digital infrastruktur for å sikre at alle innbyggere i
- 23 distriktene har tilgang til høyhastighetsinternett, noe som er avgjørende for både
- 24 næringsliv og privatpersoner
- 25 • støtte tiltak for bærekraftig turisme i distriktene som kan skape arbeidsplasser og
- 26 ivareta miljøet
- 27 • utvikle ordninger som støtter hjemmekontor og fleksible arbeidsformer for å tiltrekke
- 28 flere arbeidstakere til distriktene
- 29 • implementere grønne transportløsninger, som el-busser og sykkelstier, for å
- 30 redusere karbonavtrykket i distriktene
- 31 • sikre tilgang til helsetjenester ved å styrke lokal legevakt og ambulerende helseteam
- 32 • støtte lokale energiprojekter som sol- og vindkraft for å fremme lokal
- 33 energiproduksjon og -bruk

34 **Kompetanse, utdanning og arbeidsmarked**

35 Arbeidslivet, både i privat og offentlig sektor, krever stadig mer kompetanse. For å styrke
36 distriktpolitikken og sikre gode tjenester, må vi satse på utdanning. Partiet Sentrum ser
37 videregående skoler, universiteter og høyskoler som avgjørende for å utvikle bærekraftige
38 lokalsamfunn. Sterke fagmiljøer i samarbeid med lokale bedrifter og samfunnet vil skape
39 mangfoldig kompetanse, fremme omstilling og innovasjon.

40 Å utvikle regionale universitets- og høyskolecampus er avgjørende for regional utvikling.
41 Spesielt innen profesjonsfagene må statlige utdanningsinstitusjoner tilby relevante studier og
42 være tilgjengelige lokalt. Faglig kvalitet må balanseres med nærhet til lokalsamfunn og
43 arbeidsliv.

1 Studenter som velger desentraliserte studier, har større tendens til å bli værende i distriktene
2 etter endt utdanning. Vi må støtte disse og tilrettelegge for dem som ønsker å flytte tilbake til
3 distriktene etter studier. Samtidig må det investeres mer i utdanningstilbud lokalt for de som
4 ønsker kompetanse, men ikke vil flytte.

5 Å plassere statlige virksomheter utenfor Oslo og store byer er viktig for tilgjengeligheten til
6 statlige tjenester og for å styrke lokale arbeidsmarkeder. Målet er å øke antallet statlige
7 jobber utenfor de største byene.

8 **Partiet Sentrum vil:**

- 9 • utvide ordningen med nedskriving av studielån. En utvidelse kan gjøres målrettet, og
10 benyttes for å rekruttere nødvendig kompetanse til områder som sliter særskilt med
11 rekruttering.
- 12 • styrke utdanningsinstitusjoner utenfor de største byene ved å opprettholde og øke
13 antall studieplasser og sikre god tilgang på rimelige studentboliger
- 14 • innføre en statlig ordning som dekker merkostnadene når en student har
15 praksisplass i distriktskommune
- 16 • styrke desentralisert utdanning ved å legge bedre til rette for både digital og
17 samlingsbasert utdanning
- 18 • styrke et samarbeid mellom utdanningssystemet og næringslivet som vil bidrar til
19 kompetanseutvikling for lokalt næringsliv i distriktet
- 20 • sikre lokalt samarbeid mellom høyskole og næringsliv for å tilby fleksibel
21 videreutdanning og innovasjon
- 22 • sikre at universitet og høyskoler fyller sin rolle som strategisk aktør for å utvikle
23 bærekraftige lokalsamfunn ved at dette tydeliggjøres i de årlige
24 oppdragsbrev/tildelingsbrev
- 25 • flytte flere statlige arbeidsplasser til distriktene. Nye statlige arbeidsplasser skal
26 lokaliseres utenfor Oslo, såfremt det er mulig.
- 27 • øke støtten til digital infrastruktur i utdanningssektoren for å sikre at alle studenter har
28 tilgang til moderne læringsressurser
- 29 • støtte initiativer for livslang læring og kompetanseheving, slik at voksne i distriktene
30 kan oppdatere sin kompetanse og forbli konkurransedyktige i arbeidsmarkedet
- 31 • tilrettelegge for bedre studentvelferdstjenester i distriktene, inkludert helsetjenester,
32 fritidstilbud og karriereveiledning
- 33 • støtte etablering av inkubatorer og innovasjonssentre ved regionale universiteter og
34 høyskoler for å fremme entreprenørskap og lokal næringsutvikling
- 35 • tilby økonomiske insentiver og støtteordninger for unge mennesker og nyutdannede
36 som ønsker å starte egen bedrift i distriktene
- 37 • etablere mentorordninger hvor studenter og nyutdannede kan få veiledning fra
38 erfarne fagpersoner i lokale bedrifter og organisasjoner

39 **Næringsutvikling og kommunikasjon**

40 En aktiv næringspolitikk er avgjørende for å opprettholde bosettingen og skape
41 arbeidsplasser utenfor kommunal sektor. Våre naturressurser, hovedsakelig i distriktene, er
42 nøkkelen til vår velferd og økonomi. Derfor er det viktig med en distriktspolitikk som støtter
43 bosetting over hele landet for å utnytte disse ressursene og sikre nasjonal inntekt. God

1 infrastruktur, inkludert bredbånd, er viktig for å redusere kostnadene knyttet til avstand og å
2 støtte både næringsliv og befolkning.

3 Staten bør ta større ansvar for å sikre bredbåndsdekning i områder uten kommersiell
4 interesse. Ny kommunikasjonsteknologi gjør det mulig å løse oppgaver uavhengig av
5 lokasjon, noe som åpner for nye pendlermuligheter med mindre reisebehov.

6 **Partiet Sentrum vil:**

- 7 • gjøre tilgang til høykapasitets internett til en rettighet på lik linje med strøm og
- 8 arbeide for nye teknologiske løsninger, som for eksempel 5G, til hele landet.
- 9 • prioritere framkommelighet i alle deler av landet og bidra til at næringstransport,
- 10 spesielt av ferskvare, tillegges økt vekt ved prioritering både ved fastsetting av
- 11 fergetilbud og prioritering mellom ulike utbyggingsprosjekt.
- 12 • opprettholde og utvikle et flytilbud over hele landet der det ikke finnes gode alternativ
- 13 • støtte utviklingen av grønn teknologi og fornybar energi i distriktene, slik som
- 14 vindkraft, solenergi og bærekraftig vannkraft, for å skape nye arbeidsplasser og
- 15 redusere miljøavtrykket
- 16 • etablere insentiver for små og mellomstore bedrifter i distriktene for å fremme
- 17 innovasjon og lokal verdiskaping, inkludert skattefordeler og tilskuddsordninger
- 18 • utvikle strategier for å støtte sirkulær økonomi og bærekraftige forretningsmodeller i
- 19 distriktene, noe som kan bidra til langsiktig økonomisk vekst og miljøbeskyttelse
- 20 • legge til rette for økt samarbeid mellom forskningsinstitusjoner og næringslivet i
- 21 distriktene for å fremme innovasjon og kompetanseutvikling
- 22 • styrke finansiering og støtteordninger for lokalt entreprenørskap og nyetableringer,
- 23 spesielt innen sektorer som teknologi, helse og miljø
- 24 • stimulere til utvikling av lokal matproduksjon og landbruk ved å støtte småskala
- 25 produsenter og kortreist mat, samt fremme bærekraftige landbrukspraksiser
- 26 • oppgradere og vedlikeholde kritisk infrastruktur som veier, broer og havner for å sikre
- 27 effektiv transport og tilgjengelighet for både næringsliv og beboere
- 28 • arbeide for å sikre rimelige boliger i distriktene for å tiltrekke nye innbyggere og
- 29 beholde eksisterende befolkning
- 30 • fremme turisme i distriktene som en viktig næring ved å utvikle og markedsføre
- 31 lokale attraksjoner og støtte bærekraftige turistsprosjekter

32

1 4. En fredelig, rettferdig og bærekraftig verden

2 4.1 En langsiktig og samstemt utviklingspolitikk

3 For å kunne utrydde fattigdommen i verden, må utviklingspolitikken være samstemt og se de
4 17 bærekraftsmålene i sammenheng. Partiet Sentrum legger det grunnleggende prinsippet
5 for bærekraftsmålene «leave no one behind» - ingen skal utelates - til grunn for politikken.
6 Målsettingen må gjennomsyre alle deler av utviklingspolitikken. Bærekraftsmålene må
7 innarbeides i alle planer og budsjetter. Samtidig må politikken på andre områder ikke svekke
8 våre utviklingspolitiske mål, og at Norge opptre i tråd med nasjonale og internasjonale
9 forpliktelser.

10 Vi må samarbeide med andre land, både stat-til-stat, gjennom internasjonale organisasjoner
11 og gjennom sivilsamfunn og folkelig engasjement. Verden henger sammen. Vi er gjensidig
12 avhengige av hverandre.

13 Et grunnleggende prinsipp for Partiet Sentrum er at menneskene, fellesskapene og
14 samfunnene som mottar bistand skal eie sin egen utvikling. Godt styresett, fungerende
15 skattesystem, fravær av korrupsjon, likestilling mellom kjønnene og fravær av kjønnsbasert
16 vold, hensynet til miljø, klima og naturmangfold, og klimatilpasset matproduksjon er viktige
17 forutsetninger for utryddelse av fattigdom.

18 Skatteinntekter og et godt styresett er en forutsetning for å styrke utviklingslands evne til å
19 finansiere en bærekraftig utvikling og dermed utrydde ekstrem fattigdom. Mange land
20 mangler tilgang på energi og stabil strømtilførsel, noe som er et sterkt hinder for utvikling.
21 Både offentlige og private investeringer er viktige dersom utviklingslandenes energibehov
22 skal dekkes.

23 Tilgang til grunnleggende helsehjelp er avgjørende for å nå bærekraftsmålet om god helse
24 for alle. Halvparten av verdens befolkning har ikke tilgang på fullverdige helsetjenester, og
25 millioner av mennesker har ikke råd til helsehjelp eller tvinges ut i fattigdom fordi de må
26 betale for helsetjenester. Norge må være en pådriver i internasjonalt samarbeid for at alle
27 skal få tilgang til grunnleggende helsehjelp. Partiet Sentrum vil styrke vaksinesamarbeidet
28 og sikre tilgang til vaksiner for fattige land. Vi vil øke støtten til sivilsamfunn som driver
29 helseinformasjonsarbeid for å forebygge smitte og motarbeide stigma rundt hiv/aids og
30 andre sykdommer.

31 Norge bør øke støtten til kvinnehelse, sikre kvinners reproduktive rettigheter og tilgang til
32 trygge helsetjenester. Et sterkt og mangfoldig sivilsamfunn i utviklingslandene er et
33 nødvendig supplement til myndighetene for å oppnå bærekraftig samfunnsutvikling. Dette er
34 fagforeninger som krever retten til anstendige lønninger og trygge arbeidsplasser,
35 kvinneorganisasjoner som kjemper for retten til å eie jord, og helt ned på komiteer i
36 landsbyer som krever rett til fødselsattest og rett til skolegang for sine barn. I mange land
37 opplever sivilsamfunnsaktører at handlingsrommet innskrenkes og at demokratisk deltakelse
38 og ytringsfrihet svekkes.

1 Mange av de fattigste menneskene bor og lever i områder med høy risiko for politiske
2 konflikter, korrupsjon, dårlige kommunikasjonsforbindelse og terror. Det er viktig å finne en
3 god balanse mellom tillit og kontroll for å sikre best mulig forvaltning av bistandspenger, best
4 mulig resultater og størst mulig endring og utvikling for de som trenger det mest.

5 Verdens fattigste land har bidratt minst til klimaendringene, men rammes hardest av dem.
6 Norge og andre rike land har stått for det aller meste av utslippene. Partiet Sentrum vil øke
7 klimafinansieringen kraftig i årene for å få fortgang i fattige lands klimatiltak. Utvikling, klima
8 og sikkerhet henger tett sammen, og er i flere tilfeller delvis overlappende. Derfor er det
9 viktig at vi i årene fremover sikrer støtte til og gjennomføringen av de store og nødvendige
10 klimatiltakene verdenssamfunnet må ta.

11 **Partiet Sentrum vil:**

- 12 • at 2 prosent av BNI årlig skal gå til bistand og utvikling
- 13 • at bistandsbudsjett holdes utenfor handlingsregelen og skal gå til reell bistand. Det
14 skal ikke gå til å dekke utgifter ved mottak av flyktninger i Norge eller klima/miljøtiltak
15 som regnskogsatsingen. Dette dekkes over andre budsjettposter
- 16 • videreføre styrking av sivilsamfunn som et eget utviklingsmål
- 17 • bidra til å motarbeide innskrenking av sivilsamfunnets handlingsrom og aktivt støtte
18 menneskerettighetsarbeid (advocacy), blant annet gjennom arbeidet i FNs
19 sikkerhetsråd
- 20 • være en pådriver overfor andre i det globale nord for økt bistand, internasjonalt
21 samarbeid og innovativ bistandspolitikk
- 22 • jobbe for at Norge skal være en pådriver i å stanse ulovlig kapitalflukt og
23 skatteunngåelse fra utviklingsland gjennom globale og bilaterale reformer
- 24 • introdusere bekjempelse av korrupsjon som et utviklingsmål
- 25 • øke støtten til Klimafondet (Green Climate Fund) og Tap og Skade Fondet (Loss and
26 Damage Fund)
- 27 • styrke samarbeidet med vaksinealliansen CEPI og GAVI-stiftelsen for å sikre lik
28 tilgang til vaksiner for de fattige land
- 29 • arbeide internasjonalt for å fremforhandle unntak i WTOs patenteringsregler ved
30 pandemier og kritiske smittesituasjoner i utviklingsland, for å redusere vaksinepriser
31 slik at vaksiner blir mer rettferdig fordelt
- 32 • øke støtten til næringsutvikling som skaper arbeidsplasser i utviklingsland, inkludert
33 mikrokreditt-programmer
- 34 • fremme kvinnehelse, motarbeide vold, og sikre jenter og kvinners rettigheter og lik
35 rett til utdanning og arbeid
- 36 • arbeide gjennom bistands- og utviklingspolitikken for å styrke rettighetene og fremme
37 likestilling for mennesker med nedsatt funksjonsevne
- 38 • arbeide internasjonalt for å få på plass en mekanisme for gjeldsslette for de fattigste
39 landene
- 40 • jobbe for å trekke Oljefondet ut av alkoholindustrien
- 41 • jobbe for transparens i Oljefondet investeringer i utviklingsland og sikre at oljefondet
42 investeres aktivt for å bidra til bærekraftig utvikling.
- 43 • Arbeide for å bedre kunnskap om betydningen av amming, også i utviklingsland.
44 Manglende amming er den vanligste årsaken til spedbarnsdødelighet.

4.2 Utrydde sult i verden

Det er en menneskerett å ha nok mat. Ifølge FN rammes i 2024 over 828 millioner mennesker av sult, og tallet er økende. Det er likevel grunn til optimisme. Verden har nok mat til alle. Utfordringen er å fordele ressursene mer rettferdig. Det gjøres ved hjelp av lokal matproduksjon, mer bærekraftig produksjon, reduksjon av matsvinn og bedre utnyttelse av jordbruk, skog og fiske.

Feilernæring og usunt kosthold er viktige årsaker til barnedødelighet og tidlig død blant voksne. De mest utsatte for underernæring er barn, gravide og ammende kvinner, og personer som lever i fattigdom og krisesituasjoner. Underernæring har mange negative følger i form av økt sykdomsbyrde, forverret fysisk og kognitiv funksjon og forkortet levetid. Dette krever både kortsiktig humanitær bistand og nødhjelp og mer langsiktige tiltak som sikrer tilstrekkelig matproduksjon og tilgang til matvarer. Vi må øke satsingen på landbruk i bistand for at verdens befolkning skal ha nok mat.

Med klimaendringene kommer flere naturkatastrofer. Fattige land er særlig sårbare når de inntreffer. Vi har et særlig ansvar for å bidra til klimatilpasninger og for å minimere skader.

Vi må bidra til en rettferdig og likeverdig fordeling av goder som følger bruk av genressurser. I dag utkonkurrerer multinasjonale selskaper lokale arter og sorter av frø og plantemateriale med patentbeskyttet frømateriale. Særlig urfolks lokalkunnskap om vekster og deres bruk må kartlegges og tas vare på før de forsvinner.

Mangel på rent vann er en av årsakene til matmangel og fører til sykdom og dårlige hygieniske forhold. 3 av 10 mennesker i verden i dag har ikke tilgang på rent vann. Hvert år dør millioner på grunn av vannmangel.

Partiet Sentrum vil:

- styrke nødhjelp til de mest utsatte områder basert på oppdaterte FIES-tall (The Food Insecurity Experience Scale), og i krigsområder i samarbeid med FNs matvareprogram
- konsentrere bevilgninger til program som legger vekt på ernæring for barn, kvinner og eldre
- sørge for mekanismer som sikrer varsling og mobilisering av ressurser ved svikt i avlinger og dermed forhindre hungersnød
- være pådriver for at hjelpeorganisasjoner er til stede i krigsområder og ved konflikter, og at samarbeid blir koordinert når det offentlige ikke fungerer
- støtte og intensivere vekst i landbruket, ved å muliggjøre tilgang på kapital, ressurser, opplæring, organisering og markeder for bønder
- jobbe for at 15 % av bistanden skal gå til landbruk, inkludert bistand via sivilsamfunn
- øke støtten til FAOs satsing på småbønder, til internasjonale og nasjonale bondeorganisasjoner, til forskning rettet mot småbønder, til frivillige organisasjoner og institusjoner som jobber for bønders rettigheter
- støtte klimatilpasning i jordbruket, samt satse på klimasmart og bærekraftig landbruk, som tar utgangspunkt i lokale ressurser

- 1 • prioritere utviklingsprosjekter med utgangspunkt i lokalbefolkningens erfaring og
- 2 kunnskap, og særlig urbefolknings forståelse av økologi og klima
- 3 • følge videre opp programmet for satsing på matsikkerhet
- 4 • styrke bevilgninger og næringssamarbeid med bærekraftig matvareproduksjon i
- 5 andre land
- 6 • være pådriver for at internasjonalt samarbeid og lovverk sikrer at lokale
- 7 genvariasjoner blir tatt vare på, med særlig vekt på urfolks lokalkunnskap og vekster
- 8 • være pådriver for internasjonale regelverk som beskytter lavinntektsland mot
- 9 utnyttelse av multinasjonale selskap som tar patent på såvarer, og setter landene i
- 10 gjeldsforhold til dem
- 11 • jobbe for et strengt internasjonalt regelverk for genmanipulering
- 12 • støtte bygging av brønner og bedre tilgangen på sanitæranlegg

13 4.3 En fredelig, rettferdig og velfungerende verden

14 Verden er avhengig av velfungerende nasjonale og internasjonale institusjoner bygget på
 15 tillit. Partiet Sentrum vil at Norge bidrar til å skape, vedlikeholde og forbedre internasjonale
 16 avtaler og institusjoner. Norge må være en selvstendig pådriver for en fredelig, rettferdig og
 17 velfungerende verden.

18 Godt og omfattende internasjonalt samarbeid er nødvendig. EU er vår viktigste handels- og
 19 samarbeidspartner. EØS-avtalen legger grunnlaget for et godt samarbeid med EU på mange
 20 områder som er avgjørende fremover. I en verden preget av større usikkerhet og
 21 uforutsigbarhet, kan debatten om norsk EU-medlemskap fort bli mer aktuell enn før.

22 Norge må ta en ledende rolle internasjonalt for å bidra til å oppfylle FNs bærekraftsmål, og
 23 sikre respekten for folkeretten og menneskerettighetene i verden. Tillit er avgjørende for
 24 internasjonalt samarbeid, og varig fred kan kun oppnås gjennom rettferdighet og
 25 ivaretagelse av menneskerettighetene for alle. Partiet Sentrum vil at Norge skal bruke sin
 26 posisjon til å bekjempe alle former for okkupasjon og undertrykkelse, uansett hvor det skjer i
 27 verden. Det er avgjørende for internasjonalt samarbeid og fred at land utenfor det globale
 28 nord får økt innflytelse i - og tillit til internasjonale organisasjoner.

29 Partiet Sentrum ønsker at Norge skal ta aktivt del i internasjonalt arbeid. For å kunne nå FNs
 30 bærekraftsmål på nasjonalt og internasjonalt nivå må vi bygge tillit.

31 **Partiet Sentrum vil:**

- 32 • sikre representativitet i nasjonale og internasjonale institusjoner, eksempelvis med
- 33 tanke på etnisitet, alder, kjønn, urfolk, minoriteter og geografisk fordeling
- 34 • fremme rettsstaten og rettssikkerhet gjennom internasjonale institusjoner og ved
- 35 inngåelse av nye bi- og multilaterale avtaler
- 36 • bidra til å motarbeide innskrenking av sivilsamfunnets handlingsrom og aktivt støtte
- 37 menneskerettighetsarbeid (advocacy), blant annet gjennom arbeidet i FNs
- 38 sikkerhetsråd
- 39 • at Norge skal bruke eksemplets makt til å være en pådriver for institusjoner preget av
- 40 tillit, åpenhet og bærekraftige løsninger

- 1 • gi målrettet støtte eller innføre sanksjoner med sikte på å bekjempe korrupsjon og
- 2 bidra til andre tillitsbyggende tiltak
- 3 • holde fast ved EØS-avtalen
- 4 • at et eventuelt norsk medlemskap i EU må avgjøres av en (formelt rådgivende)
- 5 folkeavstemning
- 6 • innarbeide grønn politikk - som EU sin grønne avtale og smultring-økonomi
- 7 rammeverket - inn i nasjonal og internasjonal politikk
- 8 • sørge for at Oljefondet ikke har investeringer som bidrar til å opprettholde ulovlig
- 9 okkupasjon, for eksempel Israels okkupasjon av Palestina

10 Israel-Palestina -konflikten

11 Israel og Palestina må ha rett til selvbestemmelse og sikkerhet innenfor internasjonalt
 12 anerkjente grenser. Partiet Sentrum mener veien til fred går gjennom rettferdighet og
 13 ivaretagelse av menneskerettigheter for alle. Derfor støtter vi en tostatsløsning. Partiet
 14 Sentrum mener at Norge skal fortsette engasjementet for en rettferdig fredsløsning gjennom
 15 å ha kontakt med begge parter i konflikten.

16 Siden 1948 har israelske myndigheter systematisk diskriminert den palestinske befolkningen
 17 og tatt kontroll over land og ressurser. FN har gjentatte ganger fastslått at okkupasjonen av
 18 palestinske områder er ulovlig og at Israel må trekke seg tilbake til grensene fra 1967.
 19 Samtidig har Israel blitt angrepet av og selv angrepet sine naboland, og befolkningen har
 20 levd med en konstant terrortrussel.

21 Terrorangrepet mot Israel 7. oktober 2023 var fullstendig uakseptabelt. Dette angrepet kan
 22 ikke brukes til å rettferdiggjøre Israels krigføring på Gaza, Vestbredden og Libanon i ettertid.
 23 Angrep rettet mot sivilbefolkningen i tett befolkede områder, bombing av sykehus, gudshus
 24 og flyktningeleirer, avkutting av strøm, vann, og forsyning av mat og medisiner, kan ikke
 25 legitimeres eller aksepteres. Staten Israel nekter å rette seg etter FN-resolusjoner og
 26 internasjonal lov, og går fri for internasjonale sanksjoner. Som et effektivt og fredelig
 27 virkemiddel i kampen for å få slutt på Israels ulovlige okkupasjon og forhindre flere
 28 folkerettsbrudd bør Norge boikotte, deinvestere og sanksjonere (BDS) staten Israel.

29 Partiet Sentrum tar avstand fra sammenblanding av staten Israels handlinger med det
 30 jødiske folk og religion, og fra all form for antisemittisme.

31 Vi mener at Norge må gi en langsiktig hjelpepakke til Palestina, etter modell fra Nansen-
 32 programmet i Ukraina. Norge må også bruke sin posisjon som leder av giverlandsgruppen
 33 for Palestina til å bistå til bedre levevilkår for den palestinske befolkningen, bygge opp
 34 demokratiske institusjoner, og bygge ut helsevesen og skoler. Partiet Sentrum støtter
 35 anerkjennelsen av Palestina som egen stat, og vil at Norge skal bruke sin innflytelse til å
 36 oppfordre til at det holdes frie og demokratiske valg så snart det er gjennomførbart.

37 Partiet Sentrum vil:

- 38 • at Norge krever at okkupasjonen av alle palestinske områder opphører, og at de
- 39 ulovlige bosettingene på Vestbredden tilbakeføres til palestinere
- 40 • ikke flytte Norges ambassade til Jerusalem før Jerusalems status er avklart og
- 41 internasjonalt anerkjent

- at Norge sikrer at norskproduserte våpen, våpendeler og ammunisjon ikke brukes til å gjennomføre krigsforbrytelser. Norge må kreve sluttbrukererklæring med re-eksport klausul av alle land
- at Norge gir en langsiktig hjelpepakke til Palestina, etter modell fra Nansen-programmet for Ukraina
- at Norge støtter arbeidet til den internasjonale BDS-bevegelsen. Norge bør benytte boikott, trekke ut investeringer og bruke sanksjoner som virkemidler for å få Israel til å respektere sine internasjonale forpliktelser
- at Norge sørger for at oljefondet ikke har noen investerte midler som bidrar til å støtte Israels regime og okkupasjonen av palestinsk land
- arbeide for at alle land skal anerkjenne både Palestina og Israel som egne selvstendige stater
- at Norge skal fortsette engasjementet for fred i Midtøsten gjennom samarbeid i FN og FNs sikkerhetsråd, i stat-til-stat-dialog og gjennom giverlandsgruppen for Palestina

Krigen i Ukraina

Partiet Sentrum støtter helhjertet Ukrainas kamp for frihet og selvstendighet. Vi støtter sanksjonene mot Russland og Norges våpenbidrag til Ukraina. Norge må bidra til europeisk samhold, fred og gjenoppbygging i Ukraina Russlands brutale angrep på Ukraina har skapt en av de mest dramatiske sikkerhetspolitiske situasjoner i Europa siden andre verdenskrig.

Partiet Sentrum vil:

- at Norge sammen med andre europeiske land skal opprettholde nødvendig våpen- og ammunisjonsstøtte til Ukraina, slik at kampen mot den russiske okkupasjonsmakten kan vinnes
- bidra til gjenoppbygging av Ukraina under og etter krigen
- ikke anerkjenne russisk okkupasjon av ukrainsk land som legitim grenseflytting

4.4 Sikre likhet for loven, rettssikkerhet og rettsvern for alle

Vårt samfunn hviler på tre fundament. Grunnloven § 2 angir disse som demokratiet, rettsstaten og menneskerettighetene. Partiet Sentrum vil fremme likhet for loven, rettssikkerhet og rettsvern for alle. Uavhengige domstoler og et politi med tillit i befolkningen er viktig for demokratiet.

Sammenlignet med mange andre land er det lav kriminalitet i Norge og høy tillit til politiet, rettsvesenet og forvaltningen. Partiet Sentrum vil ta vare på denne tilliten gjennom å sikre at alle innbyggere får en riktig og rettferdig behandling i rettsvesenet og i forvaltningen. Alle har rett til å få kunnskap om vedtak som gjelder dem selv og klageadgangen må være tilgjengelig, reell og rettferdig. I en avansert og byråkratisk forvaltning har språk og kommunikasjonsform blitt mer viktig enn før. Den saken gjelder, må sikres god informasjon til rett tid, på en måte som fremmer respekt, gjensidig forståelse og dialog.

Forvaltningen må ta hensyn til innbyggere med nedsatt språkforståelse, nedsatt IT-kompetanse eller helsemessige utfordringer som gjør samhandlingen vanskeligere.

Partiet Sentrum vil:

- arbeide for å sikre en raskere straffesakspleie, både for å øke rettssikkerheten i Norge, men også for å forhindre at unge kriminelle forblir i et samfunnsmessig utenforskap
- etablere en landsdekkende offentlig juridisk førstelinjetjeneste. Et lavterskeltilbud der det gis rask gratis juridisk rådgiving, med godt kvalifisert tolketjeneste

Politiet

Politiets hovedstrategi er og skal være forebygging. Det lokale politiets tilstedeværelse er svekket. Ansatte opplever ikke at det er nok ressurser til at man kan gjøre jobben sin på en god måte. Det er avgjørende for tilliten at politiet har ressurser til, og organiseres slik at saker etterforskes og oppklares.

Mangfoldet må styrkes i politiet, det er avgjørende for å bygge og bevare politiets tillit i befolkningen. Straffesakskjeden er under stort press, saker om voldtekt og vold i nære relasjoner blir liggende i altfor lang tid i kø i straffesakssystemet. Uoppklarte saker og restanser av straffesaker skaper frustrasjon hos ofre, hos politiet og hos påtalemakten.

Samarbeidet mellom politiet og kommunen er grunnleggende for god kriminalitetsforebygging. Det må sikres ressurser både i politiet og kommunen for å sikre god koordinering av tiltak på tvers av etater og organisasjonsstrukturer.

Norge opplever en vekst i kriminalitet begått av barn under kriminell lavalder, gjerne med tilknytning til kriminelle gjenger/nettverk. Vi vil styrke innsatsen for å hindre at gjengkriminalitet og en frykt- og taushetskultur får fotfeste. Partiet Sentrum ønsker ikke å senke den kriminelle lavalder.

Partiet Sentrum vil:

- styrke det kriminalitetsforebyggende arbeidet i politiet
- legge føringer for mangfold (etnisitet, kjønn, LHBTI, mm.) blant ledere, operativt og synlig politipersonell
- styrke det lokale politiet
- arbeide for at tvangsmidler aldri utøves i større omfang enn det som er nødvendig
- beholde dagens kriminelle lavalder på 15 år – og utvikle nye virkemidler for oppfølging av barn som begår kriminelle handlinger.
- tillate religiøse hodeplagg i Politiet.
- innføre kvitteringsordning som registrerer hver gang en blir stoppet av politiet

Vold og overgrep

Partiet Sentrum har en nullvisjon for seksuelle overgrep og vold i nære relasjoner. Alle skal kunne leve trygt og fritt fra frykten for å bli utsatt for vold eller overgrep.

Forebygging innebærer å støtte og rehabilitere de som har begått vold eller overgrep, slik at de kan bryte voldssyklusen og resosialiseres tilbake i samfunnet. Det er også nødvendig å styrke familier, øke bevissthet og kunnskap om vold og overgrep, og implementere programmer i skoler og samfunn for å fremme sunn seksuell helse, relasjoner og respekt.

Tiltak og strategier må baseres på forskning, erfaringer og beste praksis. Dette innebærer å være åpne for nye ideer og metoder. Vi vil styrke tidlig intervensjon og tverrfaglig samarbeid mellom ulike sektorer, inkludert helsevesenet, skoler, barnevern og rettssystemet, for å identifisere og adressere risikofaktorer for vold, overgrep og drap tidligst mulig.

1 av 5 kvinner i Norge rapporterer å ha vært utsatt for voldtekt i løpet av livet (NKVTS, 2023), men kun 4% av voldtektsutsatte opplever at overgriper blir dømt. Partiet Sentrum mener at norsk lov må fastslå at ethvert menneske har rett til å bestemme over egen kropp og seksualitet, gjennom en ny voldtektsbestemmelse som baserer seg på "bare ja er ja"-modellen. Etterforskning av voldtektssaker krever fenomenkunnskap, og de involverte må ivaretas under prosessen.

Partiet Sentrum vil:

- at omvendt voldsalarm brukes aktivt for å beskytte voldsofre
- sikre helhetlig forebygging og langsiktig oppfølging av volds- og overgrepsutsatte
- sikre gode behandlingstilbud for voldsutøvere
- heve kompetansen på vold og overgrep i helsetjenestene og i mottaksapparatet hos politiet
- øke kapasitet til å ta imot voldsutsatte ved krisesentrene, overgrepsmottakene og helsetjenestene
- øke satsingen på etterforskning av voldssaker
- innføre en reell samtykkelov, gjennom å sikre en ny voldtektsbestemmelse i straffeloven om seksuallovbrudd som baserer seg på en bare ja er ja -modell
- gjenopprette en voldtektsseksjon i Kripos
- sikre retningslinjer for ivaretagelse av involverte under etterforskning i voldtektssaker
- sikre en nasjonal helhetlig og langsiktig plan for forebygging og arbeid mot voldtekt
- at det lages en oversikt over hjelpetilbud ved voldtekt, for eksempel på helsenorge.no
- etablere samarbeid og kompetanseheving mellom overgrepsmottakene og barne- og ungdomsklinikkene at flere dømte for seksuallovbrudd skal introduseres for behandling i BASIS eller annen tilbud innenfor «good-life»-modellen

Forebygging av kriminalitet

Partiet Sentrum vil styrke det kriminalitetsforebyggende arbeidet. Lovverket må justeres slik at kommuner, kriminalomsorgen, helsevesenet og politiet skal kunne samarbeide tettere om forebygging og om oppfølging av kriminelle. Hjelpeinstansene skal settes i stand til å identifisere og unge og voksne lovbrøyttere tidlig, og gis muligheter for å hjelpe dem ut av sin potensielle kriminelle løpebane og forebygge kriminalitet.

Kriminalitet begått av barn under kriminell lavalder er økende i Norge. Det meldes om økte problemer med rus og psykisk helse blant unge. Vi vet at gode levekår forebygger psykisk og fysisk uhelse og kriminalitet. Partiet Sentrum er urolig for områder der mange barn og unge vokser opp i vedvarende lavinntekt.

Ustabile boforhold og knapphet på trygge og gode væresteder for barn og unge på fritiden, kan legge grunnlaget for en negativ utvikling. Dagsjobber og småjobber til ungdom vil forebygge rekrutteringen til kriminelle nettverk som kan tilby "raske penger".

1 **Partiet Sentrum vil:**

- 2 • styrke det kriminalitetsforebyggende arbeidet ved å sette inn særskilt innsats i
- 3 områder med svake levekår og høy forekomst av barn og unge i lavinntektsfamilier
- 4 • tilby langsiktige og helhetlige exit-program for de som ønsker å bryte med ekstreme
- 5 og kriminelle miljøer, og la frivillige og ideelle aktører være en del av løsningen
- 6 • støtte frivillige og ideelle aktører som tilbyr unge dags- og småjobber
- 7 • gjennomføre lovendringer som letter samarbeidet om forebyggende arbeid mellom
- 8 ulike offentlige instanser

9 **Ungdomskriminalitet**

10 Barnekonvensjonen sier tydelig at barn skal beskyttes, og at barn ikke skal straffes. I Norge
11 er vi barn til vi er 18 år.

12 Kriminell lavalder er 15 år, og Partiet Sentrum ønsker ikke å senke denne. Det betyr at barn
13 må ta konsekvensene av handlingene sine før de er voksne. Ved å øke politiets muligheter
14 gjennom barnevernet, barnevernsinstitusjoner, helsevesenet og kommunene, vil dette gi
15 barn på en kriminell løpebane muligheten til å endre kurs. Ungdomskriminalitet blir ivaretatt
16 av konfliktrådene i Norge. Det er fordi vi vil ha ungdommene med oss som gode voksne
17 også etter at de har begått lovbrudd.

18 Konfliktrådet følger ungdom i opp til fire år, ved å inkludere nærmiljø og hjelpeapparat.
19 Lovbryter møter offer i gjenopprettende samtaler, og kan gjøre opp for seg med dem de har
20 påført skade, i stedet for å straffes av samfunnet.

21 Vår oppgave er å ta vare på barn og ungdom, og legge til rette for meningsfull deltakelse i
22 samfunnet. Vi må utjevne sosioøkonomiske forskjeller for at vinningskriminalitet ikke
23 fremstår som et attraktivt alternativ til fattigdom og utenforskap. Vi må legge inn nok
24 ressurser til å ta vare på dem som trenger hjelp. Ungdom som tjener penger på kriminalitet
25 trenger jobb. Ungdom som søker fellesskap trenger tilhørighet, omsorg og relasjoner.

26 **Partiet Sentrum vil:**

- 27 • ha fokus på forebygging og hjelpetiltak, ikke straff
- 28 • arbeide for en alternativ reaksjonsform for unge lovbrytere mellom samfunnsstraff og
- 29 fengsel
- 30 • forebygge ungdomskriminalitet ved å ha flere voksne til stede for ungdom på skolene
- 31 og i nærmiljøet
- 32 • øke ressursene til sosialt arbeid i skolen, med særlig fokus på drop-outs
- 33 • øremerke midler til forebyggende politiarbeid
- 34 • ivareta Konfliktrådets ansvar for ungdomsstraff og ungdomsoppfølging, som
- 35 alternativ til straff for alle under 18 år
- 36 • sikre at juridiske reaksjoner på lovbrudd begått av mindreårige får raskest mulig
- 37 behandlingstid

1 **Hatkriminalitet**

2 Hatkriminalitet truer alle menneskers rett til å bli respektert som likeverdige og skaper
3 utrygghet. Det farlige hatet kan ramme og skade kjernen av hvem folk er. Ikke bare
4 enkeltpersoner, men store grupper av oss.

5 Politiet må prioritere hatkriminalitet som blir anmeldt. I et demokratisk samfunn skal vi ikke
6 godta hatefulle ytringer, handlinger eller trusler som skaper frykt.

7 **Partiet Sentrum vil:**

- 8 • bekjempe antisemittisme, holocaustbenektelse og muslimfiendtlighet
- 9 • innføre organisasjonsforbud mot nazistiske grupperinger
- 10 • styrke politiets innsats og sanksjonsmuligheter mot hatkriminalitet
- 11 • at det bevilges midler til systematisk forskning om art, omfang og skadevirkninger av
- 12 hatkriminalitet rettet mot funksjonshemmede

13 **Arbeidslivskriminalitet**

14 Svart arbeid undergraver arbeidsmarkedet og uthuler velferdssamfunnet vårt gjennom
15 unndragelse av skatter og avgifter. For den enkelte som kjøper eller utøver svart arbeid
16 innebærer det også stor strafferettslig risiko, samt at rettigheter som garanti, reklamasjon,
17 pensjon og sykepenger går tapt.

18 Også offentlig sektor er utsatt for arbeidslivskriminalitet. Engasjement fra privatpersoner,
19 næringslivet, fagorganisasjoner og myndighetene er avgjørende for å få satt kriminelle ut av
20 spill og eliminere svart arbeid og annen arbeidslivskriminalitet.

21 Håndverkerbransjen er klar i sitt ønske om at ROT-fradrag (skattefradrag for kjøp av
22 håndverkertjenester i private hjem) vil være et målrettet tiltak i kampen mot svart arbeid. Ved
23 å gi gode insentiver til å velge hvitt arbeid fra dem som etterspør tjenesten, vil man kunne
24 sikre handelskjeder som skjer innenfor lovlige og regulerte former.

25 Også i andre bransjer kan tilsvarende skattefradrag innføres gjennom et tilsvarende ROS-
26 fradrag for tjenester i hjemmet som renhold, omsorg og serviceoppdrag som f.eks.
27 hagearbeid mv.

28 Arbeidslivskriminalitet har grenseoverskridende utfordringer. Lovverket både nasjonalt og
29 internasjonalt må være i takt med utviklingen innen bransjene for raskere å demme opp for
30 nye områder og metoder for arbeidslivskriminalitet.

31 **Partiet Sentrum vil:**

- 32 • ha strengere straffer for arbeidskriminalitet
- 33 • at norske og utenlandske aktører må få like konkurranse- og arbeidsvilkår
- 34 • ha allmenngjort lønn i risikoutsatte bransjer (minstelønnssatser)
- 35 • sikre bedre samhandling mellom offentlige tilsynsetater i arbeidsmarkedet, for
- 36 eksempel gjennom Fair Play og A-krimsentrene.
- 37 • innføre skattefradrag (ROT og ROS-fradrag) i alminnelig inntekt for private skattytere
- 38 som et ledd i kampen mot svart arbeid

1 Kriminalomsorgen

2 Partiet Sentrum vil sette mennesket først, styrke det forebyggende arbeidet, utvikle mer
3 human soning og forsterke ettervernet.

4 Straffegjennomføring må ha hovedvekt på rehabilitering og tilbakeføring til samfunnet.
5 Kriminalomsorgen må ivareta de straffedømtes og varetektinnsattes menneskerettigheter og
6 ukrenkelige verdi.

7 Kriminalomsorgen har de senere årene opplevd økt vold mot ansatte og flere innsatte med
8 psykiske lidelser. Tillitsvalgte og ledelsen har lenge ropt om et sterkt behov for endring.
9 Personer blir domfelt som tilregnelige, men er soningsudyktige fordi de er for psykisk syke.
10 Det må tilbys andre måter å sone på, blant annet tilrettelagte fengsler for personer dømt til
11 tvungent psykisk helsevern og dagens soningsudyktige, samt mindre og tilrettelagte
12 soningssteder som er integrert i lokalsamfunnet.

13 Med de ulike regionale inndelingene hos kriminalomsorgen oppleves det som krevende for
14 ansatte i fengslene å være tett på de ulike tilbudene som finnes i de forskjellige kommunene.
15 Det bør opprettes en kriminalomsorgskontakt, som kan hjelpe kommunene og
16 kriminalomsorgen med å utvikle tilbud og forbedre integreringsprosesser for løslatte.

17 Partiet Sentrum vil:

- 18 ● etablere kriminalomsorgskontakter som skal bidra til kommunenes integrering av
19 løslatte
- 20 ● at «Gjenopprettende prosesser» i Konfliktrådet oftere skal benyttes som alternativ til
21 soning, og/eller som en del av straffeutmålingen
- 22 ● øke sikkerheten i norske fengsler ved å øke bemanningen i fengslene
- 23 ● sikre at innsatte får tilbud om aktiviteter utenfor cellene og tilstrekkelig sosialisering
- 24 ● at fengsler bør ha en arkitektur og utforming som støtter opp om målene i
25 kriminalomsorgen
- 26 ● tilby alle innsatte i fengsler kurs under soning som kan bidra til en lettere overgang til
27 et vanlig liv
- 28 ● at innsatte i norske fengsel skal få flere tilbud om korte arbeidskvalifiserende kurs. I
29 dag prioriteres lovpålagt aktivisering eller oppstykket undervisning i
30 studieforberedende fag som mange ikke får fullført
- 31 ● styrke helsetjenesten for innsatte i norske fengsler
- 32 ● støtte frivillige organisasjoner som støtter straffedømte tilbake i samfunnet, for
33 eksempel Wayback
- 34 ● styrke ettervernet med langsiktige og helhetlige tiltak, der ideelle og frivillige aktører
35 får være en del av løsningen
- 36 ● ha en ny vurdering av Norges praksis med å utvise domfelte utlendinger etter endt
37 soning. Dette er i praksis en dobbeltstraff, og ved noen tilfeller fører praksisen til
38 brudd på barnekonvensjonen, fordi barn mister kontakt med den av sine foreldre som
39 blir sendt ut av landet.
- 40 ● tilrettelegge for at det tilbys religiøst tilberedt mat i norske fengsler, som for eksempel
41 halal og kosher

1 Fri rettshjelp

2 Det er statens oppgave å sikre at rettighetene staten gir borgerne er reelle. Derfor er det
3 viktig at samfunnet har fri rettshjelpsordninger. Alle borgere som blir utsatt for
4 myndighetsinngrep må få mulighet til å forsvare sine interesser. Denne retten må også
5 gjelde også for asylsøkere.

6 Partiet Sentrum vil:

- 7 • arbeide for å sikre lik tilgang til domstolene for alle som trenger det. Ulikhet i
8 ressurser hos partene skal ikke være avgjørende
- 9 • støtte frivillige organisasjoner og Advokatforeningen for å sikre et godt nok tilbud om
10 fri rettshjelp
- 11 • endre de økonomiske vilkårene slik at langt flere enn i dag omfattes av
12 rettshjelpsordningen. Dette innebærer å senke egenandelen, særlig for dem med
13 lavest inntekt, og å innvilge fri rettshjelp uten behovsprøving på flere områder enn i
14 dag
- 15 • sørge for at alle, også mennesker med utviklingshemming, har lik rettssikkerhet
- 16 • innføre en fri rettshjelpsordning for å sikre god systemveiledning - en
17 "rettighetshånd" å holde i
- 18 • styrke retten til bestemmelse i eget liv og over egne eiendeler

19 Sikre juridisk identitet for alle

20 Sentrum vil sikre juridisk identitet for alle, blant annet gjennom fødselsregistrering. Ifølge tall
21 fra FN og Verdensbanken er det over 1 milliard mennesker i verden som ikke har mulighet til
22 å dokumentere sin identitet. Det skyldes at mange land i verden ikke har fungerende
23 ordninger for å registrere barn som blir født, følgelig vil de ha vanskeligheter med å
24 fremskaffe dokumentasjon på sin opprinnelige identitet. Å gi alle en identitet de kan
25 identifiseres med, bidrar til tryggere samfunn.

26 Partiet Sentrum vil:

- 27 • arbeide for at mennesker, som av ulike årsaker kommer til Norge med ukjent
28 identitet, må gis en identitet som sikrer grunnleggende nasjonale rettigheter og
29 legger til rette for integrasjon og deltakelse i samfunnet
- 30 • innføre identitetsregistrering, tilsvarende system de har i Finland og Sverige. Det vil
31 si at ved opphold på mer enn 5 år med samme identitet blir denne varig
- 32 • at tvil om identitet ikke skal gå i arv

33 Barns rettigheter

34 For å ivareta barn sine grunnleggende rettigheter, mener vi at barn og unge trenger et nytt,
35 uavhengig og barnesensitivt organ som erstatter Statsforvalteren og Udir som er
36 håndhevingsorgan i bl.a. skolemiljø saker i dag, i tillegg til en klagerett til FNs Barnekomité.

37 Partiet Sentrum vil:

- 38 • Innføre et uavhengig, nasjonalt håndhevingsorgan som kan behandle klager knyttet
39 til brudd på Barnekonvensjonen som diskriminering, mobbing, universell utforming,
40 manglende tilpasset opplæring og spesialundervisning.

- at barn og familier skal få en individuell klagerett til FNs barnekomité, knyttet til brudd på Barnekonvensjonen

4.5 Innvandring, integrering og inkludering

Partiet Sentrum ønsker en human, raus, bærekraftig og solidarisk asyl-, innvandring- og integreringspolitikk. Å fremme helhetstenkning i flyktningpolitikken er nødvendig både for flyktningers muligheter og samfunnets evne til å sikre best mulig integrering.

Et eksempel på en asylopolitikk som hemmer integreringen, er regelmessig revurdering av oppholdsstatus og begrensede tillatelser. De som har grunnlag for oppholdstillatelse i Norge bør gis en forutsigbar og trygg situasjon her, dagens praksis med opphør av flyktningstatus må stoppes. Utrygghet truer integrering.

En verdig og human asyl- og innvandringspolitikk

Årsakene til at mennesker flykter er sammensatte. Alle som kommer til landet skal møtes med medmenneskelighet og respekt. Norge har både muligheter og ressurser til å være rausere i møte med mennesker på flukt.

Norge er et mangfoldig og flerkulturelt samfunn. Partiet Sentrum ser på innvandring og mangfold som en berikelse og ressurs for Norge. Integreringen går stort sett bra. Mennesker med innvandrerbakgrunn lykkes i økende grad i skole og utdanningssystemet. De har en jobb og betaler skatt. Mange har arbeidsoppgaver som er viktige for fellesskapet og er viktige bidragsytere i lokalsamfunnet. Samtidig er det flere som har et komplekst hjelpebehov, for eksempel på grunn av traumer fra å ha flyktet fra krig og konflikt. Asyl- og innvandringsystemet vårt må møte alle flyktninger, uansett situasjon, på en måte som sikrer at alles menneskerettigheter ivaretas og oppfylles.

Partiet Sentrum vil:

- arbeide for en human, raus, bærekraftig og solidarisk asyl-, innvandring- og integreringspolitikk. Alle skal få menneskerettighetene sine innfridd
- at det gis tilbud om god psykologisk og somatisk oppfølging ved ankomst, særlig med fokus på traumer fra krig og katastrofer
- at flyktningbegrepet ikke innskrenkes til kun å gjelde dem som er personlig forfulgt
- fjerne prestasjonskrav for språk og samfunnsfag og inntektskravet for permanent oppholdstillatelse og statsborgerskap
- kvoteflyktninger går inn i dagens mottakssystem gjennom integreringsmottakene før bosetting i en kommune. Dette sikrer en lik tilrettelegging og undervisning for alle som skal bosettes
- at det stilles større krav til veiledning fra utlendingsmyndighetene, både når det gjelder responstid og kvalitet på informasjon, blant annet informasjon om rettigheter og plikter for utlendinger med opphold i Norge gjennom EØS-regelverket.

Felles arbeid for god innvandringspolitikk

Rasisme og fremmedfiendtlighet må aktivt bekjempes i alle sammenhenger. Alle må få rett til å forsørge seg selv, og få lik tilgang til primære tjenester som helsehjelp og opplæring. Å bli

verdsatt for sine ressurser og bli inkludert bidrar også til at enkeltindivid får tillit til vårt felles samfunnsprosjekt. Det gir oss alle trygghet. Det står fortsatt mange utenfor arbeidslivet, særlig kvinner. Viktig offentlig informasjon må gjøres lett tilgjengelig på flere språk, og norskopplæring må i større grad tilpasses mottaker.

Godt internasjonalt samarbeid legger grunnlaget for en god innvandringspolitikk. Norge må stå i front for å fremme et internasjonalt samarbeid som bedre håndterer den globale migrasjons- og flyktningsituasjonen og motvirker de grunnleggende årsakene til at mennesker blir drevet på flukt. Dette krever humanitær innsats, langsiktig og bærekraftig utviklingsarbeid, internasjonalt diplomati og målrettet klimainnsats. Menneskerettighetene må være en sentral bærebjelke i dette arbeidet.

Norsk deltagelse i europeisk samarbeid må styrkes. Det innebærer tett dialog med EU og deltagelse i mekanismene under den nye asyl- og migrasjonspakten. Norge bør bidra fullt med relokalisering under "byrdefordeling"-logikken og avlasting av landene i Sør-Europa som får klart flest asylsøkere. Dette skal ikke tas fra den norske kvoten via UNHCR. Samtidig bør Norge være en pådriver for at asylprosedyrer på Europas yttergrenser skjer i henhold til etablerte menneskerettigheter og rettsstatsprinsipper. Asylprosesser og mottak bør ikke på noen måte outsources til land utenfor Europa.

Partiet Sentrum vil:

- ta til orde for at praksis om retur til førsteland (Dublinavtalen) opphører, da den forårsaker en uforholdsmessig stor belastning på landene i Sør-Europa
- ta initiativ overfor EU for få på plass kollektive og solidariske løsninger for internerings- og flyktingleirer ved Europas yttergrenser, som f.eks. Moria-leiren

Menneskerettigheter på flukt

Vi må stå opp for flyktningretten og legge til rette for en ansvarlig og anstendig flyktningpolitikk. Den må være forankret i anbefalingene fra FNs Høykommissær for flyktninger og ivareta både flyktningene og den økonomiske, økologiske og sosiale bærekraften i landene som tar imot dem. Partiet Sentrum vil øke antall kvoteflyktninger Norge tar imot.

Alle mennesker på flukt har rett til å søke asyl. Vi har plikt til å sørge for en individuell, human og rettssikker behandling, der vi følger prinsippene nedfelt i menneskerettighetskonvensjonene. Vi vil trygge asylinstituttet og retten til å søke om beskyttelse for seg selv om sine.

Alle som kommer til Norge må møtes av et godt helse- og velferdstilbud, hvor man får de tjenestene man har behov for etter å ha vært utsatt for krig og konflikt. Når både Ukraina og Palestina er under brutale angrep fra andre land, er det spesielt viktig at vi er godt rustet for å ta imot krigsflyktninger med traumer og andre belastninger.

Norsk asyl- og innvandringspolitikk har vært gjenstand for stadige innstramminger de senere årene. Innvandringsregulerende hensyn har i økende grad trumfet menneskerettighetene, barns beste og humanitære hensyn. Partiet Sentrum vil vende fokuset tilbake på enkeltmenneskene, barna og familiene.

1 Partiet Sentrum vil:

- 2 • redusere saksbehandlingstid for asylsøknader
- 3 • at Norge grunnlovsfester retten til å søke asyl (asylinstituttet) og styrker asylsøkeres
- 4 rettssikkerhet
- 5 • myke opp gjeldende regelverk knyttet til oppholds- og arbeidstillatelser, samt
- 6 tilbakekallelse av disse
- 7 • at Norge vil legge til rette for å ta inntil 10.000 kvoteflyktninger, utover de som søker
- 8 asyl på vanlig måte
- 9 • at statsborgerskap ikke skal kunne tilbakekalles
- 10 • gi rett til norsk statsborgerskap etter 5 års botid
- 11 • redusere botidskravet for permanent oppholdstillatelse til maksimalt 3 år for
- 12 asylsøkere og 2 år for flyktninger
- 13 • at returforutsetninger ikke skal være et vurderingstema ved søknader om visum eller
- 14 studietillatelser
- 15 • motarbeide at asylsøkere blir flyttet frem og tilbake mellom ulike mottak
- 16 • at utsendelse av flyktninger som ikke har rett til opphold, skal skje humanitært og med
- 17 verdighet med god og tilgjengelig informasjon underveis. Menneskerettighetene må
- 18 ivaretas i hele prosessen
- 19 • gi beskyttelse til kvinner som fengsles på grunn av abort, og utrede muligheten for å
- 20 tilby abort til kvinner fra land hvor dette er straffbart
- 21 • fjerne 24-årskravet for familieinnvandring og innføre individuell vurdering med intervju
- 22 • at det gis lettere opphold på selvstendig grunnlag for dem som har oppholdstillatelse
- 23 som følge av familieinnvandring, men som opplever samlivsbrudd eller er utsatt for
- 24 mishandling av partneren, og særlig hvis de har barn i Norge
- 25 • at vurderinger om proforma i familieinnvandringssaker ikke skal foretas på grunnlag
- 26 av generelle betraktninger som kjønn, alder eller nasjonalitet, men på grunnlag av en
- 27 konkret vurdering av saken
- 28 • avvikle Politiets Utlendingsinternat på Trandum, og sikre at mennesker ikke blir
- 29 internert under fengslignende forhold

30 Barn på flukt

31 Barn på flukt lever under både krevende og utrygge forhold. Barna er vår fremtid. Partiet
32 Sentrum vil styrke prinsippet om barnets beste i utlendingsforvaltningen, i tråd med FNs
33 barnekonvensjon artikkel 3. Partiet Sentrum mener Norge bør prioritere mottak av
34 barnefamilier og enslige mindreårige asylsøkere. Det er behov for å redusere
35 saksbehandlingstiden og raskere avklare grunnlaget for asyl for barn. Integreringsarbeidet
36 må starte umiddelbart, noe som vil bedre forutsetninger for å lykkes med god inkludering i
37 samfunnet.

38 Enslige mindreårige asylsøkere er spesielt sårbare og må sikres et likeverdig omsorgstilbud
39 og de samme rettighetene som norske barn. Alle barn under 18 år skal være barnevernets
40 ansvar. Det må også gjelde enslige mindreårige asylsøkere.

41 Ifølge Nasjonal institusjon for menneskerettigheter (NIM) utsettes enslige mindreårige
42 asylsøkere over 15 år for usaklig forskjellsbehandling. Norge bryter dermed FNs
43 barnekonvensjon. Også FNs barnekomité, FNs menneskerettighetskomité og FNs

1 torturkomité har kritisert Norge for behandlingen av denne gruppen barn. På bakgrunn av
2 dette vil Partiet Sentrum ta initiativ til en gjennomgang av Norges behandling av denne
3 gruppen barn gjennom de siste 25 årene.

4 Omkring tre hundre barn har begrensede oppholdstillatelser, fordi de ikke har
5 dokumentasjon på egen identitet. Tillatelsen gis for ett år av gangen. Det foretas som regel
6 ingen individuelle vurderinger og tas ikke stilling til hva som vil være til barnets beste. Dette
7 bidrar til barna må leve i usikkerhet, og det hemmer integreringen. Partiet Sentrum mener at
8 Norge må redusere bruken av begrensede oppholdstillatelser av hensyn til barnets beste.

9 **Partiet Sentrum vil:**

- 10 • styrke prinsippet om barnets beste i utlendingsforvaltningen, særlig sett opp mot
- 11 innvandringsregulerende hensyn
- 12 • styrke arbeid med barn på flukt for å forhindre utnyttelse i menneskehandel og
- 13 kriminalitet, gjennom tidlig kartlegging, tett oppfølging, omsorg og trygghet
- 14 • redusere bruken av midlertidig oppholdstillatelse for barn under 18 år
- 15 • gi enslige mindreårige flyktninger de samme rettighetene som norske barn ved at alle
- 16 barn under 18 år er barnevernets ansvar
- 17 • ta initiativ til en gjennomgang av Norges behandling av enslige mindreårige
- 18 asylsøkere de siste 20 årene
- 19 • at barn eller familiemedlem ikke kan straffes for handlinger begått av forelder eller
- 20 familiemedlem
- 21 • at barn og unge med flyktningstatus/papirløsstatus skal ha muligheter for å delta på
- 22 fritidsarrangement i privat eller offentlig regi
- 23 • at alderstesting ved bruk av tann- eller skjelettundersøkelser ikke skal benyttes

24 **Enklere og raskere familiegjenforening**

25 Retten til familieliv er en menneskerett som Norge er forpliktet til å følge. Norge har
26 uoverstigelige hindringer og barrierer i søkeprosessen om familiegjenforening i Norge, ifølge
27 FNs høykommissær for flyktninger. Kravene for familiegjenforening er umenneskelig høye i
28 dag. Det må være en grunnleggende rettighet å kunne stifte familie eller gjenforenes med
29 hele sin familie, uten strenge krav til inntekt eller botid. Det er ofte veldig kostbart, og ikke
30 minst farlig for familier i enkelte land å reise for å levere søknad og dokumentasjon til et
31 norsk utenrikskontor. Her bør det åpnes for at personen i Norge kan fremskaffe
32 dokumentasjonen og levere det med søknaden.

33 **Partiet Sentrum vil:**

- 34 • fjerne kravet om 4 års arbeid eller utdanning i Norge for familiegjenforening dersom
- 35 familien er etablert etter flukt
- 36 • redusere inntektskravet for familiegjenforening og gebyret for søknad
- 37 • at det gis rett til fri rettshjelp i familiegjenforeningssaker
- 38 • at barn over 18 år inkluderes ved familiegjenforening og at de tilbys opphold hvis ett
- 39 av familiemedlemmene har opphold
- 40 • at flyktninger kan søke familiegjenforening på vegne av familiemedlemmer som
- 41 befinner seg i konfliktområder

Utlendingsforvaltningen

UDIs saksbehandlingstid for asylsøkere må reduseres. Dette er viktig av menneskelige hensyn, men også for å legge til rette for en rask og god integrering av de som får opphold. Partiet Sentrum er kritisk til den manglende rettssikkerheten i Utlendingsnemnda (UNE), slik det fremkommer blant annet i Graver-utvalgets utredning fra 2017. Dette dreier seg om at asylsøkere ikke får imøtegå UNEs argumenter og saksfremstilling, og at de sjelden får mulighet til muntlig å forklare seg. Risikoen for gale vedtak kan føre til at asylsøkere tvangsutsendes til reell risiko for forfølgelse. Partiet Sentrum vil erstatte UNE med nytt klageorgan som ivaretar asylsøkeres rettssikkerhet.

Partiet Sentrum vil:

- erstatte Utlendingsnemnda (UNE) med et nytt klageorgan som styrker rettssikkerheten for asylsøkeren gjennom at de gis mulighet til å imøtegå argumenter og saksfremstilling og muntlig forklare seg
- sikre bedre koordinering gjennom saksgangen for den enkelte asylsøker fra ankomst til eventuell bosetting
- at økonomisk støtte og fri rettshjelp ved domstolsbehandling av utlendingssaker økes

Klimaflyktninger

FNs klimapanel har advart om at klimaendringer vil innebære økt migrasjon av klimaflyktninger i tiårene som kommer. Klimakrisen spiller dermed direkte inn på flyktningssituasjonen i verden. Dette viser betydningen av internasjonalt samarbeid for å nå bærekraftsmålene og stanse klimaendringene. Partiet Sentrum vil arbeide for at det etableres internasjonale forordninger for klimaflyktninger.

Partiet Sentrum vil:

- arbeide for å etablere internasjonale forordninger for klimaflyktninger.

Konvertitter

Mennesker som har konvertert til en annen religion/livssyn eller har gått bort fra sin religion, kan være særlig utsatt for forfølgelse. Det må foretas en konkret vurdering av asylsøkerens trosidentitet og forfølgelsesfaren gjennom konkret bevisvurdering av landinformasjon. Det må gis mulighet til muntlig høring av asylsøker og uttalelser/vitnemål fra representanter fra deres trossamfunn.

Partiet Sentrum vil:

- at konvertitter ivaretas bedre gjennom muntlig høring, innhenting av vitner fra trossamfunn, og konkret bevisvurdering av landinformasjon.

LHBTI+ -personer

LHBTI+ -personer som kommer til Norge som asylsøkere opplever ofte diskriminering på asylmottakene fra andre asylsøkere, og opplever at de ikke har rettsvern. Transpersoner er spesielt utsatt, og mange må forlate asylmottakene for sin egen sikkerhet. Det må jobbes med et større fokus om LHBTI+-personers opplevelse av trygghet på asylmottakene i Norge.

Partiet Sentrum vil:

- sikre at LHBTI+ -personers reelle risikosituasjon vurderes ved søknad, ikke kun hjemlandets straffelover.

Flyktninger med nedsatt funksjonsevne

Mennesker med nedsatt funksjonsevne er verdens største minoritet og ekstremt utsatt på flukt. Flyktninger med nedsatt funksjonsevne stiller i bakerste rekke, blir oversett og tilsidesatt. Partiet Sentrum vil at Norge skal bli et foregangsland på mottak av flyktninger med nedsatt funksjonsevne.

Partiet Sentrum vil:

- at Norge blir et foregangsland på mottak av flyktninger med nedsatt funksjonsevne
- at asylmottak skal være universelt utformet

Integrering og inkludering

Alle mennesker som oppholder seg i Norge, skal få muligheten til å delta i samfunnet på lik linje med alle andre, gjennom tidlig bosetting, tilgjengelig arbeidsmarked og rett på offentlig helsehjelp.

Tiltak allerede i ankomstfasen er en god og viktig investering, både for enkeltmennesket og samfunnet som helhet. Ventetiden før svar på asylsøknaden må fylles med tiltak som gjør at flyktninger får brukt sine ressurser, enten de får beskyttelse og opphold eller avslag og må returnere. Passivitet på mottak er skadelig og hindrer integrering.

Rask integrering og inkludering i fellesskapet er positivt både for enkeltmennesker og samfunn. Kartlegging av kompetanse i ankomstfasen vil kunne bidra til at asylsøkere raskere kommer i aktivitet og får brukt sine ressurser. Vi må tilrettelegge for norskopplæring på arbeidsplasser, og styrke voksenopplæring og etter- og videreutdanning for personer med minoritetsbakgrunn.

Arbeidsinnvandrere skal ha de samme lønns- og arbeidsvilkårene som norske arbeidstakere. Sosial dumping må bekjempes gjennom aktive tiltak.

Partiet Sentrum vil:

- sette inn tiltak tidlig i ankomstfasen slik at flyktninger får brukt sine ressurser
- kartlegge flyktnings kompetanse tidlig i ankomstfasen og sørge for at disse kan komme til nytte i lokalsamfunnet
- gjøre det lettere å få godkjent utdanning fra andre land
- støtte bevegelser i minoritetsmiljøene som kjemper for likestilling
- sikre offentlig informasjon på flere språk for å sikre at innvandrere får direkte informasjon fra staten
- gi familiegjennforente tilbud om å delta i introduksjonsprogrammet
- gi familiegjennforente tilbud om gratis språkopplæring
- stimulere til grunnleggende norsk og samfunnskunnskap. Opplæring om demokrati, arbeidsrett, likestilling og ytringsfrihet skal fortrinnsvis tilbys på eget morsmål og gjennom kulturtilpassede introduksjonsmoduler

- at alle skal få god og tilpasset språkopplæring
- reversere forhøyede språkkrav for innvandrere og flyktninger som søker om statsborgerskap
- gi ikke lesekyndige opplæring i eget morsmål, dersom det letter integreringen på andre områder
- at asylsøkere og ureturnerbare skal få, i påvente av avklaring, arbeidstillatelse og rett på offentlig helsehjelp
- tilby flere grupper arbeidskvalifiserende kurs som gir kort vei til arbeidsmarkedet og kan bidra til god integrering for alle språkferdigheter er på plass
- utvide mentorordning for nykommere for flere grupper, gjerne i samarbeid med lokale organisasjoner som inngår i gjennomføringen
- gi språkkurs og legge til rette for integrering i barnehager og skoler av barn av arbeidsinnvandrere
- at det stilles krav til bedre levekår på mottakene og at psykososiale team knyttes til hvert mottak

Papirløse og ureturnerbare

Alle som oppholder seg i Norge må ha rett til nødvendige helse- og omsorgstjenester, basert på helsefaglige vurderinger. Det er et lite mindretall i Norge i dag som ikke får samme helsehjelp som oss andre. Det er de papirløse eller ureturnerbare asylsøkere. De bør få muligheten til å delta i samfunnet på lik linje med alle andre. De har behov for språkundervisning, mulighet til å studere, arbeidstillatelse, helsehjelp og sosiale tjenester. Det er en langsiktig og lønnsom investering for samfunnet at så mange som mulig får anledning til å bidra i arbeidslivet, og ikke må leve utenfor samfunnet.

I dag er det kun ideelle organisasjoner som yter livsnødvendig behandling til pasienter i denne gruppen. Dette kan ikke fortsette å være frivillige sitt ansvar.

I en rapport fra FNs høykommissær for flyktninger (UNHCR) fra 2015 kom det fram at norsk lovgivning og praksis når det gjelder statsløse, strider med FNs konvensjoner om statsløshet. FN-konvensjonene har blitt oversett av utlendingsforvaltningen, og rettighetene til statsløse personer i Norge har ikke blitt ivaretatt. Siden Norge ikke har prosedyrer for å avgjøre hvem som skal ha status som statsløs i Norge eller en egen oppholdsstatus for disse, er statsløse i Norge rettsløse og uten noen stat de kan returnere til. Det er i strid med FN-konvensjonen om statsløses stilling.

Partiet Sentrum vil:

- sikre papirløse og ureturnerbare asylsøkere og tilreisende EØS-borgere (uten europeisk helsetrygdkort eller forsikring) rett og tilgang til sosiale tjenester og nødvendig helsehjelp, medisiner og tannbehandling basert på helsefaglig vurderinger
- endre forskriften om rett til helse- og omsorgstjenester til personer uten fast opphold i riket, og vil foreslå at § 5, bokstav a, endres til: «helsehjelp som ikke kan vente etter vurdering fra helsepersonell»
- opprette en finansieringsordning for behandlere slik at disse kan få refundert utgifter og medisiner gitt til pasienter utenfor folketrygden
- gi personer uten fast opphold tilgang til fastlegeordningen

- verne om familiene og sikre barn ikke skilles fra sine biologiske foreldre begrunnet i innvandringsregulerende hensyn
- sikre retten til arbeid for de ureturnerbare asylsøkerne fra første dag de blir kategorisert som ureturnerbare, og fram til retur blir mulig
- redusere antallet ureturnerbare i Norge gjennom fortsatt fokus på rask asylbehandling og eventuell retur
- innføre rutiner for regularisering av asylsøkere som viser seg å være ureturnerbare og lage mekanismer for amnesti etter 5 år
- at Norge innfører en definisjon av statsløshet i lovverket, en prosedyre for statsløshet og oppholdstillatelse for statsløse, i tråd med FNs konvensjoner om statsløshet.
- forhindre at barn fødes til statsløshet i Norge, da alle barn har rett til identitet og statsborgerskap, og ikke avskjæres fra tilgang til grunnleggende rettigheter som utdanning, legehjelp, arbeid og bevegelsesfrihet

4.6 Forsvars- og sikkerhetspolitikk

Forsvaret har som mål å sikre Norges trygghet, handlefrihet, interesser og verdier. Den sikkerhetspolitiske situasjonen er i endring og mer uforutsigbar. Verden går gjennom en teknologisk revolusjon som påvirket både vårt forsvar og trusselbildet vi møter.

I en verden preget av nye trusler og utfordringer bør Norges forsvars- og sikkerhetspolitikk ha et bredere perspektiv. Selv om trusler fra andre land, hovedsakelig Russland og Kina preger trusselbildet i Norge og resten av verden, er det mange ting å vurdere. Klimaendringer, pandemier, radikaliserings, cyberangrep, terrorisme, ekstremvær, spionasje og brudd på menneskerettighetene er alle ting som påvirker vår sikkerhet. Sikkerhetspolitisk er det viktig å redusere vår avhengighet av ikke demokratiske land ved import av viktige ressurser og kritiske produkter.

Disse truslene utfordrer menneskers grunnleggende rettigheter, sikkerhet og friheter, samt selvstendige staters suverenitet. Fordi utfordringene er så sammensatte, trenger vi en bredere tilnærming til forsvars-sikkerhetspolitikk som vektlegger forebygging og setter alle menneskers sikkerhet og frihet i sentrum.

Partiet Sentrum vil:

- at Forsvaret skal bidra til lavspenning i våre nærområder ved å opptre tydelig, forutsigbart og beroligende
- sikre at Forsvaret er i stand til å løse utfordringer Norge kan stå overfor i nordområdene ved å ivareta forsvarsevnen og den militære tilstedeværelsen i Nord-Norge
- at jernbanens tverrforbindelser mellom Norge og Sverige opprustes og får bedret kapasitet
- at reglene for anskaffelse i forsvaret endres, slik at prosessene går raskere, og det norske forsvaret henger godt med i den tekniske utviklingen
- styrke og løfte forsvarets personell gjennom rekruttering, bedre lønnsvilkår og fleksible rammeavtaler
- ha et Forsvar basert på verneplikten

- at Norge jobber aktivt for å redusere vår avhengighet av ikke-demokratiske land, ved import av viktige ressurser og kritiske produkter, samt ved utbygging av infrastruktur
- videreutvikle forsvarssektorens og nasjonale sikkerhetsmyndigheters samlede innsats mot trusler fra digitale rom, og rekruttere mer personell med digital kompetanse
- at det må stilles krav om effektivisering i forsvarssektoren

Norge i NATO

Vi må videreutvikle Forsvarets evne til å håndheve norsk råderett i hele vårt territorium til lands og til havs, i samarbeid med våre allierte. Spesielt viktig er NATO, utvidet europeisk samarbeid, og samarbeidet med våre nordiske allierte. Internasjonale normer, spilleregler og institusjoner er under betydelig press. Det stiller Norge overfor viktige veivalg i årene fremover. Når nye digitale og ikke-militære trusler kombineres med militære trusler, oppstår alvorlige sikkerhetsutfordringer i gråsonen mellom fred og krig. De gråsonetruslene som rettes mot Norge har potensial til å skade landet vårt alvorlig. For å kunne håndtere nye og mer sammensatte trusler trenger Norge et sterkt cyberforsvar, moderne utrustet og med høykompetent personell.

Norge skal fortsatt bygge sin forsvarspolitikken på NATO-samarbeidet, et langvarig samarbeid som har sikret fred og frihet for Norges befolkning siden 1949. Partiet Sentrum mener at basepolitikken må opprettholdes og at vi utviser forsiktighet med utplassering av ikke-nordisk personell, forsvarsinstallasjoner og bombefly på norsk jord. Spesielt gjelder dette NATOs atomforsvar. Norge skal ikke bidra til å eskalere trusselbildet i nord. Norge må jobbe aktivt for nedrustning og gjensidig forbud mot atomvåpen.

Partiet Sentrum mener at NATO i en kompleks verden i størst mulig grad må konsentrere innsatsen mot NATOs kjerneoppdrag, gjensidig forsvar av NATO-landene. NATO-samarbeidet skal ikke benyttes til angrepskrig på andre territorier, med mindre ett av NATO-landene er angrepet.

Partiet Sentrum vil:

- at Norge fortsatt baserer vårt forsvar på NATO-samarbeidet og at alle medlemmer bidrar i finansieringen etter evne
- styrke Norges totale forsvarsevne ved å videreutvikle vårt eget nasjonale forsvar, NATO-alliansen, og nordisk og europeisk forsvarssamarbeid
- at Norge slutter seg til forbudet mot atomvåpen og arbeider for å gjensidig atomnedrustning gjennom NATO-samarbeidet
- at forsvarer skal bidra i felles innsats for internasjonal fred og sikkerhet i regi av FN
- at Norge sikrer at norskproduserte våpen, våpendeler og ammunisjon ikke brukes til å begå krigsforbrytelser. Norge må kreve sluttbrukererklæring med re-eksport klausul av alle land

Kriseberedskap

Når en krise eller et angrep først inntreffer, er det viktig at vi er forberedt for å kunne minimere konsekvensene. Kommunikasjon, samarbeid og beredskap er i slike tilfeller nøkkelford. Et proaktivt og bredt beredskapsarbeid på tvers av etater og styringsnivåer må

1 være en prioritert oppgave for det offentlige. Det handler ikke bare om å forebygge og
2 forhindre at kritiske situasjoner oppstår, men også om å utruste sivilforsvaret og nødetatene
3 med den kunnskapen og det materiellet som kreves for å kunne redde menneskeliv.

4 **Partiet Sentrum vil:**

- 5 • at Heimevernet må tilføres flere ressurser til bedre utstyr og mer trening.
- 6 • styrke kulturen for samarbeid og håndtering av risiko og krisesituasjoner på tvers av
7 etater og styringsnivåer
- 8 • samlokalisere og samordne nødetatene og nødkommunikasjonen, for å få en
9 nasjonal beredskap som er i bedre stand til å håndtere katastrofer og terrorangrep
- 10 • gjenopprette beredskapslagre i hele landet
- 11 • opprette lokale beredskapslagre i trangbodde strøk, for å supplere husholdningenes
12 egne lagre der boform gjør det vanskelig å lagre tilstrekkelig med varer
- 13 • styrke sivilforsvaret, og arbeide for at landets tilfluktsrom kartlegges og
14 vedlikeholdes/rehabiliteres
- 15 • gjeninnføre byggeforskriftene om at det skal inkluderes tilfluktsrom i offentlig bygg,
16 tilfluktsrommene må være universelt utformet
- 17